ПРОБОЄМ

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ

Зміст:

О. Лятуринська: Княжа емаль 385
О. Стефанович: Перун 386
А. Гарасевич: Над Чорним морем 386
Р. О. Климкевич: Львів 387
К. Вагилевич: Верховині 388
І. Савчур: Купальське 389
Ю. Дараган: Серпень 393
В. Підногильний: Іван Босий 393
Ю. Барабаш: Зуб за зуб 398
Н. Королева: З Лаврських садів 402
Л. Піранделльо: Муха 410
Інж. М. Сціборський: За внутрішній імперіялізм 417
Проф. Е. Онацький: Ідея праці, як етична підстава суспільства 441
М.: Ієрархія 456
Др. Ю. Вассіян: Життя, як ідея 460
С. Нарізний: Українська пісня вакордеоном 467
Реценвії 469
Хроніка 477

ЛИПЕНЬ—СЕРПЕНЬ ЧИСЛО 7—8 (96—97)

РІЧНИК VIII. ПРАГА 1941 ЦІНА 2·— RM

„ПРОБОЄМ“

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ політики, суспільно-громадського життя, мистецтва й літератури.

Відпов. редактор: Др. Степан Росоха
Видавець: Федір Гайович
Редаґує: Колеґія

„ПРОБОЄМ“

виходить кінцем кожного місяця. — Редакція застерігає собі право рукописи виправляти та скорочувати. — Невикористані рукописи редакція повертає тільки по надісланні марок на поворот. — Передплата в Протектораті Чехія й Морава 100·— К на рік, на чверть року 25·— К. — В Німеччині річно 12·— RM, четвертьрічно 3·— RM, за границею 120·— К, або їхня рівновартість. — Число конта Поштової Щадниці в Празі 201.699., в Німеччині Postscheckkonto Nr. 122.124 Berlin, Zeitschrift »NASTUP« in Prag; в Ґен. Ґуберн.: P. Sch. A. Warschau Nr. 10.020 »Nastup« Zeitschrift in Prag.

„PROBOJEM“

měsíčník kultury, politiky, společensko-veřejného života, umění a literatury. Vychází koncem každého měsíce. — Vydavatel: Fedir Hajovyč. — Odpovědný redaktor: Praha XII., Hávličkova 8. — Novinová sázba povolena ředitelstvím pošt v Praze, čís. 162.545-III a 1939. — Doblédací poštovní úřad Praha 8. — Adresa redakce a administrace: Praha III., Josefská 2/II. — Tiskne knihtiskárna Jana Andresky vd., Praha XII., Bělehradská tř. 10.

Всяке листування й матеріяли просимо слати на адресу:

„PROBOJEM“, Praha XIV-65, pošt. schránka 3.

И 8754

ОКСАНА ЛЯТУРИНСЬКА

238012

Княжа Емаль

* * *

Не знаєш гасла — боронись!
Освячений держу я спис.
Я попіл бороню батьків,
Героїв славу, честь борців.

Зухвальче, чолом, зором ниць!
За мною княжих ряд гробниць,
багаття і священний дуб
і Володимирів тризуб.

* * *

Не царських одягів, прикрас
престольних божеських Софії!
На це ми не піднімем вії
і цим не виникне в нас пря.

Долоня в нас — тяжка, тяжка,
гне, граючися, візантіни.
Зір пожадливий наш і синій,
Ромее, волить що й рука:

двогострий меч, червоний щит,
шолом на виголене тімя.
Як благословив давніх римлян,
Христос і нас благословить.

* * *

Перуне, освяти мечі!
Вперед, зловіщі посланці:
Іде! Іде! І з під копит
вогонь і пил.

Тремти, побідная Ітиль!
Царгороде, тремти!
Тремти, Дунаю, Волго!
Іде, іде син Ольги.

ОЛЕКСА СТЕФАНОВИЧ

Перун

І кинули його кияни.
І був наказ: «як де пристане,
Відбить його від берегів —
І лиш тоді лишить старого,
Коли перейде за пороги».
І він поплив.
І так пливе безустання,
Кремінно вирубаний з дуба;
Ріка, од віку йому люба,
Його несе до цього дня.
І зараз ось, немов у човні,
Пливе по сурмній широті...
Як блисли вуса золоті
Під кровю місяця в-підповні!..
Іванов на галяву між хмар
Багряне викотилось коло...
Іванову блиска срібне чоло
І злотний вус горить як жар...
Буремна ніч — його доба:
Як-би не плинув він глибоко,
Із нетрів рокотного току
Він завжди, завжди видиба.
Пливе, прадавньої снаги,
Грози прапервісної повен.
І часто-часто його човен
Стукає о береги.

АНДРІЙ ГАРАСЕВИЧ

Над Чорним морем

Сивий, раніший обрій, і вітром розбурхані хвилі
чорним оливом бють об червоний народжений день.
А над морем чайки, що рояться, мов сніг, білокрилі
перекрикують гомін далеких козацьких стрілен.

Вітер з моря, мов ніж. Я на скелі стою, щоби бачить,
та туман, наче парус, по Чорному морі промчав.
Так, напевно це він: гордість військ і морів — Сагайдачний
на турецьку галеру козацькі чайки знаряжа.

День росте в височінь, і вдаряє розяреним вітром,
вже хребти білих хвиль розривають на собі туман,
запах цвітів і трав у солоному вється повітрі,
біле сонце із моря полудень важкий підійма.

Над степом далечінь розгорнула блакитні колеса,
і в куряві зловіщій зникають замовклі шляхи.
А за обрієм в диму заснула купецька Одеса,
і доба, мов прокляття, спадає на сонні дахи.

Вечір тихо підповз і нечутно схилився над морем.
День відлив в далечінь, наче парус біліє здалля,
а вода, мов смола вічно чорна, густа і суворa,
і по вершечках хвиль хтось пурпурову кров розілляв.

Сходить ніч зоряна і за обрій ховається вечір,
синій спокій спада на німу степову далечінь.
Тільки море козацьке кипить — там вітри і хуртечі
і у лопоті хвиль лине гомін стрілен і мечів.

РОМАН О. КЛИМКЕВИЧ

Львів

Ти спиш на буйнолистих горах,
Знеможений і гордий Львове,
Неначе лев, що в темнім борі
Лежить зранений в струях крови.

Тебе цькували та кололи,
Вязали путами важкими
Тому, що не могло ніколи
Скоритись горде серце львине.

Тобі ж бо не було спочину;
Ти завсіди лежав у полі
Та пильнував, щоб в Україну
Не вдерся москаль ані поляк.

Тепер лежиш у струях крови,
Що росить лисогірські склони,
Скотилась з золотої гриви
Святая Данилова корона.

Та прийде час, що станеш знову
Твердий і дужий, наче криця.
І боронитимеш наново
Стовпів західньої границі.

Верховині

Тобі, моя прекрасна Верховино,
Тобі, красо з тавровим чолом,
Тобі, моя незрівняна, єдина,
На-незабудь сумний отой псалом.

О, земле пітьми, віковічних злиднів!
Красу твою сточили хробаки.
Добро розграбили сусіди ненаситні,
А силу ссуть всесвітні хижаки.

Щасливий край, де є для люду школа,
Де для калік будують шпиталі.
Та безталанна ти — голодна, темна, гола,
Де лиш брудні коршми та чорні цвинтарі.

Добро народові, що в його є хоч назва,
Що всіх пронизує святим вогнем.
А нас віками точить люта язва
Займанцями накинених імен.

Щасливая земля, де люд в незломній вірі
Стає під прапори твердих проводирів.
А нас ведуть вовки в овечих шкірах,
Запроданці, хами та подлі крамарі.

Щасливий люд, що замисли ворожі
Відгадує — своїх свідомий прав,
А ми повірили, що нам москаль поможе,
Що сто раз нас пограбив, обікрав.

Тобі, моя прекрасна Верховино,
Тобі, красо з таврованим чолом,
Тобі, моя незрівняна, єдина,
На-незабудь сумний отой псалом.

Волове, 1927.

Купальське

І.

Липневий день порозбивавсь об скелі,
Юнацький день до кости догорів,
Розбіглися лункі пісні з пустелі
Під проводом задріманих вітрів.

Пливуть, пливуть нові акорди плавно
І на лани, золочені лани,
І на траву, що виросла недавно
На лоні спопелілої весни.

Пливуть, пливуть нові акорди в далі,
Звістують нам нечуване, нове;
Вже розійшлась моя душа з печаллю
І юністю, надхнувшися, живе...

Липневий день порозбивавсь об скелі,
Юнацький день до кости догорів,
Розбіглися лункі пісні з пустелі
Під проводом задріманих вітрів.

ІІ.

І вечір мій, юнацький, золотавий,
І скоро згас, і скоро спопелів:
Поцілував під ніч і зела й трави,
Що плакали на росяній землі.

Підрізане життя, як срібний лебідь,
Заплакано скотилося у вир,
У вир, що плив заіскрено по небі
І розпливався геть і вздовж і вшир.

Погас... Дотлів... Допопелів наш вечір,
Затих, немов розірвана струна,
Немов життя, склопотане в хуртечі, —
Як згасне літом злякана весна...

Хоч вечір мій, юнацький, золотавий,
І скоро згас, і скоро спопелів,
То все ж таки я знатиму, як трави
Клонилися від подиху вітрів.

III.

І місяць плив, неначе срібний череп,
Із ним зоря розсміяно плила....
О, хто той шлях замотаний розбе́ре,
Яким у світ Бог зорі пожбурляв?

О, хто той шлях, замотаний, погнутий,
Натягне так, немов грімку струну?
О, хто ті іскри зможе повернути,
І вечір мій, що в далечі заснув?

О, де вогонь? Де поломінь? Де іскри?
Де люди, що палили там люльки?
Де вечір мій, розбитий ночі вітрям?
О, де, о, де купальські сопілки?

...Жаркий вогонь зажевреним язиком
І гоготів, сріблився, і палав,
І розсипав сріблясті іскри дико
У висоті над морем зілля й трав.

Шовковий дим, як срібнотканий промінь,
Іще й тепер знімається, летить,
Іще й тепер на свіжім земнім лоні
Вогонь купальський гоготить...

IV.

Вогонь горів... Довкола чорні люди
Стояли та гляділи на вогонь...
І напинала чорні-чорні груди
Вільха, що там стояла осторонь.

І легкий дим купальського багаття,
І мережіль посвячених іскор,
І молитви надхненого юнацтва
Зіллялися в один грімкий акорд.

Я памятав. Сьогодні памятаю:
Вогонь горів, освічував лани,
Людей, що там стояли попід гаєм
І роскотно шептали молитви:

«Святий Купале Йване, це безмежжя
Ти помстою ще завтра запали!
А іскри ці зміни в рясні пожежі,
І до мети нам шлях благослови!»

Заіскрено глядять у небо очі
І шепчуть щось утаєне уста,
А серце так несказано лоскоче
Ця темрява, таємністю густа.

І вечір мій, юнацький, золотавий,
Вже до кінця життя свого доплив,
Ще раз благословив зелені трави
І тих, що там шептали молитви.

V.

Заіскрилось вечірнє злоте коло,
Наплетене із тліючих зірок,
І місяць вже надплив у темний жолоб,
І полоскав розплетений вінок.

«О, Господи, Маріє — Чиста Діво,
Чому, чому вінок порозплітавсь?»
Так дівчина пянка залебеділа,
А відчомін у далечі лунав. —

«О, Господи, мій милий скоро згине, —
Чи це направду, чи лишень у сні?» —
«О, не журись, не млій, моя дівчино!»
А з далини — «загине у борні!!!»

VI.

Порозпліталися вже сірі думи...
І зникли люди, іскри та вогонь...
І додзюрчав співучий срібний струмінь...
І вже вільха заснула осторонь...

Зо сну вечірнього та золотого
Порозбуджалися баскі вітри,
Поприбігали на стежки, дороги,
Що вилися повз мертві хутори.

VII.

Чорнява ніч із ясними очима
Заглянула в ліси, на дно криниць,
І сагайдак струснула за плечима,
Повнісінький купальських таємниць.

І тихі, тихі шелести галузки,
Немов які затаєні слова,
І нашої ріки чудовий плюскіт
Прострілили ліси, як та стріла.

Затихли вже високі очерети.
Чого, чого вони так довго ждуть?
І задзвеніли вже нічні штилети, —
Бо вже Купалині чуда ідуть!..

Здавалося: розсміяні полині
Схилилися до уст-ясен землі.
Загинули у сірій далині,
Несеться крик лелек і журавлів,

А у гайку розспівані зозулі
Усі причаїлись до галузок, —
У далині срібляві плюски гуло
Оплакали загублений вінок,

І крякали пробуджені ворони
Й заводили зчаровані танки,
А згуки розливалися в розгоні
Понад лани, потоки та річки.

Здавалося. Затаєні омани
Загинули у сірій далині,
І розгорялися у срібнім тані
Ще звечора погашені вогні.

А папороть небаченим ще квітом
Заіскрено, розжеврено цвіла —
В цю ніч вертається весна за літом,
Що згинула на обрію села.

Що згинула, немов купальська іскра,
Що згинула, немов жаркий вогонь, —
Пішла кудись — лишила спогад бистрям, —
І тим, що не стояли осторонь. —

15—18. червня 1941.

ЮРІЙ ДАРАГАН *)

Серпень

Сплинуло, занурилось, загасло,
І дня нема, пішов кудись.
І вечір на високе прясло
Смаглявим парубком схилився.

Здається темний явір ляхом,
Здається так, давно, давно —
Курить мій віз чумацьким шляхом
Туманом, сріблом і вином.

ВАЛЕРІЯН ПІДМОГИЛЬНИЙ **)

Іван Босий

Люди його бачили часто. Він несподівано зявлявся в степу на шляху, чи вийшовши зза могили, випроставшися в яру, високий, кремезний, без покриття, в лахміттях, що покривали його загрубіле тіло й груди, поросле густим волоссям, босоніж, рудий, із настурбученою бородою й патлами, що падали йому на плечі й спину. А в руках у нього коструватий кийок, що він його стискував і торсав.

Він спиняв підводи, що сунулися шляхом, без мови, самим власним рухом своєї патериці; ті, що зустрічали його вперше, німіли від здивування, а хто вже бачив був його, злазив із підводи й вдіймав шапку. Він наближався й, кинувши гострий погляд ізпід навислих рудих брів, підносив над землею кийок і казав повільним урочистим голосом:

— Я, Іван Босий, посланець неба, кажу вам. Бог із високости поклав мені слова на уста й запалив вогнем мені душу. Бог загострив мені позір, і я вгледів усі неправди, всю ненависть, злобу й лютість, що розлилися по землі як дике море. Я бачив душі людей, де не було Бога, душі блудні й злобні, де розсівся Сатана, як на троні. Я бачив пограбовані церкви, роздерті ризи, закаляні чаші,

---

) Юрій Дараган (16. III. 1894 — † 17. III. 1926.) Народився в Тифлісі, однак не забув рідного краю. На еміграції видав першу й останню свою збірку „Сагайдак", що є яскравим вкладом в українську літературу.

**) Валеріян Підмогильний народився в селі Чаплях (Катеринославщина) 1901. року. Колишній член літературних організацій „Ланка" та „Марс", що їх розвязано після обвинувачення в націоналізмі. Головні твори: збірки оповідань: „Повстанці", „Військовий летун", „Проблема хліба" та романи: „Остап Шантала", „Місто", „Невеличка драма", тощо. Підмогильний у ранній творчості імпресіоніст, пізніше натураліст. Його творчість, зокрема „Місто" стріли нагінку большевицької критики та заборону. Самого Підмогильного ліквідовано.

простріляні ікони. І ніде я не знайшов слова Божого, не потрапив на Його святий образ. І сказав мені Бог: „Великий гріх сподіяли люди. Вони кинулись один на одного, мов скажені вовки, забувши, що я кожному дав те, що потрібне. Вони прийняли й на покутті посадили дітей Антихриста, що підбурюють їх на беззаконія, обіцюючи рай на землі. Вони мислять себе вищими за Бога й засліплені споруджують нову башту вавилонську. О, божевільні, я скараю їх посухою, як колись скарав був потопом. Я замкну усі дощі й краплі води не впаде на землю. Висихатимуть криниці, річки й моря, никнутиме хліб по степах, і люди жертимуть одне-одного тим, що всі захотіли ласувати. Матері роздиратимуть свої діти як вовчиці, всі багацтва, на які поласились люди, їм нінащо не здадуться, і той рай, що обіцяли їм діти Антихриста, буде їм пеклом, прокляттям і смертю". Так сказав мені Бог... Люди, люди, подивіться навкруги, побачите пониклі хліби, що благають роси, погляньте на луки позбавлені паш, почуйте стогін землі, якій не дано пити, скажіть, чи не справджується кара Господня? Зазирніть собі в нечисті душі, і скажіть, чи не пекло вам у душі, чи не прокляття й смерть? Схаменіться, люди, прозріть свої злочини й покайтеся! Проженіть Сатану з свого серця й дітей Антихриста зпоміж себе. Освятіть мечі й станьте на захист Бога. Затопіть свої гріхи в крові тих, хто олукавив вас, і принесіть вечірню жертву Богові. Тоді впаде дощ на ваші землі й ласка Божа вам у серця...

Його слухали, схиливши голови, не насмілюючись підвести очі до обличчя, щоб не ошмалитись. Закінчивши, він поволі простував навмання, не оглядаючись, а люди дивились йому услід, повні сумніву й страху.

Коли він казав про мечі, які треба освятити, та про кров, якою треба принести жертву, в очах йому запалювався вогонь дикий, кулаки стискувались, і кийок високо підносився над землею. І ця кривава мова хилила слухачів до кісток, заливала їм мозок малюнками лиха й огиди громадянської борні; перед ними повставали гріхи, що кожний їх мав, бо кожний привласнив чуже й зійшов із шляху, яким досі йшов був. Страх огортав усю їх істоту, і вони несли з собою додому пророчі погляди й пророчі слова.

Іван Босий спиняв усіх, кого натрапляв серед степу, де він пробував — виряджених на села партійних робітників, радянських службовців, селян, селянок, навіть дітей — і всім вирізблював у душі свою мову, заклики й погрози.

Всі покірно вислухували його, бо в нього був дикий запал і страшна певність. Ті, що сміялись потім із нього, у глибинах душ мали яскринки його очей, і в ухах їм жили його слова.

Ніхто, врешті, не знав, де він жив і як жив. Він ніколи не заходив у села, і бачено його тільки на великих шляхах, що вели до міста. Часом одного дня його зустрівано в різних місцях, часто на десятки верстов оддалік. Починало здаватися, що він не один, а що багато їх заселило степ, що вони скрізь як знаки Божого гніву й повчання. Степи й шляхи ставали таємничі, оживали й заселялися думами.

Селяни виїздили в поле, страхуючись зустрінути Босого, його погляду й закликів, що раз-у-раз глибше їм бурили душу, бо дощу не було, жита горіли, худла худоба, а життя ставало нестерпучо важке з його мобілізаціями, реквізиціями та несправдженими сподіваннями.

Старі люди, баби й діди, серце яких не могло вмістити сучасного зла, яким здобутки революції здавалися прокльонами, — бачили в пророку правдиве віщування небесної кари, охали й відхали, розпросторюючи тугу та млість, шамотіли про загальний голод, смерть і кінець світа. Вони кликали грім на дітей Антихриста, на комуністів, що повели брата на брата. Ці балачки, що провадились у кожній хаті, творили напруження, родили чекання вибуху невдоволення.

Ті, що їхали в степ на поліття, бажали вже зустріти Босого, насититись його мовою й наважитись. Жінки вночі блудили шляхами з хворими дітьми, сподіючись чуда. Бо переказували, бачено, ніби вночі він ходить не сам, і той другий, що з ним — то янгол Божий, що приносить йому накази й їжу. Казали, що тіло його непроникнене для куль, що комуністи висилали були на нього військо, але рушниці погнулися і червоноармійці попадали ниць.

Круг його імені швидко вростали леґенди, а степ, де він ходив, укривався вогняними слідами його ніг і репався, прагнучи крови.

Аж ось, несподівано, він завітав у село. Було над вечір, і сонце вже сідало за садами, лишивши на небі червону смугу, мов розтяту рану. В тихому повітрі розлилася млиста радість спочинку.

Він ішов великою вулицею, марно довбаючи порох кийком, не зважаючи навкруги, мов не добачаючи людей і землі.

Його відразу помічено, і до тинів посипались люди. Поперед нього вже вкотилась поголоска про його прихід. Із бічних вулиць збігалась цікава дітвора, дибали діди й баби на-пів-роздягнені на ніч, простували жінки, чоловіки, і всі купчились у велику юрбу, що сунулась за пророком і невиразним гомоном, побільшувалась і заливала село. Хати остались порожні, по дворах завили перелякані собаки.

Він же спокійно прямував до церкви. Так само повільно він зайшов в огороду, яку вмить заповнив народ, зайшов східцями на притвор і спинився перед замкненими дверима.

Все принишкло в чеканні; юрба стояла непорушно, мов завмерла, тільки хвіст її, що простягався далеко геть, приглушено хвилювався й шумів. З боку наспів ошерешений піп і вмить затерся серед натовпу. До сходів заклопатано протискувався захеканий голова сільради з двома міліціонерами, а й вони врешті безпорадно загрузли в людській гущавині. Всі дивились пильно на Босого, що його постать, затьмарена присмерком, виросла у велитенську скибу, побільшена розпеченою уявою та величним рухом, що ним він підніс догори свої руки.

Він стояв так із хвилину простягши руки до неба й підвівши голову. Потім, серед юрбової тиші, завиненої мороком, почулись його слова:

„Боже всесильний, Боже великий, Боже спасення! Ти, що послав мене, одімкни двері храму свого, передо мною".

Він поступився кроком наперед; під дотиком його руки впав залізний замок і широко розчинились церковні двері. Стоголосний гук, мов зойк раптовного болю, знявся над юрбою й покотився селом... Натовп ринув у церкву, враз залив її рухливим тілом, перекидаючи ставники й корогви, рочавлюючи один одного в плачем, стогоном, благанням. І відразу знову все стихло в тяжкому, мов передсмертному, напруженні.

Іван Босий пройшов крізь царську браму у вівтар і добув із шафи святу чашу. Наливши в неї вина, він поставив її на престолі й схилився перед нею навколішки. І ввесь натовп безтямно впав додолу, надушуючи один одного, шматуючи одежу, затримуючи вигуки болю й захоплення. А знову за мить запанувала тиша, посріблена місяцем, що сипався крізь ґратовані вікна.

В загустлому повітрі, отяженому вогкістю старих мурів, повстала його мова, що падала присутнім на серце ударами гострих ножів.

— Боже всесильний, Боже великий, Боже спасення! Ти, що кров'ю записав заповіти свої, Всемогутній, поверни це вино на кров свою — чисту, омий і очисти ще раз нас грішних, що припадаємо до ніг Твоїх із молінням! Боже, зглянься на нас!

Він замовк і простяг над чашею свої довгі руки, благословляючи. Натовп лежав перед царською брамою, тремтячи в жаху, відчуваючи, що Бог схиляється над чашею й творить чудо.

Іван Босий встав і вийшов з чашею на амвон, усі ще більше припали до землі, готові прийнять страшне причастя.

— Нечестиві! — гукнув він — Нечестиві й грішники! Ганьба на вас! Ви поласились на чуже добро, ви грабували, як злодії, забувши заповіти Господні! Тяжка й безмежна кара на вас, посіпак диявола! Зникне вода, здичавіють степи, і ви ковтатимете землю, проклинаючи себе й дітей своїх! Поки не півно ще прихиліться до Бога, повстаньте на синів диявола, проженіть тіні пекла зпоміж себе! Потопіть свої злочини в нечистій крові й нею змийте свої степи. Благословляю вас кров'ю Господньою на кров!

Він перехрестив чашею юрбу, що простяглася перед ним у напів-темряві, а потім наливши в чаші вина собі в жменю, бризнув ним перед себе. І враз ніби скажений вихор повстав із-під землі! Навкруги задвигкотіло, затріщало, падало й торощилось, а юрба, заревівши, в плачу й зойках кинулась до пророка. Той швидко зачинив царську браму й вийшов на повітря маленькою вівтарською дверима.

Круг нього знову заколихалась юрба. Перед ним падали навколішки, хапали його руки, цілували й шматували дрантя, що закривали йому тіло. Він мовчки сунувся вперед, байдуже переступаючи через тих, що впали йому на дорозі. Його свита була обідрана по пояса, ноги оголено до колін і сорочка розпанахана на грудях. А він проступав, удивляючися в темну далечінь, ніби вбачаючи там святі таємниці, що були тільки йому досяжні й зрозумілі.

Так дістався він на край села, і Босий спинився. Він підніс кийок, і все стихло, мов перед гетьманською булавою.

— Верніться до домівок своїх, — промовив він — памятайте: кров Господня гукає про помсту!

Він пішов геть і тихо розтанув у місячному світлі, а натовп поволі повернув на село, де тужно завивали самотні собаки.

У повіті стало неспокійно. Зявлялися невідомі отамани, і молодь, добувши приховану зброю, купчилась у ватаги та ховалась по ярах. Уночі розвінчувано рейки й грабовано потяги, що йшли шкереберть під косину. Круг міста утворилось зачароване коло, яке не міг переступити комуніст чи радянський службовець, не наклавши головою. Життя якось принишкло, мов над землею нависла хмара.

І так тяглося, поки бунтливу округу не залито загонами війська, що пройшло, розчавлюючи всі ознаки повстання.

Були якісь невиявлені звязки між повстанням і людиною, що звала себе Іваном Босим. Він відограваз у ньому таємничу ролю. Переказувано, що він одвідував ватаги й благословив повстанців. Несподівано серед ночі він зявлявся в повстанчому таборі, будив усіх і переливав свій запал їм у серця. А коли пощастило оточити його одного разу, він так запоморочив червоноармійців своєю мовою, що ті не тільки випустили його, але навіть частиною приєдналися до повстанців.

Все це змусило, врешті, комітет партії окремо обговорити справу з Іваном Босим. Зроблену відповідну постанову й начміліції доручено її виконати.

— Це цікаво, — сказав той — я ніколи ще не воював святих.

Вони зустрінулись незабаром, коли начміліції з міліціонером повертався верхи з села, перевівши слідство про крадіжку. Міліціонер перший побачив Босого й затримуючи коня стурбовано промовив до начальника.

— Товаришу, он іде Босий...

Начміліції подивився в той бік і побачив за пів-гони високу людину, що, не хапаючись, сунулася на них, без шапки і без узуття. Він посміхнувся, помацав рукою револьвера, що висів йому збоку, і звернув коня назустріч Босому.

— Я маю до нього справу, — сказав він міліціонерові, — ач яке опудало! Горобців би ним лякати на баштані!

Міліціонер непевно посміхнувся.

За кілька кроків до Босого начальник міліції спинив коня, видобув револьвер і гукнув:

— Ти хто?

Іван Босий теж спинився, підвів голову й опалив начміліції своїм поглядом.

— Я Іван Босий, якого небо послало зняти людям полуду з очей. Великий Бог загартував мені душу й поклав на уста мені слова...

Він казав те, що звичайно промовляв, зустрівшись з людьми; погляд його вперто ловив очі начміліції, і того неприємно вразило обличчя пророка й обурила певність, що з нею лилась його мова.

— Сховай собі Бога в кишеню! — зареготав, гукнув він, — покажи документи! Де твоя посвідка?

Босий замовк на хвилину, а потім, ступивши до начміліції, раптом підніс угору руки.

— Бог мені посвідка й захист, імя Його записане на моїому чолі.

Їхні погляди, врешті, зустрілись, здивований начміліції перестав сміятися. Він побачив, що тут мав бути якась дивна боротьба, зовсім не схожа на ті, що йому доводилося досі мати. Їхні погляди схрестились, як шпади, й вони напружено дивились один одному у вічі! За хвилину начміліції почув, що вянуть його очі й бгається його душа. Він затремтів, ніби падаючи, перед ним потьмарніло, і він сам ніби потопав у сухих хвилях, що падали йому на голову, як розпечений пісок. Тоді скрививши обличчя, він зібрав усі сили й наставив револьвер на груди пророка.

Когутик клацнув, а пострілу не було.

Міліціонер, гукнувши з жаху, подався навпростець, а начміліції, облявшися потом, випустив револьвер додолу й безтямно відсахнувся назад на сідлі.

Іван Босий поволі спустив руки й, показуючи пучкою на начміліції, промовив із непорушним спокоєм:

— Прокляття на тебе, що наважився піднести руку на слугу Господнього. Хай грім з ясного неба і земля хай викине твої кістки!

Він посунув далі, дзьобаючи шлях своїм костуром. Начміліції з огидою ворухнувся в сідлі, ніби хотів струснути з себе щось соромницьке. Вся істота його була збурена, а термосіння заважало опритоніти й зібрати думки.

— Що воно таке? — прошепотів він.

Він, що рубав був шаблею людей, що брав участь у масових розстрілах, — він злякався божевільного старця! Ганьба!

Кипуча лість опанувала його, і, похапцем ісплигнувши з коня, він кинувся навздогін Босому, здіймаючи на ході карабін із-за спини. Не добігши його кількадесять кроків, начміліції став і, націлився й стрельнув. Пророк захитався і впав.

Задихуючись із радости й хвилювання, начміліції підбіг до Босого; той харчав лежачи ниць, і ворушивши всім тілом, мов комаха, що її взято на пришпильку. Начміліції стрельнув йому ще раз у голову, зневажливо перекинув його ногою горілиць і став насолодно розглядати його обличчя, заюшене кровю, та скандзюблені члени.

ЮРІЙ БАРАБАШ

Зуб за зуб

(Спомин з Кубані).

Я не памятаю його прізвища. Не знаю, в якій саме станиці він вперше побачив світло Боже, не знаю, що з ним потім сталося.

Але перед моїми очима од часу до часу проскакує його постать. Я її бачу перед собою, як живу.

Вищий від середнього росту, худий, виснажений, з пошарпаними руками, ясною посвідкою важкої праці. Камяне, неначе ла-

ва застиглого вулкану, обличчя. Рідко можна зустріти чоловіка з таким мертвим лицем. Тимто його легше запамятати.

Так і здавалося, що не тільки лице, але й вся голова була вирізблена з каменю, і тільки приставлена до тіла цього чоловіка. Навіть взкуйовджена борода, та обвислі вуси робили враження чогось мертвого.

Можливо, що як би не обставини, при яких я стрів цього чоловіка, я пройшов би повз нього навіть його й не примітивши. За нормальних обставин таке обличчя нічим до себе не притягає. Але коли на протязі довшого часу майже щоденно його бачиш, то мимо волі та бажання краще приглядаєшся до такої постаті.

Він був якийсь мовчазний. Не згадаю, — здається, я не чув від його ані одного слова. Мовчки він проходив зо всіми нами Кубанські простори, одягнений в старий бешмет, під дощ одягав ще стару бурку. Його ніколи не цікавило: куди, та по що ми всі мандруємо, чим викликана така подорож. Не цікавило його, мабуть, і майбутнє. На відпочинках він так само мовчки щось їв, сидів осторонь від усіх і тільки кожного разу перевіряв свою рушницю, звану «тальянкою», з предовгою цівкою і дуже важку. Почистивши її та звіривши замок, він заразом підраховував і набої.

Все це відбувалось у нього якось механічно. Ачі разу його деревляне обличчя не виявило переляку, здивування, тим паче радости. Він сам, та все, що до нього належало, неначе б то якось зупинилося. Навіть очі неначе вигасли й подалися кудись у глиб.

Я звернув на нього увагу цілком випадково. В якійсь станиці ми захопили нараду червоних комісарів. Я не брав участи ані в тій акції, ані в складі наглого суду, тієї обовязкової інституції, такої необхідної особливо в нас, коли, сідаючи на коня, сам не знаєш, куди тебе закине доля, їдеш без всяких припасів, без ніякого запілля, у невідоме майбутнє.

Постанову такого наглого суду, та ще й в такий час, можна зразу передбачити. З віконця хати, де я перебував, я бачив, як вивели засуджених комісарів. Вони йшли спустивши додолу голови, стративши всяку надію знайти для себе спокій в тому земному раї, який вони готували для всього суспільства. Йшли оточені озброєними вояками. Ось вони вже у перехрестя вулиць. Старший конвойний підійшов до вікна поблизької хати і, постукавши в шибку, вигукнув:

— А ну, діду, виходь на роботу!

З хати вийшов той самий, про кого тут мова. З того дня, почав я більше до нього придивлятися.

Так само спокійно, як і завжди, коли мені траплялося його бачити, з своєю нерозлучною «тальянкою», перевішеною на мотузку через спину, він пішов ззаду всіх.

Через якийсь час згук пострілів десь збоку засвідчив, що все було закінчено. Дід повернувся до своєї хати, притулив до стінки рушницю і, навіть не помивши рук, почав їсти хліб.

Я був цілком переконаний, що тут щось не тее. Під усім тим повинна була бути якась драма. Я дуже пильно слідкував за ді-

дом. Перш за все я звернув увагу, що жадна розправа з піймани-ми червоними не обходилася без участи діда. Пригадую випадок, коли старший конвою, виводючи присуджених до розстрілу, наказав підручному:

— Збігай за дідом, без нього ж не можна, не годиться!

Випадок поміг мені заспокоїти своє зацікавлення.

Одного разу, після досить спокійного переходу, ми стали на відпочинок просто серед степу. Саме тоді повз нас пройшла якась мала частина, і в ній я, серед інших, пізнав діда.

Мій вахмістр привітливо кивнув йому головою.

— Здоров, діду! — гукнув він.

Дід мовчки повернув свою камяну голову, щось буркнув під ніс і подався далі.

Ось що тоді розповів мені вахмістр про діда:

— З доброї волі виконує він обовязки ката. Сам зявився до начальства і заявив: — Хочу бити цих негідників. Дайте мені роботу, що більше дасте, тим легче мені буде! — Здивувались всі дуже, але, як що есть добровольці, вже начальству легче. Не треба призначать когось іншого. Та ще й не всякому приємно братися за таке діло. Ну, так ось, присутність діда на «роботі» необхідна. Він так само спокійно прицілюється, от як допіру спокійно пройшов мимо нас. Тільки кожного разу виймає з кишені якийсь засмальцьований папірець і огризком олівця ставить на ньому новий хрестик. Записує нову жертву.

— Щось, видко, примусило діда піти на таке діло. Неможливо, щоб він спокусився на якусь нагороду.

Вахмістр покрутив вуса.

— Та воно так. У кого, як не у діда знайдеться причина? Діло ось в чому: вернувся він з західнього фронту. Вернувся пізно, вже навкруги бурлив народ, свої ж козаки неспокійні були. Вдома дід застав все в порядку. Слава Господеві Богові! Під час його відсутности сини теж на фронтах перебували, господарювали самі жінки, але господарство від того не потерпіло. Тільки ось, один з зятів недобро поводився. Пішов здому, і ходять чутки, якимсь то начальником червоних в армії Сорокина визначився.

Промовчав дід. Звісно, кожному своє. Але вирішив, як тільки зявиться, провчить його ремінцем батьківською рукою, та й приставить до діла.

І дійсно, незадовго зять зявився. Дід узявся за нього, як то водиться по козацькому звичаю. Слово за слово, зять, вже збільшовичений, не уступає дідові ані в чому. Не стерпів дід якогось образливого слова, та так і перетягнув зятя нагаєм через лице. А сам гукає:

— Ставай навколішки, Іроде проклятий! Проси пощади!

А той скоріше до дверей. Відчинив їх, та й кричить:

— Підожди ж ти, старий чорте! Чекай, аж вернуся з подякою!

Отож дотримав свого слова. Якось діда не було вдома. Запалахкотіла станиця відразу зо всіх сторін. Вскочив зять в дідову хату, стару тещу привязав до дерева ногами до верху, та так її

й розстріляв. Не дригнула в нього рука й на розправі з власною дружиною та малою дитиною...

— Трудно переказати, чого він там наробив в станиці! З живих людей здирали шкіру, знущалися навіть над нелітніми дівчатами...

Відкотилася злая ватага від станиці й щезла. Тільки обвуглені зруби хат, та тіла замордованих станичан свідчили про те, що тут було за діло.

Через кілька годин повернувся дід додому. Довго дивився він на те, що там ще недавно було станицею...

Каламутними очима подивився на свою стару й на всю змордовану сім'ю. Дивився сухим оком. Ані одної сльозинки у нього не показалося. Почали сходитися й недобитки, яким пощастило втекти, або яких зовсім тоді не було вдома. Не багато їх залишилося. В більшості були це все старші віком люди. Хто молодший, той ще мобілізований, або пішов гуляти з червоними...

Довго мовчав дід. Потім підвівся з обгорілого поліна, зняв шапку, перехрестився, та, повернувшись до зібраних, промовив:

— Люди добрі, отамани-молодці! Бачите, що з нами сталося? А хіба ж ми, кому небудь, хоч би й в думках, поганого бажали? Але більше за всіх я винен перед громадою. Винен я тим, що зразу не знищив цього гада, який навів на нас нещастя. Я осоромлений тепер на все життя. Я це добре знаю. Але я старого запорізького роду, я мушу себе очистити. Сьогодні даю вам ось тут присягу: не зазнаю спокою до тієї пори, аж поки за голову кожного безвинного, не покладу пятьох. Тепер один одному поможемо, поховаймо своїх усією громадою, а потім прошу громаду — відпустіть мене!

Поховали всіх так, як то пропонував дід, відправили спільну панахиду, потім дід відправив ще одну, окрему, зняв зо стішки свою «тальянку» і подався до Катеринодару. Явився в штаб. Коротко, але складно розповів усю історію й просив ревно. І ввесь час додавав:

— Дайте мені змогу очиститися. Я ж старий козак! Мушу дотримати присяги!

З того часу він ходить із своєю «тальянкою», та ставить все нові хрестики на засмальцьованому шматку паперу. Ніколи ніхто не чув від нього якоїсь скарги, нікому не дрятує він нервів своїми оповіданнями. Замкнувся в собі й виконує присягу!

Перший ні з ким не заговорить, нічого у нікого не попросить. От тільки боїться, чи вистачить у нього набоїв. «Тальянка» ж старого зразку, трудно до неї дістати набоїв. Та якось має дід щастя. Козаки захопили одного разу аж дві скрині таких набоїв. Тепер він цілком заспокоївся. За його розрахунками, мало б вистачити до кінця присяги. Потім буде видно.

Хотіли дати йому нову гвинтівку, відмовився. Каже: на цій рушниці присягу давав.

— А ще багато залишилося до кінця присяги?

— Забагато знатимеш, скоро сам дідом станеш. Ще вистане!.

Приходилося мені бачити чимало тих, що з охотою йшли розстрілювати. Дуже навіть багато я їх бачив. Тут були гарячі голови, спраглі помсти, — вони, в розправах з ворогом, все хотіли бачити акт вищої справедливости. Бачив і садистів, для яких кокаїн, запах крови й розстріл живих людей були вищею насолодою.

Бачив і тих, що йшли на таке діло по наказу. Вони йшли, почуваючи свою підлеглість дисципліні й присязі. Але у цих останніх рушниці часто давали «осічки», чомусь руки якось дивно тремтіли. Пригадую й випадки ухилення від такого наряду. Пояснення звичайні: натерті мозолі на ногах, заболів шлунок...

За моїми спостереженнями, дід не підходив ні під які категорії. Він не мстився так, як це розуміли інші. Не був він і садистом. Цілком байдуже ставився він до крови, згуку пострілів та тіл, що падали, ніби скошені, попід мури...

Про існування кокаїни він певно і не знав, та і пяним його ніхто ніколи не бачив.

В ньому просто говорила стара, праділівська холодна свідомість козацького обовязку:

— Око за око, зуб за зуб!

Дід вселюдно присягав і присягу мусів виконати. Мусів змити з себе і своєї родини ту пляму, що, за його розумінням, кинув на неї негідний зять...

Дід з часом зник з моїх очей. Де він? Чи виконав своє зобовязання на всі сто відсотків?

Не знаю.

Після розгрому червоних в Ростові, я проходив по Таганрозькому проспекті. Якраз насупроти Драматичного театру я зустрів в останнє діда. Точнісінько так, як і в поході, він ішов спокійно, трошки згорбившись. За спиною в його була все та сама «тальянка». Порівнявшися зі мною, він, не повертаючи голови, козирнув мені, як годиться за статутом, і, так само не поспішаючись, пішов далі.

На відпочинок, чи на «роботу»?

Не знаю.

Більше я його не бачив.

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

З Лаврських садів

(З циклю «Старокиївські леґенди»).

I.

Одноманітно, розміряно падають краплини води в клепсидрі. Як сльози плачок, найнятих на багатий похорон. Так плаче й клепсидра: без жалю, з самого обовязку. Іноді між двома стуками крапок вклиниться коротке шкварчання нагорілого гноту на

зеленій восковиці: то спалився необачний метелик, принаджений світелком та китицею квітів у відчиненому віконці Чернечої келії. І знову запанує непорушна тиша, яку міряє водяний годинник.

Пензель отця Оліпія нечутно перелітає з веселково-барвистої палети на велике полотно в дебелих штелюгах. І тільки цей легкий рух стверджує, що білобородий, як віск блідий, манастирський маляр — живе. Живе повно. Творчим життям, коли ввесь манастир спить. Отець Оліпій — вся братія Лаврська говорить йому «Аліпій» — найрадіш працює вночі при світлі високої, грубезної свічки. Знає свої барви й не потрібує ясного світла, що розгонить мрію.

«Нощ бо несвітла невірним!» — лагідно відповідає Аліпій на часту раду — «Відпочинути нічма! Не трудити зору, — найдорогоцінніщого дару Божого».

Та ж манастирський мистець звичайно береться за пензля тоді, як образ «дозріє» в його уяві. На це потрібна тиша й присмерек. І тоді Аліпій бачить його «живого». Бачить його й на недоторкано-чистім полотні, поспішає «познаменати» контури. А коли ж є вже кресьба, треба враз класти й фарби. Яка ж тут праця, що по ній треба відпочивати? Де ж те намагання ока?

Та... ах! Як би ж не був так стар-чоловік! Терпне рука, очі й не при мальованні ніби піском засипає. І сном омліває кволе старече тіло. Та ж не можна спати: праці не переробити: щойно віддав одну — вже два, три, пять полотен просяться на штелюги. Справді, та праця «накочується», чисто мов снігова куля попхнута згори до Дніпра.

«Ветх єсмь й виповнений днями! — зітхне чернець і поспішає. — Аби ж закінчити!' — й думку накриває тихеньким співом; — «Блюди убо, душе моя, сном не отягчайся, да не смерти предана будеші!»....

Голос прозорий і легкий, мов димок кадильний, підноситься догори, стелиться під склепінням келії, вгинається до відчиненого вікна й вилітає в блакитний простір теплої ночі. А за піснею навздогін линуть думки...

Здається: як це недавно було, що прийшов Аліпій до Святих Печер. А ось вже надійшов і вечір життя! Людське життя... промайнуло воно, як день один в тиші посвятній, в любій праці, в думках-розважаннях та в красі Божих служб. Мимохіть золотим сонцем всміхаються під снігом срібного вуса безбарвні старечі уста, згадуючи ради та вмовляння друзів, коли повним сил юнаком відходив він з отчого дому.

— Ой, не витримаєш! Та й навіщо животіти серед вічної пітьми печер, без повітря, без світла, без краси світу сього, без їжі!.. Знесилишся, підляжеш недугам, й дух охабне в хворому тілі.

— А нині? Тіло моє, а дух ще більше... як отой равл без шкаралущі, — вказав тоді юнак в батьківському саду. — Загине, марно, без сліда й користи. То ж і хочу прикрити мушлею стін манастирських свою кволість, до життя зовнішнього нездатну. Памя-

таєте ж слова поганина Софокля: — «Не бачити світа — то є правдива мудрість».

Стремів до манастирської гармонії й порядку, мріяв, будучи в чині Ангельськім, побачити Анголів на власні очі, як бачили їх святі, люде духа. І дивно! — згадав, застановившись над тим, що таки ж і доси не побачив Ангола... «Бо грішний!» — сказав собі вголос з докором, аж з сорому трохи зарожевілись жовті щоки. Й немов легенькими, теплим дотиком обвіяло обличчя отця Аліпія. Здається, блакитна рука літньої ночі вкинула віконцем великого метелика. Прозорий, кружляв він над ченцевим каптуром, неначе не знаходив собі виходу. «Бо гріш...» — хотів сказати ще раз й мало не діткнувся чолом початого образу. Повіки ченцеві опадали, рука й спина стерпли. Випростався, поклав на дзиглик під свічку палету й пензлі й тяжко переступаючи обрісклими, застояними ногами, — бо ж завжди малював стоючи «за-ради дрімливої спокуси» — підійшов до вікна: відчинив його ширше, щоб той метелик міг вільно випурхнути. На хвилину сперся на лутки малого віконця, глибоко запущеного в товсту стіну. Пив поглядом блакитно-зеленавий флюїд, а освіжилий мозок збудив у памяті слова святого отця, Василія Великого: — «Своя пора на кожне окреме добре діло». Так сказав отець всіх ченців.

Аліпій взявся за ліствицю-вервицю блідою рукою, що вже за життя виглядала, як дорога реліквія, гідна золотих і філігранових скриньок-схованок. Зітхнув. Ще раз пустив старечий зір по землі й серцем благословив її — Доньку Створителя Світів, таку гарну й чисту в своїм відпочинку. А люде ж говорять: у ній — спокуса й гріх! Як могли б вони ховатись там, в цім Божім раю, по смарагдових гаях, по садах, повних овоча, що аж у келію посилає свій медовий запах Божої благодати, запах щедрої його руки!

«Всяка плодь да хвалить Господа!»... Ні, ні! Лихе й думки про річі злі, злою людиною кинені в світ! Господь усе створив досконалим, добрим і прекрасним... «Звершенним», як і Сам Він звершений... Та Божа звершеність, що її не можна вкласти в форму людських уявлень, що її можна відчувати лише духом...

І Аліпій пустив свого духа, занурився у взорювання, не чув шелесту світлосяйних крил, не помічав, як мерехкотінням нематеріяльних струй наповнилась його простора келія... І так не відірвався старий чернець від взорювання в Совершенність Божу, щоб хоч мить одну поглянуть на мрію своїх юнацьких літ — Ангела Божого. А святий Ангел — гість частий побожного старця — стояв у нього при мольберті й швидкими, вправними рухами пензля закінчував образ, розпочатий з вірою, простою і ясною, як лагідний ранок, що вже почав зеленити просвітлий Дніпро, святі мури й смарагдове море садів, які облавом оточили манастир. Праведному митцеві світало інше проміння: передчуття блаженности світлого раю, — й за ним не згадав Аліпій про мрію своїх юнацьких літ, що в тій хвилині була дійсністю, за його плечима, всього на досяг руки...

— ...Та ж говорю тобі: отець Пимен сказували... Саме вчора,

як заносив я цілюще зілля йому, многоболісному, від отця Даміяна, цілебника!

Свіжий хлопячий голос обудив Аліпія. Почув, як дві пари дитячих ніг почовгали, тягнучи на собі вагу манастирських чобіт, вшитих «на виріст» великих і незграбних.

— Чи ж то бо той самий? — хвилюючись, аж зайшовся радістю другий молодий, ще дзвінкіший голосок.

Кроки спинились. Під старим яєнем, біля «стовпа бісноватих», що до нього при «страшних молитвах» — екзорсизмах прив'язували одержимих, затрималися дві невеликі постаті. Хоч ще не видко було облич, але ж Аліпій впізнав по срібних голосах Леонтія й Геронтія, манастирських канонархів. З дитячих літ засвячені служенню Богові, малі «задушники», кожну вільну хвилину віддавали улюбленому героєві своїх мрій — Іллі Муромцеві, чиє тіло відпочивало в Лаврських печерах. В самоті манастирського життя вимріяний образ богатиря виростав для хлопців у постать казкового гіганта не лише тілом, але ж і велетня духом. Та ж кожен дивився на Ілью інакше.

Геронтій, наслідуючи рух отця магістра, розмірено вимахував ручкою: — Де ж бо герой і такий богатирь Ілля Муромець міг померти, як всі звичайні смертельники! Його не переможе ніхто, ані смерть! Та ж він житиме доки стоїть світ, аж до останнього дня, до самого Страшного Суду!

— А я тобі кажу, — пробував сперечатись Леонтій...

— І не говори... — хвилювався Геронтій. — Ти мені скажеш: а той, що в наших печерах відпочиває?.. Та ж то, братику, інший Ілля Муромець! Він — у раю, святий... Та ж тільки це не той — богатирь Ілля! Не той!

Голос Геронтія тремтів, як дзвоник, жагучим бажанням продовжити вік «своєму» Іллі, дати йому земну несмертельність.

— А я тобі... — стояв на своєму Леонтій. — Та ж самі отець Пімен казали. І брат Памва. Мовляв і в літопису отця Нестора так і стоїть: — «в руці імущий від оружжа язву, в серці ж — любов ко Христу!» Ну, що? Видиш: «від оружжа — язву!» Як би ж це міг бути інший, як не той Ілля Муромець? Як?

Леткі завої ранішньої імли вже зсунулись додолу й впали на траву. Дерева немов випростались й потяглись вгору. Небо починало всміхатись. У вохкому повітрі — мов хтось сипнув горохом по блясі, задріботіли сухі удари «била», що вранці, замість дзвонів, скликало братію на першу молитву. Дзвони кликали аж до обідні.

— Спокуса!.. Спізнимось! — вхопились хлопчики за руки й, плутаючись в широких рясах, швидко пошкрябали своїми шкарбанами.

В келії маляра вже було світло. Отець Аліпій глянув на образ: був цілком закінчений. Послам з Царгороду, що мали його забрати, не доведеться чекати, як тривожився отець ігумен. Але ж... як це? Невже ж таки й справді він працював ві сні, дрімаючи? Таки ж Аліпій памятав напевне, що коли стерплою рукою

відкладав пензлі, був закінчений лише князь Борис. У Святого ж Гліба треба було ще «підрумянити щічку» й «перейти» майже все «доличне»: одежду, взуття й плити. Невже ж таки закінчив у сні й ніде не змилився? Дивні діла Твої, Господи!.. Докланіще не було коли поміркувати, бо ж «било» неупросно кликало:

— «Йди-йди! Йди-йди!»

Аліпій накинув мантію, полагодив кобку, щоб затулила очі й зітхнув словами улюбленої своєї молитви:

«Величить душа моя Господа».

В неї одягав усі почуття — радісні й сумні, без ріжниці, — що хвилювали його...

Та святим Мученикам Борисові й Глібові довелось почекати, поки отець ігумен благословив Аліпія на працю в келії.

В старій, низенькій церквиці було душно й пахло нагрітим кипарисом та свіжим ладаном. Від вівтаря, висіченого в товщі муру, віяло сивою давниною й переносило думку до перших віків християнства, коли ще вівтарями були гробниці мучеників. Саме за це Аліпій дуже любив цю тиху церквицю. Особливо, по службі Божій радо затримувався на хвильку. Однак сьогодні отець ігумен враз по благословінню послав досвідченого манастирського митця до «великої», нової церкви, що була вже добудована, але ще з незакінченим «іконним писанням на спосіб грецький». Малювали ж її о. Еразми та два грецьких майстрі. І вийшла суперечка в тих трьох малярів, що її не міг сам спинити «нетвердий в іконописьмі» ігумен. Грецькі майстри привезли з собою новий образ Богоматері на троні. Теотокос тримала на грудях — на тому образі — не Дитинку-Ісуса, але велику тарчу. І тільки на тій тарчі був зображений Ісусик. Греки запевняли, що то — достомитна копія славної «Влахернської Богоматері». Одначе ігуменові здавалось, що було б таки ліпше для Лаври зробити — хай і по взірцю Влахернської ікони, — «свій» образ Богородиці не з щитом, а таки з Дитятком. Постаті ж святих апостолів Петра і Павла по боках трону ігуменові дуже припали до вподоби. То ж тільки старий Аліпій — знавець іконописі й далеко-широко уславлений маляр міг остаточно розвязати суперечку.

Але, коли Аліпій вступив до «нової» — побачив розхвильованого іншим клопотом отця Еразма. Трапилась йому спокуса: побожні «христолюбці», поки маляр-чернець дискутував з ігуменом, «вицілували» геть чисто всю фарбу з нижньої частини образу, що він викінчував в іконостасі.

— Ну ж, поглянь, отче! — спинав Еразм руки, показуючи Аліпієві шкоду, — я ж з цим чотирі дні... а вони зцілували... Та най вже «до личне», але ж така тьмяно-ніжна була відтінь на руках, як на твоїх образах... А подруге чи й доберу?..

Аліпій мовчки взяв Еразмову палету й пензлі. Швидко змішав охру з біллю, зачепив киновері й набрав пензлем «гостро-холодної» ясної зелені.

Еразм присмиком зіпяв руки:

— Отче! Та ж кожна з цих барв з білилами темніє!

Аліпій притакнув головою:

— Саме ж це й дає ту відтінь блідої, сонцем опаленої цери на тілі. Й почав швидко, без оправ заповнювати стерті площі. Еразм дивився, охоплений звабою. Не чув, як по церкві лунко гукали удари молотків та сокир, що ними грецькі майстрі упевнювали рештовання.

Сояшне проміння вибралось вже височенько по небесній бані, переплигнуло лутки великого вікна й впало бризками на плити підлоги. Удари молотків змовкли. Натомість немов з сояшних промінів задзюрчав струмочком спів дрібної пташки, вкритої в гущавині близького дерева.

Аліпій віддав Еразмові його палету й пензлі: ушкоджений образ вже був справлений. Та пташине дзюрчання нагадало старому, що вчора він намітив над потічком, де памолоддю збігає ліс в глибокий байрак, в долинці великі, розрослі кущі чистотілу. Аліпієві саме доходила червонаво-гніда фарба, що її виварювали з чистотілового коріння. Треба ж накопати коріння, поки не перестаріло й не здеревяніло так, що й соку з нього не вичавиш. Тепер в долинці ще лежить роса, а зілля ж треба брати саме по росі.

Аліпій пошукав рукою в глибокій кешені ряси, однак ножа з широким лезом там не було.

— «Та, сількись! У брата Марка Гробокопателя позичу мотичку!»

Й подався до байраку між погорбами, порослими лісом, як в первозданній пустині. Коли ж з мотичкою на рамени старий чернець дійшов до потока, сонце — сьогодні напрочуд палке — вже позпивало діямантове намисто роси. Лиш в глибокому затінку ще мережкотіли краплини на листях диких мальв та срібним порохом огортали окамитові сіро-зеленаві «ведмежі вушка».

Спека розморила Аліпія. Тіло потрібувало й сну й покріплення. Чернець перехрестився, нагнувся й зачерпнув жменею води з потічка. Була прозора, як скло, студена, мов крига. Напився, зірвав кілька стебел дикої мяти, сів на зваленому, омшілому стовбурі й жував, немов перцем заправлені, мятні листки. Втяг у себе прохолодне, також ароматом мяти й дикого кмину наповнене повітря, — й відчув, як втома розвіялась, немов хмара докучливого пороху. Коли ж його погляд впав на купу широкого, низького листя «подорожньої трави», що тулилась до самої ряси ченця, — думкою майнулого:

— Це — «підніжне»! Таке листя треба дати під край образа Христового воскресення. Барва гостра, жилки — світлі... — Нахиливсь, але зірвав скромну квіточку чебчика-материнки. Притулив на вуси. — «І — пахне ж! Яко кадило пред Тобою, Господи»!..

Наповнював очі й інші змисли красою цього «клаптика Раю». Раю... Бо ж що б не робив, куди б не йшов Аліпій, — ніколи не міг цілком відірватись думкою від раю. Божий рай світив йому ясніще за світло світу людського. І тепер знову й знову згадав, що саме в такім чудовім байраці — покійниця матуся — вічне світ-

ло хай їй світить! — йому, маленькому про квіти небесні росповідала ,що лілеями рожевими й блакитними під деревами з плодами золотими, розквітали. А на тих деревах птахи з головами людськими предивними піснями Господа прославляли. І було в тім раю... — радісна усмішка освітила бліде Аліпієве обличчя, але враз воно стало поважним: болісний стогін, десь дуже близько в кущах буйної бузини прорвався таким стражданням, що всі уяви дитячого раю раптом зникли. «Райська Долина» враз потьмарись, стала пустинею.

Аліпій звівся. Пильно поглянув на давнеколишню деревляну галерійку, що спокійно-лагідним завмерлим рухом звязувала перегородки над потічком, де урвався колись «камінь нерукосічний від гори несікомої» й над криницею преподобного Антонія ліг. Справді, гущавина кущів під галерійкою наче аж тремтіла від того жалісного стогнання. Чернець швидко підійшов до чагарнику, розвів руками галуззя, розділив мов пасмо сплутаного волосся. Обличчям уткнувшись в траву, лежала там велика чоловіча постать. Була така нужна! Майже нага, в лахах, що давно втратили вигляд людської одіжі. Правдивий замізерований зазнайбіда!

Аліпій обережно діткнувся рукою кощавого рамена. Людина підвела голову й сперлась на руки, як звір на передні лапи.

— Не-чис-тий!.. Ва-ра! — проскреготав голос, подібний на риплення осики в хуртовину.

Чернець стуг, невільно відсмикнув руку й вчув, як по розігрітій спині протягло холодом. Лише чував та читав у святім Письмі про лепрозних, живих не бачив ніколи. І тепер не знав, що скувало його на мить ледяними путами: жах перед страшною неміччю, що бачить її на власні очі, чи болісний зтиск серця над живою ще людиною — образом Божим, діткнутим такою грізною бідою?

Перехрестив недужого, нагнувся над ним і обережно підвів, намагаючись не вчинити болю висхлому тілу. Довів до великого каменя, посадив а сам набрав у пригорщі води з «криниці преподобного Антонія». Потім запашним віхтиком з материнки, в ту ж воду вмоченим, обтер хворому уста й ціле обличчя. Мідяні плями над брівами трандуватого, торкнені немов білуватим мохом плісені, не викликали у Аліпія ні жаху, ні огиди. Лише думку: — «Але ж, як і чим помогти?». Тепер тільки промовив:

— Мир з тобою, брате! Надійся. Велика є милість Господня.

Трандуватий впявся гарячковим поглядом кацравих, закіпавлених очей в бліде обличчя ченця. Здавалось, був не так зворушений, як здивований.

— Не тікаєш?.. Торкаєшся? Ме-не?

Й раптом впав обличчам на землю. Не знаходив більше слів. Виливав у німих сльозах тугу по людському слову, що гнітила його більш за болість.

Мідяний голос Лаврських дзвонів послав і в долину свій побожний спів. Й на тлі того лагідного співу рвалися неповязані слова лепрозного, що пробував згадати людську мову, так давно не вживану. Оповідав.

Радослав — він. Півсередульший син. Батьків багатих, з роду торговельного. На поторжка їздив. Крами заморські возив. У Царьгороді бував, хутра куньї й соболів темних, намороззю-сивиною гаптованих, шляхом з Варяг у Греки доправляв...

Як вода — здоровий, як земля — багатий був Радослав. Все велось йому: як з води виростало. І раптом — пеня вкинулась. Згорів дім і подвіря. В домі згоріло двоє діток-недоліток. Двоє, як очей в голові, було! Дружина-красуня кохана, господиня розшафна, помішниця розумна — з горя розум стратила. З урвища в прірву кинулась. І все пішло з димом: добробут, спокій, родина, щастя... А далі... хуртовина кораблі з крамом у морі розметала. Валку, що сухоніж твердим шляхом ішла, степовий ворог знищив, до пня. А коли вже лишилось всього добра тільки сама душа в тілі — розшматана й вщерть попечена — впала на Радослава проказа. Гірша за смерть, тяжча за пекло саме. Та нині вже й сморок на серце впав і світ Божий гасне...

Вказав спотвореною, з відгнилими пальцями рукою на Аліпієву мотику:

— Отче милосердий! Викопай мені могилу. Ляжу в неї, а ти на смерть благослови. Най у священій землі... не, як пес, що ним став за життя... не як пес між камінням... — припав до Аліпієвих колін.

Маляр поклав руки на розкуйовджену голову:

— Не тільки, чоловіче бідний, погребіння християнське дати, а й життя християнське повернути може Господь. — Гладив восковою рукою збите на повсть, заковтунене волосся немічного, що стояв перед ним на вколюшках. — «Що ж неймовірним здається тобі, коли Господь воскрешає мертвих?» — говорив далі словами апостола Павла.

Потім простяг руку, зірвав стеблину чистотілу й зломав. Краплина густого, як сметана, жовтого, як курячий жовток, соку набігла й повисла на надломленій стеблині. Аліпій, як при миропомазанні, хрещатим рухом провів над бровами лепрозного, торкнув груди, спотворені уста й лишки пальців на обох руках, що вже були без багатьох фалангів.

— Най сила Господня очистить тебе! Не вчений я. Лікування не знаю. Барва — то вся моя мудрість. — І проказав урочисто слова свого Отця Василя Великого, що золотою хмаркою пролетіли в думці: — «Не присутність Христа, віра уздоровила сотникового хлопця»... Віруй!..

Увечері Лавра справляла велике свято. Знайшлась загублена вівця: Радослав, лепрозний купець, тепер дужий і чистий, благав отця ігумена, щоб прийняли його до Лаврської братії.

— Як найостаннішого, як найменчого...

— Так: за найменчого улюбленого Веніямина, брате, — притакував головою ігумен. — Полюбив тебе Господь, Веніямине. Про тебе ж це сказано: «ізгиб бі і обрітеся».

А лікар Даміян аж у непевність впав.

— Чудо! Та ж що — чудо? То — річ звичайна! Тільки ж чи не «в ізступленії ума» вигадав собі Радослав, що він трандом діткнутий... Та ж і пальці, й нігті всі цілі-ціліські?

А старий маляр Аліпій на вугляній жарівні виварював коріння чистотілове. Мав на серці погоду і ясність, як на Великдень. Був сповнений надхненням: бачив образ новий — вже готовий перед очима. Тільки б доварити — та й за палету! Так от же звелів отець ігумен цю ніч конче спати!..

А коли вже спав подостатком, прокинувсь Аліпій і побачив те, про що мріяв з дитячих літ.

Келія була повна світлосяйною імлою, а в її хвилях Ангел ясний перед його штелюгою стоїть й на полотні, де звечера маляр встиг тільки глинкою контури накреслити, — швидко й вправно саме тими тонами, що Аліпій їх любить, за нього працю доконує...

— Величить душа моя Господа, — як хмарка вилетіло з блідих чоловічих уст й кадильним димом із серця Аліпієвого полинуло в небо радісне слово його улюбленої молитви...

ЛЮІДЖІ ПІРАНДЕЛЛЬО

М у х а

Знесилені, задихані, поспішаючи, подряпалися вони, коли опинилися під містечком — нагору, тудою, мерщій! — на грудувату глиняну кручу, хапаючись іноді й руками — скорше! скорше! — бо нацвяховані черевичища — милий Боже! — ховзались.

Як тільки вони показались — розчервонілі — вгорі на кручі, всі жінки, що галасливо обступали криницю при вході до містечка, повернулися в їхню сторону. Чи це часом не брати Торторічі, оті два? Так, певно, Нелі й Саро Торторічі! Ах, бідолахи! Чого це вони так женуться?

Нелі, молодший брат, засапаний до краю, пристанув, щоб відвести духа й відповісти жінкам; та Саро потягнув його за рамя вперід.

— Джурлянну Зару, наш братанець! — сказав тоді Нелі, обертаючись і підносячи одну руку наче до благословення.

Жінки загаласували з спочуття й жаху; одна з них гукнула навздогін:

— Хто ж це зробив?

— Ніхто: Бог! — відгукнувся Нелі здалеку.

Звернули вбік, увігналися на малу площу, де була хата містечкового лікаря.

* * *

Пан доктор, Сідоро Льопікколью, розхристаний, напівголий, із бородищем бодай десятиденним на обвислих щоках, з опухлими та закислими очима, блукав по кімнатах, волочив за собою па-

тинки й носив на руках нещасну пожовклу — шкіра й кості — дитинку яких девяти років.

Жінка в ліжку від одинадцяти місяців; у хаті шість обдертих, брудних, здичавілих синочків, крім дівчинки, яку тримав на руках, що була найстарша; ціла хата обернена горі дном, одна руїна: черепки посуду, лушпиння, сміття купками на долівці; поламані стільці, провалені крісла, ліжка, хто зна, від коли нестелені, з пошматованими ковдрами, бо хлопці бавилися в війну на ліжках, подушками; любі діточки!

В кімнаті, що була колись вітальнею, залишався цілим тільки один побільшений фото-портрет, що висів на стіні — його портрет, пана доктора Сідоро Льопікколько, коли він був ще парубійкою, допіру по скінченні університету: чистенький, чепурно вдягнений, усміхнений.

До цього портрету він прямував тепер, чаланаючи; скалив до нього з саркастичною посмішкою зуби, вклонявся йому й показував хвору донечку, простягаючи до нього руки.

— Сісіне, ось де ти!

Бо власне так, Сісіне, кликала його колись нестливо мати, що обіцювала собі з нього велшкі річі, бо був він маминим мазуничиком, кутнім каменем і хоругвою дому.

— Сісіне!

Зустрів тих двох селян наче скажена собака.

— Чого хочете?

Заговорив Саро Торторічі, ще задиханий, з шапкою в руці:

— Пане докторе, наш братанець, бідолаха, вмирає...

— Його щастя! Бийте в святочні дзвони! — закричав доктор.

— Ах, ні паночку! Вмирає, так знечевя, не знати, з чого. В монтелюзьких хуторах, в стайні.

Доктор зробив крок назад й люто вибухнув:

— В Монтелюзі?

До того села було добрих сім миль дороги. І якої дороги!

— Скоро, Бога ради! — благав Торторічі. — Він увесь чорний, наче кусень печінки! Спух, аж страшно. Ради Бога!

— Та як, пішки? — заревів доктор. — Десять миль пішки? Ви божевільні! Мула! Хочу мула. Чи ви привели мула?

— Біжу негайно по нього — поквапився відповісти Торторічі. — Позичу в когось.

— Отже я — сказав Нелі, молодший, — вміжчасі скочу поголитися.

Доктор глянув на нього, ніби хотів зїсти його очима.

— Неділя, паночку, — виправдувався Нелі, всміхаючись, змішаний. — Я заручений.

— А, ти заручений? — заскреготів лікар, не чуючи себе з люті. — Так поняньчи тоді цю!

Кажучи це, вклав йому в руки хвору доньку; а потім, беручи одного по одному решту дітей, що згромадились довкола, пхав їх з люттю йому між ноги:

— І цього! і цього! і цього! і цього! Дурню! дурню! дурню!

Відвернувся від нього спиною, хотів іти геть, але повернувся назад, відібрав хвореньку й крикнув до обох:

— Йдіть геть! Мула мені! Зараз прийду.

До Нелі Торторічі повернулась його усмішка, коли він сходив за братом по сходах. Він мав двадцять років; перечена, Люцца, шіснадцять: справжня роза! Семеро дітей? Так це ж мало! Він дванадцять хотів би. А щоб виживити їх, помагав би собі тією парою рук, що їх Бог йому дав, — голих, але дужих. Не треба журитися. Працювати й співати, як годиться. Недаром прозивали його Ліоля, поет. То ж почуваючи, що всі його люблять за услужливу доброту й постійний добрий настрій, він усміхався навіть до повітря, яким дихав. Сонце ще не вспіло спекти йому шкіру, ні зсушити кучерів його гарного біляво-злотистого волосся, що викликало заздрість у стількох жінок, — у стількох жінок, що зашарювалися, зніяковілі, коли він вдивлявся в них на свій особливий манір отими своїми ясними, живими-живими, очима.

Більше, ніж нещастя братанця Зару, турбувала його того дня перспектива незадоволення його Люцци, яка вже від шести днів мріяла про ту неділю, коли то зможе побути трохи з ним. Та чи могла йому совість дозволити звільнитися від обовязку того християнського милосердя? Бідняга Джурлянну! Та ж і він був заручений. Що за нещастя, отак несподівано! Оббивав тичкою міґдали, там, в отому маєтку Льопеса, в Монтелюзі. Вчора ранком, у суботу, заповідалось на дощ; але не виглядало, щоб була небезпека близької зливи. Одначе коло полудня сказав Льопес: — За годину почне Панбіг роботу; не хотів би я, діточки, щоб міґдали залишились на землі під дощем. І наказав жінкам, які збирали, щоб ішли нагору, в шпихлір, теребити. — Ви, — сказав, звертаючись до чоловіків, що оббивали (і між ними були теж Нелі й Саро Торторічі) — ви, коли хочете, йдіть теж нагору, з жінками, теребити. — Тоді Джюрлянну Зару: — Я не від того — каже, — але чи зарахуєте мені цілий день з моєю платнею, двадцятипятьма сольдами? — Ні, пів дня — сказав Льопес, — порахую тобі по твоїй платні; решту ж, пів ліри, як жінкам. — Визиск! Хіба ж бракувало роботи для чоловіків, щоб заробити повний день? Дощу не було; не йшов ані зполудня, ані вночі. — Пів ліри, як жінкам?! — обурювався Джурлянну Зару. — Я ношу штани. Заплатіть мені пів дня за рахунком двадцятипяти сольдів, і я йду собі геть.

Та не пішов: залишився до вечора, чекаючи братанців, що задоволились теребінням міґдалів з жінками, за пів ліри. Але згодом, коли набридло йому бездільно приглядатися, пішов спати до недалекої стайні, пригадуючи товариству, щоб збудило його, коли йтиме додому.

Оббивали всього півтора дня, то ж назбираних міґдалів було мало. Жінки запропонували, щоб закінчити теребіння ще цього ж вечора, працюючи до пізна, й переспати тут же решту ночі та вернутися до села наступного ранку, вставши вдосвіта. Так і зробили. Льопес приніс вареної фасолі й два бутлі вина. Опівночі, по-

кінчивши теребіння, всі, чоловіки й жінки, полягали спати на току під голим небом, де рештки соломи були такі вогкі, ніби й справді був дощ.

— Ліоля, співай!

І він, Нелі, став імпровізувати свої пісні. Місяць то виринав то потопав у поплутаній гущавині білих і чорних хмаринок; і був він ніби округлим личком його Люцци, що то всміхалось то темніло від радісних то знов сумних пригод кохання.

Джюрлянну Зару залишився в стайні. Удосвіта Саро пішов будити його й знайшов його там спухлого й чорного, з несамовитою гарячкою в тілі.

Все це оповідав Нелі Торторічі в голяря, який, заслуханий, нараз повернув незручно бритву. Але — що там! Це була ледви помітна маленька ранка на бороді. Нелі не мав навіть часу її зауважити, бо в дверях голяря появилась Люцца з матірю і Міта Люмія, нещасна наречена Джюрлянну Зару, що в розпуці кричала й ридала.

Нелегко було відмовити бідненьку, щоб не йшла до Монтелюзи побачити нареченого: побачить його ще перед вечером, як тільки його принесуть сюди, так буде краще. Вбіг Саро з криком, що лікар уже сів верхи й не хоче довше ждати. Нелі потягнув Люццу на бік і прохав, щоб була терпелива: верне до вечора й розкаже їй стільки гарного.

Для наречених зрештою гарні вже й ті речі, що вони кажуть одне одному, тримаючись за руки й дивлячись собі в вічі.

* * *

Що за проклята дорога! Скільки там було тих прірв, де докторові Льопікколью довелося заглянути в вічі смерти, не зважаючи на те, що Саро з одного, Нелі з другого боку тримали мула за поводи.

Звисока видно було розлогу країну, рівнини й долини — оброблені під ниви, засаджені оливними та міґдаловими гаями; жовті тепер від стерні, а денеде поплямлені на чорно попаленими сіножатями; в далині мріло синє, суворе море. Морви, ріжкові дерева, кипариси, оливи зберігали свою різномастну вічну зелень; верховіття міґдалових дерев були вже порідшали.

Все довкруги, в просторому кругозорі обріїв, було наче вітровий серпанок. Але спека відбирала всі сили; сонце лупало каміння. Звідти, зпоза запорошених живоплотів індійських фіґ, доходив часом покрик жайворонка або сміх сороки, від якого докторів мул неспокійно стриг вухами.

— Поганий мулище! поганий мулище! — тривожився тоді лікар.

Слідкуючи уважно за цими вухами, не звертав уваги навіть на сонце, що його мав перед очима, й тримав велику, відкриту парасолю з зеленою підшивкою не проти сонця, а на рамені.

— Не бійтеся, пане, ми коло вас — заспокоювали його.

Справді, страху не повинен би був доктор почувати. Але казав, що то задля діточок. Коли мусів берегти свою шкуру, то це задля тих семерох сердег.

Щоб відвернути його увагу, оба Торторічі почали розказувати про поганий урожай: мало жита, мало ячменю, мало бобів; щодо міґдалю, то відомо: не завжди вдається: один рік аж обліпить дерево, а другий ні; а про оливки й не кажім: закозябли в тумані, ще поки виросли; не було надії й на виноград, бо всі виноградники в околиці були заражені.

— Гарна потіха! — похитував час від часу головою лікар.

Після двох годин дороги, всі теми для розмов були вичерпані. Стежина бігла довший час навпростець, і тепер на грубій верстві білявого пороху почали розмовляти між собою чотири копита мула й нацвяховані черевичища обидвох селян. Ліоля почав був знехочу співати впівголоса, та швидко заперестав. Не стрічали живої душі, бо всі селяни в неділю були в місточку, хто на богослужбі, хто за покупками, хто за розвагою. Там внизу, в Монтелюзі, може ніхто й не залишився при Джюрлянну Зару, і він там умирав на самоті, якщо ще жив взагалі.

Й справді найшли його самого, в брудній, смердючій стайні на камяній підлозі, де Саро й Нелі Торторічі були його й покинули: землистий на виді, почварний, не до пізнання.

Хрипів.

З заґратованого вікна біля жолоба входило сонце й пекло обличчя, що не подобало вже на людське: ніс зник в опухлині; вуста чорні й жахливо набряклі. Хрипіт вихоплювався з цих вуст, ніби якесь гарчання. Між кучерявим, наче в мурина, волоссям ясніло на сонці стебло соломи.

Троє людей зупинилися й дивилися на нього вражені, ніби спаралізовані жахливим видовищем. Мул, пирскаючи, бив ногами по бруку стайні. Врешті Саро Торторічі наблизився до недужого й покликав його ніжно:

— Джюрля, Джюрля, ось доктор.

Нелі пішов привязати мула до жолоба, біля якого, на стіні, була ніби тінь іншого звіряти, слід по віслюкові, що жив у цій стайні, й відпечатався на стіні, що об неї терся.

Джюрлянну Зару, коли його знову закликали, перестав хрипіти; намагався відкрити зайшлі кровю, счорнілі, повні жаху очі; відкрив жахливого рота й прошипів, неначе б йому горіло внутрі:

— Конаю!

— Ні, ні, — спішно промовив до нього стурбований Саро. — Ось тут лікар. Ми привели його; бачиш?

— Завезіть мене в село! — благав Зару, хрипло, не маючи сили ворушити губами: — Ох, матінко моя!

— Добре, ось тут і мул! — відповів одразу Саро.

— Хоч би й на руках, Джюрля, понесу тебе! — сказав Нелі, підбігаючи й схиляючись над ним. — Не бійся!

Джюрлянну Зару повернувся на голос Нелі, поглянув на нь-

го тими кривавими очима, наче б спочатку його не пізнавав, а потім підніс руку і схопив його за пояс.

— Це ти, любий? Ти?

— Так, я, не бійся! Плачеш? Не плач. Джюрля, не плач. Це нічого!

І поклав йому одну руку на груди, що здригались від хлипання, яке не могло прохопитися йому горлом. Давлячись, Зару нагло крутнув гнівно головою, а потім підніс знову руку, схопив Нелі за карк й притягнув його до себе:

— Разом, ми мали женитися...

— І поженимося разом, не сумнівайся! — сказав Нелі, здіймаючи руку, що обхопила була його шию.

В міжчасі лікар пильно вдивлявся в недужого. Справа була ясна: карбункул.

— Скажіть — но, чи ви не пригадуєте, вкусила була вас яка комаха?

— Ні, — заперечив головою Зару.

— Комаха? — запитав Саро.

Лікар пояснив, як міг, цим двом невігласам хворобу. Якась тварина здохла мабуть десь у цій околиці від карбункулу. На падло, кинене на дно поблизької яруги, хто зна, скільки могло насідати комах; котрась потім, надлетівши, могла защепити недугу оцьому Зару, в цій стайні.

Коли лікар говорив це, Зару обернув лице до стіни.

Ніхто того не знав, а смерть була все ще тут; така маленька, що ледви хто міг би її зауважити, навіть коли б і шукав за нею. На стіні там сиділа муха, ніби цілком непорушно; та, добре приглянувшися до неї, можна було помітити, як вона то випускала, то втягала в себе маленьке сисальце, то спритно чистила собі передні ніжні лапочки, потираючи їх наче з самовдоволенням.

Зару помітив її й впявився в неї очима.

Муха.

Могла бути власне ця або інша. Хто зна? Тепер, слухаючи лікаря, здавалось йому, що він собі пригадує. Так, напередодні, коли вже він ліг спати, ожидаючи, поки братанці покінчать теребити міґдали. Льопеса, почала докучати йому якась муха. Чи часом не ця?

Побачив нагло, що муха полетіла, й повернув голову, слідкуючи за нею очима.

Ось вона сіла на щоку Нелі. Зі щоки вона тепер легко, легко перенеслась двома підлетами на бороду, аж до ранки від бритви, й приссалась там, обжерлива.

Джюрлянну Зару дивився на неї деякий час, уважно, зосереджено. Потім, крізь захрипле горло, запитав низьким голосом:

— Могла це бути й муха?

— Муха? Чому ні? — відповів лікар.

Джюрляниу Зару ні слова більше: дивився далі на муху, що й Нелі, наче приголомшений словами лікаря, не проганяв. Він, Зару, не звертав більше уваги на те, що говорив лікар, а радів, що цей, балакаючи, приковував увагу братанця, і той, непорушний як статуя, навіть не помічав лоскоту мухи в себе на щоці. О, коли б це була та сама! Тоді так, справді, разом поженились би! Охопили його тупа заздрість і глухі, дикі ревнощі до цього молодого братанця, такого гарного й здорового, що для нього і надалі залишалось життя, повне обіцянок, тимчасом, як йому самому воно мало ось-ось забракнути.

Нараз Нелі, ніби почувши нарешті муху, підніс одну руку, прогнав настирливу й почав терти пальцями бороду, де його був порізав голяр. Повернувся до Зару, що дивився на нього, й трохи зніяковів, бачучи, що цей відкрив жахливі вуста в потворній усмішці. Дивилися так на себе деякий час. Потім Зару сказав, майже не хотячи:

— Муха.

Нелі не зрозумів і наставив вухо:

— Що кажеш?

— Муха — повторив тамтой.

— Яка муха? Де? — спитав Нелі, враження, дивлячись на лікаря.

— Там, де ти чухаєшся. Знаю напевно! — сказав Зару.

Нелі показав докторові ранку на бороді:

— Що тут таке? Мене свербить.

Лікар глянув на нього, насупивши брови; потім, щоб краще оглянути, вивів його зі стайні. Саро пішов за ними.

Що ж було далі? Джюрляниу Зару ждав, ждав довго, з нетерплячкою, що вивертала йому все в середині. Чув невиразно, як там, на дворі, гомоніли. Враз, Саро ввігнався несамовито в стайню, схопив мула і, не повертаючись навіть до Зару, вибіг, лементуючи:

— Ах, мій Нелюччьо! ах, мій Нелючьо!

Отже, таки правда? І ось, його покидають тут, наче собаку. Намагався підвестися на одному лікті, закликав два рази:

— Саро! Саро!

Тиша. Нікого. Не втримався більш на лікті, впав без сил і почав ніби хрунькати,щоб тільки не чути тієї тиші піль, що його жахала. Нараз у ньому зродився сумнів, чи не снив він часом, чи не було це тільки недобре снище гарячки; але, повертаючись до муру, побачив знову муху, знову там же.

Ось вона.

Тепер знову то випускала, то втягала в себе маленьке сисальце, то спритно чистила собі передні ніжні лапочки, потираючи їх наче з самовдоволенням.

Переклад з італійського О. Шимановської.

Зі збірки „Novelle per un anno" di Luigi Pirandello, Editione A. Mondadori Milano, 1938. Collezione „Omnibus".

ІНЖ. МИКОЛА СІЛЬБОРСЬКИЙ

За внутрішній імперіялізм

Україна має на своїй території **національні меншини.** Цю дуже важливу обставину, переважна більшість нашої суспільности не цілком добре собі усвідомлює. Ми звикли говорити про Україну та її населення, як про щось однородне й монолітне в расовому, національному, духовому й культурному розумінні, «Ми 50-мільйонова нація»; «50-мільйонова Українська Держава» — такі заяви стрічаєш раз-у-раз у нашій пресі й чуєш на викладах.

Байдуже ставлення до проблеми національних меншин обумовляється сучасною стадією розвитку українського національного руху й тими безпосередніми завданнями, перед якими він стоїть, і які є для нього під цю пору найбільш актуальними. Центральне з цих завдань — це відновлення державности. Воно поглинає всю нашу увагу й робить для нас особливо пекучими ті питання, що безпосередньо з цим завданням звязані. Що ж до інших, перспективних проблем, то вони часто-густо видаються нам за щось дуже абстрактне й нереальне.

Серед нас ще небагато тих, що схильні глибше застановлятися над такими, наприклад, перспективними питаннями, як державний лад, соціяльно-економічний устрій, засади суспільної орґанізації, тощо. Переважає думка, що це передчасні «теоретизування», які в майбутньому знайдуть собі легку практичну розвязку. Нам уже нераз доводилося вказувати, наскільки помилкові такі погляди.

Проблема національних меншин України, питання — яке становище треба буде нам зайняти до них у майбутньому, якраз належить до тих, що багатьом видається ще занадто передчасним, щоб над ним застановлятися вже тепер. Звідси його замовчування — оперте на легковажному переконанні в можливості його швидкого розрішення у потрібному моменті.

Між тим так не є. **Меншинова проблема України належить до найскладніших і найтяжчих до розвязання.** Скажемо більше — на нашу думку майбутній державний розвиток України в значній мірі залежатиме від того, чи зуміє вона позитивно вирішити цю проблему.

Проілюструємо деякі цифри. Коли вийти з заложення, що границі Української Держави будуть визначені на підставі її етноґрафічних і ґеополітичних даних, то національний склад її населення представлятиметься наступно:

Національність:	Кількість:	% до всього населення:
1. Українська	37.403.000	69,8
2. Московська	8.074.000	15,0
3. Польська	2.854.000	5,3
4. Жидівська	2.950.000	5,5
5. Німецька	686.000	1,3
6. Інші	1.645.000	3,1
Разом	53.612.000	100,0

Отже Україна, при 37,403.000 українців, матиме понад 16 мільйонів національних меншин, що становитимуть до цілого її населення 30,2%. Треба справді мати на увазі, що повищі обчислення роблені на підставі ворожих статистик, які намагаються зменшити кількість українців, а натомість збільшити панівні в Україні національності. Але навіть при певних поправках у нашу користь, ці цифри дуже й дуже багатомовні. Чи застановляємося над ними?!

І чи не дають вони об'єктивної підстави до такого запиту: коли різнонаціональний склад інших держав є причиною їх внутрішньої слабості, а то й цілковитого занику, то чи не викажеться він аналогічно й у нашій державі? Бо не забуваймо: під оглядом відсотку меншин та їх політичної активности, Україна опайдеться подекуди ще в гіршому положенні, ніж деякі інші гетерогенні (мішані) держави.

Заходить питання: яку політику мала би провадити Україна відносно своїх національних меншин? При відповіді на це питання необхідно мати на увазі досвід меншинової політики в різних країнах.

Ще донедавна, особливо після Версайського трактату, панівним типом була ліберальна меншинова політика, що виходила з формального визнання за недержавними народами права на національно-культурний розвиток. Досвід свідчить, що ця політика ніколи не була щирою й послідовною. Формально визнавчи національний розвиток меншин, а водночас переслідуючи власні державні завдання, ліберальна політика попадала в сліпий кут внутрішніх суперечностей. Своєю роздвоєністю, т. є розбіжностями між теоретичними засадами й практичними цілями та методами, вона, сама того не хотячи, витворювала для меншинових національностей точки опертя й це остаточно приводило її до краху (приклади Австро-Угорщини, Польщі, тощо).

В наших же умовинах, ліберальна меншинова політика могла би привести ще до гірших (коли не сказати — катастрофальних) наслідків. Національні меншини в Україні самі по собі стоять на високому рівні суспільного розвитку, і то, що найголовніше, розвитку — виплеканому на базі **історично ворожих нам культур і державних традицій.** Наставлення цих меншин до ідеї української державности непримиримі. Звиклі до панування на нашій землі, що є для них тільки «провінцією» (або «окраїною») їхніх метрополій — вони засадничо відкидають можливість усамостійнення України й розцінюють її будь за утопію, будь за інспіровану чужими силами «авантюру»... Не улягає сумнівам, що з цим наставленням приймуть вони появу Української Держави, коли ця остання стане довершеним фактом.

В психологічних і політичних умовинах, які характеризують нашу меншинову проблему — ліберальна політика Української Держави ніяким чином не могла би рахувати на належне її зрозуміння з боку меншин, а тим більш на їх признання й вдячну льояльність. Бо які б широкі ґарантії окремішнього розвитку

Україна їм не забезпечувала, то все це видавалося б меншинам тільки жалюгідними крихами в порівнанні з тим, що вони вже мали, пануючі на наших землях, і з тими ідейно-політичними візіями, якими вони не переставали би живитися... Свідомість й психольогія наших меншин сприймали би таку політику тільки як вияв слабости самої Української Держави, як щось таке, що їм «належить»; і то належить для того, щоб бути ще більше настирливими й непримиримими в дальших домаганнях...

Підставність цих наших передбачень засвідчує й досвід меншинової політики в часах Центральної Ради та гетьманату, яку характеризували однакові наслідки, а саме — «розгнуздання» меншин, звільнення їх від направляючого державного «мундштука», і забезпечення їм повної безкарної можливости деструктивного галапасництва в тій державі, яка обдаровувала їх своїми ласками... Що з цього вийшло — ми вже знаємо!

Підставою расової політики мусить бути гомоґенна (однородна) національна структура держави. Проте будування расової держави в Україні стрінуло би труднощі, з уваги на її гетероґенну (мішану) національну структуру. Історія й етнічні особливості нашого розвитку ускладняють стисле окреслення української расовости й кажуть шукати головні точки опертя в духовому понятті Української Нації.

Зазначаємо при цьому для ясності дальшого викладу, що в трактуванні питання національних меншин України — ми відокремлюємо проблему жидівства, розв'язка якої мусить знайти свій осібний плян і методи.

Вихідне заложення всякої нашої чинности — це добро нації й найкраще забезпечення можливостей її всебічного розвитку. Цей критерій, застосований до національних меншин, ставить нас перед проблемою: або ми зуміємо перетопити в собі збиранину народів, що замешкують нашу землю, **в спільний український духовий, державницький і культурний тип** — і тоді існуватиме внутрішньо міцна Українська Держава, або ми не зуміємо цього зробити — і тоді вона залишатиметься підмінованим вибуховими силами вулканом. Очевидно, що в цьому другому випадку, Україна не буде спроможна реалізувати ту історичну місію, на яку потенціяльно здатна й яку ми їй призначаємо.

Ось чому проблему національних меншин ми вважаємо за одну з найбільш важливих і актуальних для України. Позитивно ж розв'язати цю проблему зможе тільки послідовна, розрахована на далеку перспективу, присвоюча політика, зміст якої мусить визначати глибока концепція українського **внутрішнього імперіялізму.**

Таку то політику національних меншин диктують нам насамперед світоглядові й ідеольоґічні засади нашого Руху. Не зайвим буде висловити тут кілька думок на тему різниць між націоналізмом та іншими течіями в їх підході до світогляду й його життєвої інтерпретації.

Перед світовою війною — яка своїм ідейно-політичними пертурбаціями послужила одним із імпульсів для розвитку націоналізму, як світоглядової системи — впливи світоглядів послідовно зникали з усіх ділянок суспільного життя цивілізованих народів. Це явище не було випадковим. Воно було неминучим наслідком впливів демолібералізму, що — застосовуючи свої принципи «свободи й рівности» не тільки в суспільно-політичному, але й у духовому житті — проголосив «рівними» також і внутрішні переконання людей. Звідси ключ до зрозуміння того **духового релятивізму,** що позначив увесь розвиток демолібералізму й став причиною його сучасної внутрішньої кризи.

Виходячи з цього релятивізму (все, мовляв, має тільки відносну вартість...) і раціоналізму — демоліберальні теоретики видвигали проти світоглядів той арґумент, що вони «ненаукові», а тим самим позбавлені «обєктивности»... Світогляд — доводили згадані теоретики — претендуючи охоплювати всі проблєми життя й не маючи можливости застосувати для цього раціональний «досвід», є не знанням, а ірраціональним переконанням, чи «бездоказовою» субєктивною вірою, що здібна тільки розєднувати людей і суспільство. Тому, мовляв, світоглядові переконання мусять залишитися приватною справою кожної людини й не втручатися в суспільне життя.

Під впливом цих теорій, духове й культурне життя народів ставало все більш «невтральним» під ідеольоґічним оглядом, і емансипованим від світоглядів. Перед у цьому процесі вели демоліберальні держави з їх формулою: переконання свобідні й є особистою справою людини! Через них цей процес поширився на релігію, фільософію, культуру, науку, мистецтво, виховання, а далі й у цілому суспільно-політичному пляні життя.

Повоєнні потрясення яскраво виявили кризу демоліберальної духовости й культури, проложивши перші шляхи формування нової епохи. Особливістю нашої сучасности є вихід на кін життя **антаґоністичних** у своїй виключності й динамізмі світоглядів, що під знаком тотальности провадять боротьбу на всіх відтинках духового, культурного й суспільно-політичного життя народів. В цій боротьбі вже не може бути «невтральних»! І це зачинає розуміти навіть самий демолібералізм, намагаючися проревідувати свої ідейні позиції та знайти опертя в якомусь обновленому духовому пляні.

Світ і народи відвертаються від духового релятивізму, заступаючи його імперативними й доґматичними світоглядами. Ця прикмета орґанічної повязаности зо світоглядом, що стає для своїх визнавців началом усіх начал і основним критерієм усіх критеріїв, а в своїому духовому напруженні є рівнозначним вірі — отже ця прикмета особливо виразно позначається в націоналістичних рухах сучасности. Для націоналізму — світогляд є основним корінням, з якого виростає и яким живиться суспільне життя в усіх його виявах, і в усій інтенсивності його ірраціональних і реальних прагнень.

Таке сприймання світогляду характеризує й український націоналізм. Ідеольоґія й проґрама нашого Руху є функціями світогляду — реалізуючи в житті його ідеали, як абсолютну й неподільну в своїй внутрішній суті віру. Звідси ексклюзивний, універсальний і тотальний характер націоналізму, як ідейно-духового й політичного явища. Справжня віра не знає компромісів. Не знає їх і націоналізм у своїому світоглядовому підході до основних проблєм життя взагалі й життя нації зокрема.

Світоглядово ж, нація є для нас **орґанічною духовою єдністю.** Це спіритуальне трактування нації визначає перед нами й шлях її розвитку, що всі йдуть від основного завдання: від розбудови живого, незалежного духа України, від створення й кристалізації **окремого українського духового типа.** Духова оригінальність і єдність Української Нації — це основні підвалини її росту й самого існування в якості культурного й політичного підмета (субєкта) історії.

Як же цього досягти, беручи під увагу велику кількість чужородних елєментів у національній структурі України, що самі по собі будуть обєктивною перешкодою досягнення цієї єдности?

Зо-ясованих різниць у трактуванні світогляду стає зрозумілим, що ліберальстичні методи меншинової політики ми відкидаємо не тільки з огляду на їх практичні дефекти й внутрішні протирічності, але насамперед тому, що вони нам ідеольоґічно чужі, отже засадничо неприємливі. Ліберальстична політика в цілому є функцією згаданого світоглядового релятивізму. Заперечуючи вихову й орґанізацію суспільства на базі одної, обєднуючої всіх, ідеольоґічної концепції та залишаючи кристалізацію духових, національних і суспільно-політичних процесів «вільній грі свобідних переконань» — демократія неминуче тільки й могла прийти до парадоксальних метод розвязки меншинової проблєми, що сподівалися державною сконсолідувати окремі національності засобами формальної й механічної єдности.

Для націоналізму така розвязка ідеольоґічно неможлива! Коли ми говоримо, що націоналізм є явищем тотальним, то це зокрема означає, що його політична проґрама орґанічно звязана зо сформульованим у конкретну ідеольоґічну систему світоглядом. Універсальна ж. виключна природа націоналістичного світогляду вже не залишає місця «свобідним» переконанням і почуванням. Навпаки — націоналістичний світогляд імперативно намагається опановувати своїми ідеалами всі вияви й галузі суспільного життя.

Отже, коли, виходячи з визнання вирішальности спіритуального фактора в житті й розвитку нації, ми ставимо перед собою завдання розбудови її духовости на основі абсолютного світогляду, то як зможемо це зробити при допомозі політичних метод, що є запереченням цього світогляду й нашого сприймання духовости? Як скристалізуємо спільний для цілого державного суспільства український духовий тип, коли погодимося з тим, щоб меш-

каючий ув Українській Державі, в якості її формального громадянина, москаль чи поляк живився ворожою нам духовістю?!

Ми знаємо, що відносно питання майбутнього України в науковій літературі й у публіцистиці історично ворожих, чи «кон'юнктурально» неприхильних нам націй, існують різні версії й «теорії». Послуговуючися тією чи іншою аргументацією, всі вони сходяться на запереченні можливости існування Української Держави.

Треба признати, що ворожі нам чинники знають ті об'єктивні труднощі, які стрічатиме наша нація на шляхах творення своєї державности, а саме — її складні й відповідальні геополітичні та економічні позиції на роздоріжжі Заходу й Сходу, несприятливе зовнішнє оточення, мішану національну структуру, духові впливи окупацій, і тд.

Чи до переборення всі ці труднощі? Так, коли Українська Нація зуміє перетворити свою величезну потенцію в силу; в силу діючу, творчу, забронювану в тотальну духову й матеріяльну систему, і спрямовану до здійснення історичного пляну, зміст якого можна окреслити двома словами — **Українська Імперія.**

Українська Імперія — це для нас не демагогічна фраза й не імперіялістичне побудження в тій короткозорій інтерпретації, яку надають імперіялізмові демоліберальні теорії. **Це життєва конечність для Української Нації, без якої вона не зможе існувати, як історичний субєкт.**

До нашої теми не належить обговорення цілої сукупности проблєм, звязаних із здійсненням великодержавних завдань України. Видвигаємо тут тільки одну з них, а це проблєму національних меншин, що сама по собі є поважною перешкодою до реалізації згаданих завдань. **Бо ще раз повторюємо: або наша політика спроможеться перетопити збіранину етнічних мас України, і тоді існуватиме її Імперія; або не спроможеться, і тоді вона все лишатиметься підмінованим вулканом.**

Справа в тому, що хоч національна структура України своєю гетерогенністю (мішаністю) назверх нагадує структуру Росії, був. Польщі та інших меншинових держав, то в дійсності між ними існує глибока суттєва різниця. Російська імперія (подібно як Польща), включила в свої державні кордони **суцільні,** чужі їй, етнічно-територіяльні комплекси з багатомільйоновим населенням, що жило на цих землях від тисячоліть, творило на них домінуючу більшість і уявляло з себе нації з окремою історією, культурою, відмінним життєвим укладом і традиціями.

Ці нації властиво зовсім не були у відношенні до панівної національности меншинами, і їх положення в цьому аспекті навіть неправильно розглядати. Вони уявляли з себе цілком окремі національні орґанізми, компактно зосереджені на власній етноґрафічній землі (де меншість творили самі окупанти), звязані з нею глибокими історичними, духовими й культурними коріннями, і втілені до чужої державної системи тільки силою підбою. І хоч як ці системи намагалися їх винародовити, і осягали в цьому напря-

мі часткових успіхів, то всеж остаточно їх не могли зліквідувати. Поневолені нації не втратили себе, знаходячи в боротьбі з чужим асиміляційним наступом опертя в своїй компактності, в орґанічній звязаности з рідною землею, і в усіх випливаючих із цього духових і матеріяльних факторах.

Зовсім ув іншій ситуації перебуватимуть національні меншини України. Мимо своєї великої абсолютної й відсоткової кількости — вони не творять у нас суцільних — територіяльно й орґанічно звязаних національних комплєксів, і мешкають не на своїй (історично й етноґрафічно) а в чужій (українській) землі. В історичному плині — це тільки приходьки на наших землях, або розсіяні по цілій Україні в діяспорі (головним чином, в її міських та індустріяльних центрах), або положені островами серед українського моря. У відношенні до Української Нації — це справді будуть тільки **меншини,** в точному й внутрішньо правильному розумінні цього етнічного, політичного й правного поняття.

Свою окремішність і панівне положення в Україні вони могли задержувати тільки завдяки окупаційним системам їх метрополій, що диспонували для цього численими середниками (державним апаратом, різними засобами духових, культурних і матеріяльних впливів, і тд.). Знищення цих **штучних,** сприятливих для національних меншин України, умовин неминуче підірве під ними ґрунт і вони залишаться як би в повітрі. Позбавлені політичного опертя на свої метрополії, при яких вони тільки й можуть зберігати свої позиції, ці національні меншини не матимуть змоги ставити спротиву в такій силі й орґанічности, як це його ставила й ставить українська та інші окуповані нації. Бо коли Росія поневолювала й винародовлювала чужі їй суцільні нації, **то українська меншинова політика тільки пристосовуватиме національні меншини до того стану й тих вимог держави, які обовязуватимуть самих українців.**

Сконстатованням сприятливих для нас передпосилок асиміляції національних меншин України, ми одначе не хочемо сказати, що це завдання буде легким до реалізації. Навпаки — стверджуємо, що воно буде одним із найбільш складних у нашій внутрішній політиці й остаточно здійсниться тільки в процесі складної еволюції, яка займе довший час. Якраз проти недоцінювання цих трудноців ми й перестерігаємо українське суспільство.

Між тим, ніде правди діти!.. Ми часто-густо ґрішимо зайвим оптимізмом ув оцінках сили ворогів і наших власних можливостей. Ця тенденція обумовляється певними психольоґічними моментами. Процес національного відродження з надзвичайно прискішеною інтенсивністю кристалізує нашу духовість й непримиримe ставлення до всього, що стоїть на шляху її виявлень у реальному житті. Звідси гостра психольоґічна реакція на той стан, яким це життя характеризується для нас у сучасності. Це реакція волевого оптимістичного активізму, що цілою своєю натугою прагне чимскорше змінити дійсність і прямує до цього, не боячись перешкод, бо вірить у власні сили.

Цей процес особливо яскраво виявляється саме в націоналістичному русі, і є наскрізь позитивним та необхідним, як духове явище. Без нього були б, зокрема, неможливі кристалізація національної свідомості й політична активність, що під ідейним впливом націоналістичного руху з таким приспішеним динамізмом охоплює все ширші маси.

А все ж сліпий, безкритичний оптимізм є небажаним і навіть небезпечним явищем. Він привчає приймати уроєні візії за реальність і бачити факти не такими, якими вони є, чи можуть бути, але такими, якими він хотів би їх бачити... В пляні політичному, це веде до легковаження ворогів, до приспання чуйности в оцінках тих небезпек, які вони для нас уявляють і уявлятимуть ще довший час. З цього іноді витворюється дешева тенденція галасливого «пустозвонства» й необґрунтованої самопевности — при яких чим більше «гучною» є фраза — тим краще!.. Критичні ж голоси безапеляційно кваліфікуються за «опортунізм», а то й за «єресь»...

Ми рішуче перестерігаємо від цієї тенденції. Вона нездорова! Хотіння жити тільки ілюзіями й на підставі їх оперувати гучними фразами — це ще ніяка заслуга! Це найлекше, що можна **безвідповідально** робити! Безкритичної ігнорації фактів і дійсности ще замало для того, щоб мати нашу будучність такою, якою її хочемо мати. Для цього потрібно буде багато, багато напружених зусиль волі, труду, боротьби й жертвенности; зусиль — опертих на зрозумінні тої істини, **що справді історично-діючим може бути тільки поєднання максималістичної ідеї з мудрим реалізмом у виборі засобів її здійснення.**

Згаданий легковажний оптимізм часто, зокрема, виявляється у нас ув оцінках ворожих культур, що були й є для окупантів одною з діючих підойм нашого поневолення, а в умовах існування Української Держави ще довший час будуть великою перешкодою в її меншиновій політиці. Наша преса й публіцистика дуже охоче поширюється над темами автоматичного упадку цих культур, встановлює закони їх фатальної самодеґрадації й розкладу, видвигаючи натомість ролю української культури, що має місію заступити їх на Сході Европи. Ці публіцистичні конструкції бувають часами дуже стрункі, а змальовувані через них візії справді привабливі... В своїому підкладі — вони безперечно є здоровим духовим явищем, що виходить із джерел, які ми вище зясували. А проте в реальності вони ще хиткі й необґрунтовані.

Ми особисто не вяжемося признати, що ворожі культури ще далеко себе не вичерпали, і їх діяння не все покривається зо згаданими теоріями про їх самодеґрадацію. Від Української Нації, точніше від її еліти, вимагатиметься ще надзвичайних зусиль, які могли б поставити нашу культуру на вищий щабель. Тільки ця складна й многогранна розбудова створить нову епоху для Української Нації, як провідного культурного фактора на Сході Европи. Для того ж, щоб стануги цим фактором, наша нація справді має дуже багато обєктивних і субєктивних даних.

Україна вже в початках своєї історії аж до втрати самостійности, а навіть ще довший час після цього, грала ролю культуртреґера на Сході Европи. Ця її роля (наприклад, у розвитку московської культури) є занадто знаним і признаним фактом, щоб над ним тут поширюватися. Національне поневолення мало одначе той наслідок, що роздарувавши свої культурні багацтва іншим — наша нація сама культурно ослабла. А все ж, коли брати культуру, як сукупність певних, витворених історією, духових цінностей, що визначають обличчя, характер і життьовий уклад даної етнічної маси, як національного колективу; отже коли брати культуру народню, то нею Україна, як раніше, так і тепер перевищує ворожі їй нації.

Треба тільки порівняти етос, побут, звичаї, мистецтво, духовий, родинний і матеріяльний уклад життя нашого народу; його мораль і всі інші елементи, що визначають культурний рівень його широких мас — з тим рівнем, який характеризує народні маси ворожих націй, щоб переконатися в нашій над ними вищості.

Ця культурна підбудова українського народу дає багато сприятливих передпосилок для створення його закінченої культурної будови вже в якості великодержавної нації. Повязаність найвищої синтези української культури з її народньою основою, забезпечить її суцільність і орґанічність. І в цьому буде запорука її життєвости та переваги над ворожими культурами.

Бо відомо, що культурний процес ворожих нам націй розвивався відірвано від широкого народнього тла й був виключним витвором незвязаних із ним суспільних еліт. Наслідком цього витворилася там парадоксальна мішанина витонченої культури соціяльних верхів із майже півдикунським примітивізмом мас. Це зокрема пояснює, чому, наприклад, російська культура — може чи не найбільше рафінована з усіх інших і так багата на витончені психольоґізми — в часі революції була майже без спротиву розторощена власним народом-варваром.

Повторюємо — орґанічність нашої національної культури буде сприятливим чинником ув її боротьбі з ворожими. Але це ще не дає підстав до переконання в **легкій можливості** поставити їх одразу «на коліна». Ворожі культури ще довший час залишатимуться для нас актуальною силою, яку неслушно недобачувати зпід окулярів плитких оптимістичних теорій.

Особливо багато говориться в нас про розклад московської культури, обумовлений її деструктивними властивостями й тими потрясеннями, яких зазнала вона в революції.

Не улягає сумнівам, що московська культура перебуває на переломі внутрішньої кризи. Подібно, як їздець із сідла, вибита раптовим революційним ударом зо своїх історичних, соціяльних і духових форм, серед яких розвивалася, і які обумовили її зміст — вона знаходиться тепер на роздоріжжі, шукаючи нових шляхів. Відчуття цієї кризи характеризує настрої московського суспільства як ув СССР, так і на еміґрації, і позначається в усіх галузях його культурного життя.

Неменш очевидними є й внутрішні особливості московської культури, як певного духового комплекса, чи явища, що так відрізняють її від культур Заходу. Це якась її хвороблива роздвоєність, орґанічна нехіть до позитивних конструкцій, рвучкі, хаотичні пориви — з їх тенденцією заперечувати закінчений духовий лад і спрямованістю до шукання містичного невідомого... Ця духова субстанція московської культури віддає з себе якісь своєманітні трійливі «випари», що вражають позитивний у своєму творчому укладі дух Окциденту й є для нього деструктивними.

Ми не маємо тут можливости спинятися над глибшим виявленням ґенези московської культури. Вкажемо тільки, що при всій штучности свойого історичного розвитку, — вона проте відбила в собі московську психольоґічну стихію зо всіма прикметами її нездорової екзальтованости, неупорядкованости й самозаперечливости. В московській духовості парадоксально сполучаються — релятивізм і фанатизм; аскетизм і буйна «широка натура»; нехіть до самодисципліни, а водночас нахил до деспотизму; нігілізм і пристрасна тяга до доґматів і «вічних правд»...

Всі ці духові елементи (які Европа характеризує спеціяльним і многозначним поняттям «l'âme slave») позначилися й на синтезі московської культури. Звідси її тяга до «космічности» (або. «апокаліптична настоєність») і віра в своє особливе «месіянське» покликання. Завдяки цій своїй тенденції, як також ґрандіозній імперській системі, в якій вона розвивалася — московська культура, при всій своїй внутрішній неорґанічности й штучности, все ж зуміла перетворити себе в духовому пляні в експансивний і аґресивний фактор.

Всі творці московської культури відчували й розуміли її основну ідею, як ідею **месіянську.** На цій базі сходилися всі течії московської культурної думки, що — мимо внутрішніх ідеольоґічних розходжень — однаково сприймали ідею Москви, як месіянське післанництво «Третього Риму» (дарма, що характер і завдання цього «Риму» кожна з них розуміла по свойому). В історичному процесі, ця ідея глибоко просякла не тільки свідомість, але й інстинкт носіїв московської культури. Класичне сформульовання ідеольоґічної концепції московського культурного месіянства дав один із найбільших московських письменників Достоєвський (до речі — українець по расі, чи з походження...) такими словами: «Істина одна! А значити тільки один із народів може мати справжнього Бога, хоч би інші народи мали своїх особливих богів... Всякий нарід мусить вірити, коли тільки хоче довго жити, **що в ньому й тільки в ньому зосереджується місія рятування світу; що він живе для того, щоб стояти на чолі народів і втягати їх до себе воєдино... Призначення московської людини безспірно всеєвропейське й всесвітнє»...**

Політика — це в значній мірі функція духового укладу даного народу та його культури. Московська цілеспрямованість культурного процесу визначила також напрямні розвитку історіософії й суспільної думки Москви, що в політичному пляні оформи-

лися в імперіялістичний фактор. Месіянсько-імперіялістична є спільною для всіх фільософських і політичних напрямків московського суспільства в усіх часах — «словянофілів» і народників, бакунівців і толстовців, демократів і консерваторів, лібералів і «цареславців», марксистів і »евразійців».

Соціяльна структура старої російської імперії вражала своєю недорозвиненість. Її характеризувала: зверху — зникаюче мала у відношенні до населення провідна еліта, а знизу — багатомільйонова маса, що перебувала на примітивному щаблі культурного розвитку. Стара московська культура творилася елітою в повному відриві від народу. Цей останній не тільки не включався в культурний процес, але свідомо ізолювався від нього реакційною царською політикою. Звідси згадана штучність московської культури, дарма, що вона в значній мірі убгала в собі питоменності духа московського народу.

Революція розвязала московські маси й збудила в них гін до просвіти. Цей факт ми обєктивно стверджуємо на підставі довгих студій і обсерваций дійсности в СССР. Режим приписує цей факт собі в заслугу, але на ділі його роля в цьому процесі дуже незначна й чисто механічна. Бо викликаний він льогікою самої революції, що перевівши основні соціяльні зміни, видвигнула на кін суспільного життя широкі маси.

І ось тут ми підходимо до істоти нашої культурної проблеми. В наслідок кількох сот літ поневолення — українську культуру загнано на периферію! Багато заложена й орґанічна — маючи власних великих творців — вона проте не могла розвиватися нормально.

Експансія ворожих культур уявляє для нас безпосередню небезпеку насамперед тому, що вони спиралися, чи спираються на сприятливих їх розвиткові державно-політичних системах. Наприклад, московська культура набула свої питомі прикмети й експансивний розмах у значній мірі тому, що могла розвиватися в масштабах великодержавности, як культура імперська. Коли б історія судила Москві інші шляхи, коли би вона залишилася державою допетровських масштабів, то й месіянський характер її культури не мав би ґрунту для свойого розвитку. Те саме можна сказати й про польську культуру: її імпульсами були й є візії великодержавного месіянства.

Таким чином, під цю пору, наша боротьба за розбудову національної культури мусить базуватися на **політичному пляні**, і бути одним із його складових елементів. Звідси, зокрема, стає зрозумілою не тільки безплідність, але й шкідливість різних концепцій «невтральних» культур і «мистецтв для мистецтва», що їх пропаґують серед українського суспільства позбавлені національної ідеольоґічної опори сноби та пляґіятори деструктивних теорій демоліберального Заходу.

Центральне наше завдання в боротьбі з існуючим станом;

в боротьбі непримиримій, веденій до кінця під знаком основної життєвої для нас проблеми: **бути чи не бути Україні!**

Щойно в завершенні цієї боротьби українська культура набуде реальні спроможності розвитку, і стане тим, чим потенційно може бути, і такою, якою ми її хочемо мати.

Але щоб мати потрібний для нації зміст, ця культура мусить розвиватися на базі активного протиставлення противним впливам і духово-психольогічної непримиримости супроти них. Тільки тоді наша культурна творчість буде справді життєвою, повнокровною й придатною, як підмурівок, для здвигнення величної, закінченої культурною будови в перспективах державности України.

Духова непримиримість і цілковитий розрив із ворожими культурами зумовлятимуть успіхи нашого культурного будівництва й в умовах вже існуючої Української Держави. В нашому суспільстві ще довший час виявлятимуться впливи ворожих культур. Доки залишатиметься в українській душі комплекс меншевартости, доти творення **нового типу** українця все натраплятиме на труднощі. Ці впливи справді вже швидко щезають під діянням орґанічного процесу нашого національного росту й оформлення, але залишати їх ліквідацію тільки самопливові було би нерозумно. Завдання національної влади полягатиме в створенні «китайського» муру між українським суспільством і ворожими культурами; в усебічній ізоляції від них — веденій рішучими й радикальними методами. Не в легковаженні ворожих культур лежать можливості перевихови нашого суспільства, але тому, щоб навчити це суспільство **від них відштовхуватися.** І це треба робити в нашій виховавчій роботі вже тепер!

Знаємо, що найдуться ті, які наші погляди назовуть «вандалізмом»... Мовляв, культури «інтернаціональні», мають цінності самі в собі, і є «вселюдським» здобутком. На цих «обєктивних» теоріях спекулювалося вже багато разів і вони завдали нам великих страт! Але ми вже знаємо їх ціль й вартість; знаємо, що ворожі культури нестимуть нам розклад, рабство й деморалізацію доти, доки ми не зуміємо проломити їм ув Україні становий хребет.

В цім місці хочемо ще згадати про теорію ширення «київської культури», яку пропаґує на еміґрації певна частина так зв. малоросійських кол. Автори цих теорій (справді не чужі певного сентименту до України) виходять із правильного по суті заложення, що російську культуру створено під значними українськими впливами й завдяки зусиллям української культурної еліти. Іншими словами — Москву просвітив Київ. В процесі своєї дальшої еволюції, московська культура відірвалася від своєї київської основи й зійшла на манівці, що відображуються в її сучасній кризі. Москві — кажуть визнавці згаданої теорії — вже не привернути втраченої культурної ролі на Сході Европи. Прийшов отже час нового перенесення культурного центру з півночі на південь, з Москви до Києва. Як колись у старовину, на Сході Европи провідною знову має стати київська (українська) культура.

На перший погляд, ця теорія може видаватися справді привабливою, коли б... не її — **політична концепція.** Бо вона засадничо заперечує самостійність України та її розрив із Москвою, і стоїть за збереженням російської імперської системи на федеративній основі. Федерація України з Москвою потрібна авторам цих теорій саме як засіб ширення київської культури в Росії, або, іншими словами, як засіб... українізації Москви.

Для оформленої української свідомості, вся штучність й хиткість цієї теоретичної конструкції є цілком очевидною! Найслабшим її місцем є те, що вона не вказує практичних шляхів, яким же саме чином може бути реалізована (при умові дальшого перебування України в межах російської держави) культурна гегемонія Києва над Москвою?! Бо ж очевидно, що на шляху до реалізації цієї мети стояли би дві непереборимі перешкоди. Першою з них був би факт злучення України з Москвою, який сам по собі забезпечував би останній домінуючу політичну ролю у федеративній спілці і цим унеможливлював би згадану місію Української Культури.

Другою перешкодою була би сама московська культура, що є функцією московської імперськости. Цілковитою фантазією є думати, щоб вона добровільно, без боротьби, уступила своє місце українській культурі й хотіла б у ній розстворитися, чи засимілюватися. На це прихильники згаданої теорії відповідають: самозрозуміло, що наша культурна гегемонія над Москвою здійснювалася би шляхом активної, хоч і мирної конкуренції. Але припускати можливість такої «мирної» конкуренції так же розумно, як радити людині, що хоче освоїти хижу пантеру, з голими руками примоститися жити з нею в одній клітці... Московська імперська система живила б сили своєї культури, як універсального й домінуючого у федерації чинника. Смішно думати, щоб при цих умовах українська культура могла засимілювати її своїми впливами. Тисячі політичних, психольоґічних, побутових та інших обставин зумовляли би й надалі її ролю тільки льокальної, чи «провінціональної» культури.

Але навіть не в цих практичних міркуваннях суть нашого становища до згаданих теорій. Їх засадничою хибою є те, що вони не розуміють самої істоти української культури та її призначення; саме того, що своєю духовістю, історичними джерелами й цілеспрямованістю вона несумісна з російською культурою; що по самій своїй природі вони протилежні, як бігуни! Це доводить, зокрема, власне той аргумент, який використовують автори теорії «київської культури», а саме — що навіть живлючися спочатку нашими культурними цінностями — Москва не прийняла їх орґанічно, а перетворила їх «по образу й подобію своєму»...

Перспективні завдання нашої культури полягають ув оздоровленні Сходу Европи духом того західнього конструктивізму, орґанічним твором якого є вона сама й реалізатором якого вже була в історії: в приверненні того її колишнього цивілізаційного значення, претендувати на яке вона має всі історично-обєктивні й

субєктивні підстави. Ці ж завдання — ніколи не будуть здійснені спільно з Москвою! Ми не маємо ніяких амбіцій знову «українізувати» Московію; з нас буде досить, коли ми відсунемо її назад під Рязань і Клязьму. Наші ж шляхи підуть ув іншому напрямі.

Найбільш відповідним для наших умовин ми вважаємо той зразок правової доктрини, що визначає національність по державній приналежності. В конституції Української Держави поняття українця має трактуватися не в звуженому етнічному розумінні, **а в широкому імперському значенні.**

Така конституційно-правова засада матиме велике практичне значення для наших політичних завдань. Не розмежовуючи населення держави на окремі національності й оперуючи універсальним поняттям Української Нації — вона витворить не тільки формальні, але й психольоґічні передпосилки для поступового зростання меншин у державну (українську) націю, і фактичного злиття з нею.

Необхідна, як правовий і психольоґічний підмурівок для асиміляційних завдань — ця доктрина проте зможе бути практично зреалізована тільки по упливі довшого часу, коли буде цілком закінчений основний — найбільш тяжкий і критичний — етап державної розбудови. Раптове практичне застосування цієї правової доктрини до національних меншин у першому періоді творення нашої державности — коли її внутрішня орґанізація натраплятиме на різнородні труднощі, а самі меншини ще уявляґимуть духовий і політичний форпост щойно знищеної ворожої системи — отже таке її поспішне застосовання, річ очевидна, ні в якій мірі не могло би бути оправданням й загрожувало би великими ускладненнями.

Відповідно до етапів реалізації згаданої правової доктрини, має бути поділена на певні фази й наша практична політика супроти національних меншин. В перших своїх фазах, ця політика з необхідности змушена буде рахуватися не з вказаними правовими, чи теоретично-програмовими принципами, а насамперед із емпірикою життя, з реальними обставинами й з актуальними завданнями орґанізації внутрішнього ладу держави.

В початках творення української державности, безпосереднім завданням нашої політики супроти національних меншин буде насамперед контрольний перегляд фактично існуючого стану. Приналежність до меншин України можна буде признати тільки тим чужинцям, що перебувають на наших землях від довшого часу. Лише їм може бути уділене право залишитися в Українській Державі. Бо, як відомо, в Україні перебуває велика кількість чужого елєменту, що прибув туди вже в часі нашої визвольної боротьби й після неї, отже в періоді нової окупації. В своїй більшості, все це експоненти окупацій (урядники, кольоністи, і тд.), які не можуть бути узнаними за представників меншин. Значна частина цих приходьків напевно сама залишить Україну.

Поруч із контролею існуючого стану, влада змушена буде вжити твердих кореґуючих заходів і у відношенні до постійно осілого

в Україні чужонаціонального елєменту. В значній своїй частині, це будуть провідні соціяльні ґрупи, в руках яких тепер зосереджується в Україні адміністративний апарат, економіка, культурна діяльність, і тд. Річ очевидна, що цей стан підпаде корінним змінам Національній владі прийдеться перевести основну «чистку», **що матиме завданням цілковите усунення чужонаціональних елєментів із провідних становищ у суспільній, економічній, культурній та інших галузей життя країни, і обсадження їх конструктивними українськими силами.**

Особливу увагу доведеться звернути на очищення наших міст від напливу меншинових національностей, і на знищення тих домінуючих позицій, які вони там займають. Значення міст у житті нації занадто відоме, щоб його ширше зясовувати. Скажемо коротко: хто панує в містах, той панує і в цілій країні. Між тим, саме тут наші позиції слабі надзвичайно! Завдання отже полягатиме в тому, щоб зробити наші міста українськими.

Ми повинні здати собі справу з того стану, в якому знайдеться Українська Нація в початкових етапах своєї державної розбудови, і яку небезпеку уявлятимуть для неї ще довший час національні меншини.

В цьому місці мусимо підкреслити, що обєктом дуже рішучих політичних заходів державної влади в цьому реконструктивному періоді стануть не тільки представники меншинових національностей, але таки й деякі **українці.** Маємо тут на увазі, хоч і український по крови, але духово винародовлений елємент, що в умовах окупацій здефоримувався, розложився під оглядом національної моралі й є для нації деструктивним чинником — її покидьком. Дивлячися на українську дійсність тверезими очима, знаємо, що таких українців, отих шкідницьких перевертнів більшого чи меншого масштабу — буде велика кількість!

Для **націоналістичної** Української Держави та її принципів орґанізації суспільства — самі метрики з Полтави, чи Бережан ще не багато значитимуть... Її критерієм оцінки вартости громадянина буде насамперед його **внутрішня вартість, вірність національним ідеалам і здатність до творчости.** Саме з цього типу людей твориться провідна еліта **нової** України, і у світлі цих її критеріїв навіть представник національної меншини, який орґанічно зіллється з нацією, зуміє стануть носієм її нового духа й виявить себе творчим чинником — завжди матиме більшу вартість і більші можливості власного росту в суспільній ґієрархії, ніж українець зо згаданої породи «Іван Івановичей»...

Отже політику Української Держави супроти національних меншин зумовлятиме критерій національно-державної рації, який однаково звертатиметься супроти всіх (українців і не українців з походження), хто цю рацію схоче неґувати, чи їй шкодити.

Здаємо собі справу, що полагодження всіх, звязаних із національними меншинами завдань у згаданому переходовому періоді, натраплятиме на великі трудноші й відбуватиметься в умовах боротьби. Але немає іншої ради! Це ж буде найтяжчий під кожним

оглядом етап організації державности й ревізії того стану, який залишать по собі цілі століття нашої неволі! Століття — в часі яких українська нація деґенерувалася духово й винищувалася фізично! Як же можна думати, що направа цієї проклятої спадщини відбуватиметься безболісно, в атмосфері спокою і «благодушности»?!

При всій своїй твердости, меншинова політика Української Держави повинна бути водночас щирою й недвозначною. В своїх методах розв'язання меншинової проблєми вона відкидатиме фальшивість і підступне єзекулянтство, знаючи, **що на містифікаціях і брехні великі історичні місії не твориться.**

Мир і добро тим, хто щиро схоче увійти в ці двері; безоглядна війна тим, хто їх оминатиме — це гасло нашої політики треба буде ширити серед меншин уперто, методично й систематично. Для цього завдання державній владі доведеться створити спеціяльні пропаґандивні та інші установи й організації, завданням яких буде поширення й поглиблення наших духових, ідейних, національних і культурних впливів серед меншинових суспільств.

Так буде започаткований перший етап **українського внутрішнього імперіялізму,** якому ми надаємо в процесах розбудови й скріплення державности надзвичайне значення.

Асиміляційна акція цього нашого внутрішнього імперіялізму мусить бути закроєна дуже широко й всебічно, та реалізуватися на підставі добре підготованого перспективного пляну.

Те саме було й з Україною в часі Петра І-ого, Катерини й після них. Українська старшина, що зачала їздити «на поклон» до Петербурґу після того, як пряма боротьба з Москвою стала вже неможливою, також спочатку кермувалася макіявельською тактикою пристосування — була «собі на умі». А наслідки? Вже в другому-третьому поколінні більшість її нащадків стала справжніми «русскімі людьми» й вірними слугами Росії. Звідки ж, як не з цього початкового «пристосування», вийшли наші Скоропадські, Безбородьки, Кочубеї, Розумовські та інші ренеґати, що їм і зараз імя — леґіон?! І цю асимілюючу метаморфозу Москва зуміла перевести з українською елітою мимо того, що ця остання була репрезентантом не національної меншини, але цілої окупованої української нації та мала в ній органічну опору для протиставлення московському наступові.

Все залежить від того, чи зуміємо ми віднайти й застосувати найбільш дієві середники для їх поступового вростання в Українську Націю. А для цього стане насамперед необхідною повна ліквідація серед меншин старих духових і культурних впливів.

Культура — це один із рішальних факторів відчуття й свідомости національної окремішности. Отже на порядок дня прийде боротьба за українську духовість і культуру; за їх експансію серед національних меншин. Повторюємо — певний час це буде дуже тяжке завдання. Здійснене воно буде тоді, коли ми спроможемося завдати ворожим культурам ув Україні удар у саме серце! Це довершить насамперед наша власна конструктивна творчість — ви-

явлювана в процесі розбудови синтезу національної культури; творчість, яка в умовах існування власної державности безсумніву піде вперед стомилевими кроками. Століттями закута й здеформувана ворогами творчоздібність нашої нації вибухне тоді з усією силою своєї орґанічности й молодого динамізму. Її здобутки вже обєктивно служитимуть потужним асиміляційним фактором.

Але приспішенню асиміляційного процесу має чинно допомагати й державна політика, спрямована до систематичного побоювання й ліквідації ворожої культурної спадщини.

Виняткн з цієї засади ми вважаємо можливими тільки у відношенні тих, незначних кількістю, меншин, що не належать до ворожих Україні націй, і місцеві культури яких не можуть служити перешкодою асиміляційним завданням (наприклад, такі меншинові ґруші, як греки, болгари, і тд.). Бо навіть і заховавши певні елєменти національної окремішности (мову, побут, тощо) вони дуже скоро розтворяться серед української національної стихії, протиставитися якій вони не матимуть ні сили, ні можливости, ні, нарешті, глузду.

Для нас — націоналістів — культура є не релятивним витвором «свобідних переконань», а духовим і матеріяльним **висловом світогляду,** що є найвищим імперативом і опановує своїм змістом усе життя нації.

Культурна творчість — це, справді, в значній мірі спонтанний і свобідний процес. Стимулювати й направляти її тільки самими інструкціями з урядових канцелярій — це шкідлива й безнадійна річ! Але забезпечуючи найкращі умови для культурної творчости, Українська Держава засадничо не зможе залишити культурний процес самопливові, як цього хотіли б окремі демоліберальні Івани, чи Павли, і орґанізовано направлятиме його у відповідне інтересам нації та її розвитку русло.

Треба це підкреслити, що остаточні успіхи в реалізації української менш. політики вимагатимуть зусиль не тільки з боку державної влади. Довершити її самими офіційними декретами й адміністративними заходами, буде тяжко. Для цього стане необхідною свідома й активна співпраця з владою самого українського суспільства — **в першу чергу його провідних верств.** І в психольоґічній підготові та вихові його для здійснення цих завдань **українського внутрішнього імперіялізму,** полягає одне з важливих завдань нашої **сучасности.**

Мусимо признати, що до цієї важної місії значна частина нашого суспільства ще не дозріла. Вона ще сама часто-густо перебуває в полоні ворожих психольоґій і впливів, ще не усвідомлює своїх можливостей, і не звикла мірити проблєм життя власними **великими масштабами.** Її духовість ще визначається половинчастістю: побут, звички й думання — льокалізмом і дрібномістечковістю. Її власне національне «я» все ще схильне скромно ступовуватися перед ворожим наступом і відступати йому перше місце

(не тільки в політиці), бо хоч вона вже й настановлена проти ворогів, то все ж унутрішньо ще продовжує їх «респектувати»...

Все це також гіркі правди, яких не маємо наміру замовчувати! Вони нераз давали підставу різним нашим авторам констатувати, що українці не тільки не вміють асимілювати чужинців, але ніби навмисне витворюють для них такі умовини, які відштовхують від нас навіть тих із них, що самі хотіли б асимілюватися. Генеза цього явища лежить у наслідках поневолення й кількасотлітнього бездержавного існування Української Нації, що тимчасово атрофували нашу здібність бути експансивними супроти зовнішнього оточення; натомість привчили самим серед нього розтворятися й нівелюватися.

Проте немає підстав приймати ці факти трагічно. Визвольні змагання останніх десятиліть, зокрема розвиток націоналістичного руху, надзвичайно швидкими темпами кристалізують і активізують приспану національну свідомість українського суспільства. Цей процес духового й політичного відриву від ворогів, у дальшому етапі свойого державного завершення, без всяких сумнівів оформить і здинамізує присвоюючу здібність Української Нації. Початки формування нашого внутрішнього імперіялізму наявно бачимо вже тепер у чині й творчості **націоналістичного активу** українського суспільства. Але широкий загал, у сучасному етапі свойого національно-політичного дозрівання, ще стоїть поза цим імперіялізмом, бо духово й політично до нього не дозрів.

Інакше й бути не може. Початкова стадія формування почуття національної окремішности завжди виходить із духової реакції відштовхнення від чужого оточення й прагнення злучитися з однородним середовищем. Ця реакція впочатках пасивна в тому розумінні, що не кермується свідомою волею реалізувати в житті **власні динамічні концепції.** З неї досить, коли вона сама знайдеться в свойому оточенні й може в ньому ізолюватися від чужого; і тільки згодом, скристалізувавшись у закінчений духовий і політичний фактор — вона переходить у зовнішній наступ.

Цю еволюцію саме й переходить тепер основна маса українського суспільства. В даній стадії його національної емансипації, для нього є актуальним насамперед **відрив** від ворожих впливів; звідси його тенденція замикатися в самому собі.

Вчинки пересічного українця у відношенні чужинців кермує отже наразі не викінчене, глибоке змістом і гостре як штилет — **імперіяльне наставлення, а відруховий** — зорієнтований головним чином на **зовнішню форму** національної окремішности й суспільного побуту — націоналізм. В даних обставинах це **позитивне** явище, що спричинює кристалізацію національного почуття.

Одним із найбільше діючих середників асиміляції є **побут.** В процесі врастання в дане національне середовище, чужородні елементи насамперед підпадають його побутовим впливам, що складаються з багатьох (незначних на перший погляд) дрібниць. Приходять тут під увагу особисті зв'язки й знайомства, приватні й ділові стосунки, та інші вияви так зв. життєвих буднів. Що-

денно обертаючись серед них — чужинець, самий того не помічаючи, повільно втягається в дану суспільну атмосферу, засвоює й собі (в першій порі тільки назверхньо) її побутовий уклад, звички, традиції, і тд. Так поступово перетворюється він із «сирівця» у «півфабрикат» нового національного оточення. А згодом, вростає в нього вже органічно — засимільовуючися його глибшим (духовим, культурним і політичним) змістом.

Здібність нації до внутрішнього імперіялізму власне й виявляється в умінні витворювати не тільки правові й політичні, але й побутові умовини для засимільовання чужонаціональних елєментів.

Коли ми в процесі свойого внутрішнього дозрівання станемо здатними до асиміляторства: коли українець — замісць фатального психольогічного комплєкса нижчости, відчуття якого змушує його й на власній землі почувати себе «в приймах» — набуде комплєкс **володарськости** й перетвориться психічним єством своїм у **державника та імперіяліста,** тоді наше суспільство не боятиметься допливу до себе чужих елєментів, як не бояться його інші — певні своїх сил і творчих можливостей — державні суспільства, що вміють міряти себе великими історичними місіями.

Проф. ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ

Ідея праці, як етична підстава суспільства

Погляди на працю перейшли велику еволюцію з початків людської цивілізації до наших днів. Цей еволюційний процес можна поділити на чотири відмінні періоди: 1) Доба невільницької праці; 2) Доба жидівсько-християнського розуміння праці, як покути за гріхи; 3) Доба лібералізму й капіталізму, що в ньому праця набирає характер краму, і 4) Доба націоналізму, що в ньому праця приймає характер служби перед нацією й молитви перед Богом.

I.

В початках людської цивілізації, праці — це кара, що її люди приймали з найбільшою нехіттю й огірченням. Найдавніший цей погляд відбився навіть на мові пізніших народів. Так, в давній жидівській мові, слово «аасаб» означає одночасно роботу й **біль.** В грецькій мові слово «пеномай» означає — робити зусилля, працювати й **страждати, терпіти;** слово «пенія» означає **бідність,** слово «понос» — **страждання,** — всі три слова походять з того самого пня. Французьке слово «травай» — праця має спільний пень із італійським словом «траваліо», що означає **страждання.** Італійське слово «ляворо» — праця походить з латинського «лябор», що означає **біль.**

Біблія навчає, що Бог, щоб **покарати** людей за їх неслухняність ,не міг вигадати гіршої кари, як примусити людей працювати «в поті чола...».

Любов примітивного людства до нічогонероблення відома з численних описів мандрівників, які тут зайво наводити. Досить нагадати, що по всіх усюдах чоловік наклав на слабшу жінку найважчу роботу по господарству, залишивши собі тільки лови та війну, що в багатьох випадках також перетворювалася в лови за «робочими руками», цебто за рабами.

Рабство було головною підставою грецького суспільства. І зневага, з якою ставились до рабів, як переможених і підвладних, ще збільшувала природню нехіть до роботи, як прикмети рабства. Для Гомера праця — тільки плід ненависти богів до людей; для другого грецького письменника, Ксенофонта, праця — ціна **болю,** що за нього дають боги людям добра землі. На загальну думку грецьких мислителів — механічна робота огрублює душу і робить її нездатною думати про правду та виявляти героїчні прикмети. Виняток робиться тільки для хліборобства, бо воно, забезпечуючи існування громадянина, дає йому підстави політичної й економічної незалежности, високого ідеалу еліньскої думки.

Погляд римлян не дуже відрізнявся від грецького, що, особливо, видно з Ціцерона. Ціцерон уважав, що тільки хліборобство та гуртова торгівля не були суперечні гідності вільної людини, — всі ж інші заняття були ганебні: майстерство (ремісництво), не менше від дрібної торгівлі, робота рук, не менш від лихварства (De officiis, I, 42).

Виняток з цієї загальної римської концепції становить Вірґілій, що дивився на працю, як на першу умову не тільки національної й політичної сили та величі, але й повного та гідного особистого життя, що відрізняє **людину** від **звірини.** В часи Сатурна, в той, ніби, золотий вік людства, казав Вірґілій, — земля сама продукувала все необхідне, і люди занепадали в неробстві. Бачучи це, Юпітер усіяв життя грудкощами й прищепив серцеві потреби, щоб примусити людськість працювати. Італійське відродження перейняло потім цю концепцію Вірґілія про працю, як атрибут людської гідности, але в часи старого Риму вона була винятковою.

А як же було у наших українських предків, славних Русичів?

Нажаль, з дохристіянських часів ми не маємо жадних памяток, які могли би поінформувати нас про це питання, але знаємо, що й наші предки мали своїх невільників, на яких звалювали всіляку роботу, і тому певно й їхні погляди на працю нічим не відрізнялися від поглядів усіх інших народів на відповідному щаблі розвитку.

Що ж до памяток пізніших часів, як напр. «Поученіє Мономаха своїм дітям», то немає сумніву, що воно написане вже під впливом християнським: «В домі своїм не лінуйтеся», каже Мономах синам, «а всього доглядайте, не здавайтеся на тивуна, ні

на отрока, щоби не насміялися з вас ті, що до вас приходять, з дому вашого й обіду вашого... Що мав зробити отрок мій, це я сам робив, трудився на війні й на ловах, вночі й удень, на спеці й на зимні, не давав собі спочинку. Не здавався я на посадників, ні на биричів, сам робив, що було потрібне, ввесь лад у домі своїм сам утримував...»

II.

Для жидів, як і для греків та римлян, праця — це велика неприємність. Але, тимчасом, як греки й римляни не можуть собі зясувати, чому саме вони мусять коритися цій неприємності й уважають прикметою шляхетности проводити час у неробстві, — жиди знайшли пояснення необхідности праці. Робота — це покута за гріх, що нею людина окупує злочин працурів і відзискує втрачену духову рівновагу. Для жидівської душі працювати — значить відреставровувати космічну єдність і гармонію, розбиті в первісному гріхові. Для жида світ — це не незмінний світ, раз на все даний чи створений, що його можна тільки споглядати, але **матерія** до опрацьовання, засіб до розбудови ідеалу, що мусить бути здійсненим завдяки людським зусиллям. Життя для жидів — це не вічне повторювання одних і тих самих помилок, але повільний і постійний похід на шляху до Царства Божого, колись легковажно втраченого.

Але й для жидів, що дивились на працю, як на закон людського існування, Царство Боже уявляється саме як звільнення від цього людського закону, як звільнення від необхідности праці, і суботній відпочинок — це ж тільки прообраз того відпочинку, що його людина зазнаватиме в ідеальному існуванні.

Первісне християнство прийняло жидівський погляд на працю, як на **обовязок і кару,** накладені від Бога за Адамів гріх. Але в християнстві праця робиться також **знаряддям любови й співчуття,** бо, як писав апостол Павло до Ефесян (IV, 28) і до Варнави (XIX. 10), працювати треба не тільки для того, щоб заробляти на прожиття, але й для того, щоб мати можливість допомагати іншим. Між інтелектуальною й фізичною працею не визнається в первісному християнстві ніякої різниці (Лист св. Павла до Тесалонців), але концепція праці ще не підноситься до рівня абсолютної цінности. — цінною її робить тільки **ціль,** що за для неї її виконується.

Св. Августин визнає за найкращу ту працю, яка найменше відриває думку від Бога, і тому дуже рішуче осуджує велику торгівлю, що в давніх греків і римлян вважалася, нарівні з хліборобством, за єдину гідну вільної людини працю. Обовязковість праці визнається тільки для черців, що мусять служити нею для потреб манастиря, для виявлення любови й для загартування душі від спокус.

З розвитком манастирського життя в Зах. Европі, і особливо з поширенням ордену бенедиктинців, що чергують працю з молит-

вою, поширюється й культ праці, як засобу наближення до Бога: — «Працюй, не відчаюйся». Ці слова св. Бенедикта відбилися луною в мільйонах душ. Але й тут праця — тільки звичайний засіб, що не має ніякої власної цінности. Крім того, тепер вже віддається велику вагу праці інтелектуальній. Фізичну ж працю обмежується до необхідного й перекладається її на плечі наймитів, що не можуть підноситься до духової праці. І, таким чином, між духовою й фізичною працею виникає глибока прірва. За вартісну працю визнається тільки ту, що переводиться в манастирях, і на вершку драбини вартостей вміщується спокійне вдивляння Божеської досконалости, далеке від всяких турбот світу. Всяке бажання триматися в звязку з земним життям уважається за негідне релігійної людини, і тому давній жидівський ідеал віднайти шляхом праці втрачену на землі гармонію й розбудувати світ, — підривається в корені. Справжній католик не повинен переймати ся місією поліпшування працею умовин життя й суспільного укладу, бо, навіть живучи в цьому світі, він почуває себе членом іншого потустороннього суспільства, що не може відмінятися, бо вже досконале, і тому, хоч і живе на землі, повинен постійно дивитись у небо...

Концепція праці у єретиків і сектантів XI—XIV. ст. не багато різниться від концепції офіційного католіцизму, бо хоч вони й проповідують необхідність праці — і то праці фізичної, — але дивляться на неї тільки з точки погляду аскетичної, себто так само, як на **засіб.** Такий самий погляд ми знаходимо й у Франциска Асизького.

З Томою Аквінським католицька церква більше наближується до земних потреб людства, і Тома Аквінський визнає працю не тільки за природню необхідність, але й за єдине джерело власности й заробітку. В звязку з цим осуджується випозичання капіталів і побирання відсотків, бо в лихварстві, мовляв, немає ніякої праці. На праці ж базується поділ суспільства на стани й корпорації. Але цей поділ для Томи Аквінського й середньовічного суспільства — щось стале, нерухоме, встановлене від Бога, і тому кожна людина повинна залишатися — щоб не порушувати *ладу* Божого — в тому стані, в якому вона народжується. У Томи Аквінського знаходимо проте вимогу, звернену до влади, щоб вона піклувалася про справедливу винагороду праці й не дозволяла шкідливої конкуренції. Але, натурально, і Тома Аквінський визнає за духовою працею вищість над світською, і за споглядянням вищість над працею взагалі...

Протестантизм переводить глибоку революцію в світогляді людства й осуджує пасивне споглядання черців, як втечу від обовязків, що їх накладає життя. Проте й він затримує погляд на комерцію, як неетичний спосіб збагачення. Лютер визнає тільки працю, необхідну для існування, і, подібно Томі Аквінському, осуджує тих, хто хотів би вийти зо свойого стану. Зате в межах власної професії, праця — це служба Божа. Відкидається поділ між нижчою і вищою працею, **кожна** праця в межах власної профе-

сії — служба Божа, і що краще її виконується, тим краще відбувається ця служба. З Лютером професія (Beruf), покликання набирають релігійного характеру, і з німецької мови це релігійне забарвлення переходить і в інші мови. Професія й покликання робляться синонімами.

Кальвінізм приймає погляд Лютера на працю. Але ця праця має служити не для насолоджування багатством, як наслідком праці, і не для забезпечення пізнішого відпочинку, чи старости, але для встановлення Царства Божого на землі. З того випливає необхідність вкладати здобуті багатства в усе нову працю, і так до безконечности. З цього запліднення капіталу не через ріст відсотків, але через продуктивну роботу, народжується модерний капіталізм, капіталістична цивілізація, запліднення кальвіністично-пуританським світоглядом. Ненависть до роботи, лінощі, неробство вважаються в кальвінізмі за прикмети людини, що фатально визначена від Бога на вічний осуд. Бездіяльне споглядання, що колись вважалось за найвищу прикмету релігійної, наближеної до Бога, людини, відкидається, бо Бог уявляється занадто вищим від звичайної людини, щоб вона могла його внутрішньо споглядати.

Та того ще не досить. Кожна праця — як дійсна служба Божа, повинна бути методична, дисциплінована, одноманітна й тому — спеціялізована. Обрати якусь професію (кальвінізм у відмінність від лютеранізму звільняє працю від спадкової залежности, визначаючи, що кожний повинен обирати собі таку професію, до якої почуває себе більш покликаним) і повнити її з усією пильністю релігійної людини — це релігійний обовязок. Таким чином, кальвінізм підкладає основи для страшної дисципліни сучасної фабрики, що народилася в англосаксонському світі й грунтується на максимально переведеному поділі праці.

Англійсько-американський пуританізм, розвиваючись з кальвінізму, навчає дивитись на заробіток від праці, як на доказ благословення Божого. Чим більший заробіток, тим більше певности, що обрана професія відповідає волі Божій і тим більше певности, що, працюючи, повнив дійсно службу Божу.

Для кальвінізму й пуританізму світ людей поділяється на обраних від Бога на вічне життя, і на безповоротно осуджених на вічні муки. І тому, що Бог вічно залишається самим собою, ніщо не може змінити долі одних і других. Натурально у кожної віруючої людини виникає питання: чи вона належить, чи не належить до обраних. Для кальвіністичного світогляду за безповоротно й цілком ясно засуджену треба вважати тільки ту людину, що цілком не цікавиться цим трагічним питанням: чи чекає її вічне життя, чи вічні муки. Переконання ж про власну обраність приходить з власного внутрішнього досвіду. Не треба думати, ніби таке переконання — тільки ілюзія. Віруючий переконується в його реальності, по-перше, з самого факту **віри** у власну обраність; бо хто ж укладав би в його серце цю віру, коли б дійсно він не був обраний? А, по-друге, з власної поведінки й власних учинків. Щоправда, кальвінізм навчає, що «діла не можуть врятувати»

навік і споконвіку засудженої людини, — але все ж ці самі діла можуть служити доказом для віруючих, що вони **не** осуджені, а обрані. Бо обрані живуть не для себе, а для Бога, цієї безконечної потуги, цієї всемогутньої волі. Обраний робиться ніби **знаряддям** Божого чину. Той, хто почуває себе обраним, виявляє це собі й іншим, не залишаючись пасивним, а чинячи, працюючи, як випадає Божому знаряддю: Звідти вічна напруженість волі для опанування бунтівничих інстинктів, для звільнення від спокус світу. Треба вбити в собі все, що вяже й перешкоджає зробитися справжнім знаряддям слави Божої. І так розвивається суворий, волевий активізм англосаксонського світу, що не визнає жадних сентименталізмів (бо хто є осуджений, той безповоротно осуджений, і нема чого собі над тим голову сушити), зчавлює в серці великодушні пориви, опановує пристрасті. Так осібняк опановує себе й світ: перше себе, а потім світ, — людей і речі. Для кальвініста кожна особа, і тим більше — кожна річ, це тільки засіб, а не ціль, тільки знаряддя, а не істота самовартісна. Кальвініст і пуританіст не знають компромісів, бо вони — вояки Божого війська, що переводить безнастанний, безконечний бій із слугами зла. Вояк мусить змагатися й мусить перемогти, або впасти, але ні в якому разі не може пертрактувати.

Найкращий же спосіб до перемоги — це праця; найкращий доказ перемоги й вірности обраного шляху — успіх і збагачення. Пуританізм перший у світі примирив совість із багатством: бажати бути бідним, або залишатися за всяку ціну бідним, як того хотів Франциск Асизький, вважається в пуританізмі непристойним і негідним слави Божої. Світ відбиває велич Бога й святих. — і тому працюйте, заробляйте, збагачуйтеся й прикрашайте світ здобутими багатствами.

Ми знаємо, як англо-саксонський світ скористав з цієї поради, чи власне — з цього наказу.

III.

В добі демократичного лібералізму, що попереджає нашу добу й почасти ще в неї входить, як пережиток, з яким ми мусимо переводити боротьбу, працю трактовано, як звичайний **крам,** що нею торгує той, хто працює, і що її купує той, хто має гроші. В лібералізмі кожний може розпоряджати собою, як хоче, — має **свободу** розпоряджати собою, як хоче, — але, якщо він не має власного варстату праці, **мусить,** якщо не хоче вмерти з голоду, йти на ринок і продавати свої руки (чи інтелєкт) тому, хто має гроші, і хто робиться його паном. Світ демократично-ліберальний — це світ плутократії, світ всесильного гроша, що наважується (і вірить, що може!) все купити. І в першу чергу — купує працю. Цілі маси населення, величезна **більшість** перетворюється в **наймитів,** або **пролєтарів,** що не мають нічого, окрім своїх рук та голови. Цілком ясно, що саме існування цієї маси людей залежить від того, як і хто прийме їхню пропозицію покористуватися з цих

рук і голів. Звідси непевність і незабезпеченість життя пролетаріяту; звідси жорстоке його визискування з боку капіталу, що поводиться на ринкові праці, як і на всякому іншому ринкові, себто намагається дістати як мога більше за можливо найнижчу ціну.

Щоб зрозуміти, який жахливий вплив на суспільну мораль і на саме суспільство мав цей погляд на працю, як на крам, досить побіжно сказати, що на ринок праці мусять звертатися не тільки чоловіки, але й жінки та дівчата. Отже там, де гроші набирають характеру всесильности, і де праця жінки виступає, як крам, дуже легко й сама жінка робиться крамом. Звідси жахливий розвиток проституції, що ми спостерігаємо в демоліберальному суспільстві. З другого ж боку гроші дозволяють багатіям купувати собі заступників майже в усіх тих випадках, коли вони повинні повнити якийсь суспільний обовязок: чи то ходити за хворим, чи то виховувати власних дітей, чи то відбувати ту чи іншу громадську повинність. А такий стан річей неминуче приводить до звуження духової й фізичної творчости, до збіднення індивідуального й расового.

Дрібна буржуазія в демоліберальному суспільстві ще найбільше здорова й моральна, бо вона має замало грошей, і тому зберігає звичку до особистої роботи, і до особистої відповідальности. Але й на її мораль впливає безнастанно приклади вищих кляcів, що, як казав французький соціолог Ґюйо, ніби чваняться тим, що вони не приносять нікому жадної користи. Зрештою, розкладовий приклад отих всіх неробних плютократів, що їм нібито — як то випливає хоча би з численних в Европі американських фільм, — все можливо, бо вони все можуть купити, — впливає дуже відємно не тільки на середні кляси, але й на робітників. Ось що пише, напр., французький дослідник Райо: — «Навіть паризький робітник не зміг піднестися до власної соціяльної концепції. Він не думає ні про що інше, як тільки про малпування зненавидженого буржуа в його нахилах до фальшивої розкоші. Він цілком збанкротував в своїй місії, що полягала би в опрацюванні ідеалу цивілізації, в якій все базувалося би на праці. Та й як би він міг це зробити?!.. Працю, — це збагачення людських сил, — він уважає за кару, йому накинену, і тому всіляко намагається її саботувати. Не розуміючи, як слід, своєї професії, не маючи інтуїції, що тільки в праці, і тільки працею людина зреалізовує свої істотні аспірації, він дивиться на життя подібно, як діти, або легкі дівчата, або люди світу: жити, це значить для них — полювати за змисловістю, за легкими насолодами, за видовищами, за розвагами, за всім тим, що бавить, розважає, оглуплює...» Все ж те, що стоїть тому на заваді — ненависне!

Розуміння праці, як краму, викликало, зрештою, протести провідних людей, — як глибоко антиморальне й антисоціяльне. Папа Лев XIII. в своїй славнозвісній Енцикліці проголосив наприклад, що «за помилку наших часів треба вважати погляд на працю, як на крам, і цей погляд треба рішуче осудити...».

Але мало висловити осуд чи «рекомендацію», — далеко важ-

ливіше було би вказати, в який спосіб цей ганебний погляд на працю викоренити. Отже, для кожного було ясно, що поки залишається демократично-ліберальний устрій суспільства, доти залишиться й погляд на працю, як на крам, з тим устроєм нерозлучно звязаний. Бо хто каже демократично-ліберальний устрій, той каже — плютократія. А хто каже плютократія — каже сила й мораль грошей. Провідною особою демо-ліберальної доби, зазначує в «Меркюр де Франс» п. Брюне (1931. р.), зробився, завдяки грошам, Віса (назва третьої індуської каст), комерсант і промисловець. Цілком натурально, що Віса накинув і цілому світові свою мораль та свої власні чесноти. Те, що було добре для торговлі й промисловости, Х зробилося законом і для цілого життя... Мораль Віса надала людській активності тільки єдину мету — продукцію й споживання. І ось на обрії людського життя зявився новий гріх — обмеження потреб, бо людина, що обмежує свої потреби, зменшує ритм продукції. Найрізноманітніші реклями, що на них викидаються мільйони грошей, мають служити тільки одній цілі — підтримувати в суспільстві існуючі потреби й розпалювати нові жадання, що з часом мають перетворюватися в нові потреби. Віса має й свою власну містику, і ця містика — містика грошей. Для Віса все мусить виливатися в мову цифр, і якщо гасло «продукувати» робиться для нього непереможним імперативом, то формула «робити гроші» заливає його душу пянкою поезією. Чи ж треба дивуватися, що вживаючи все своє життя на виміну річей на гроші, і грошей на речі, Віса починає дивитися на людей з точки погляду грошей і трактувати їх відповідно?!..

Найбільше демократично-ліберальна й водночас найбільш плютократична країна — це Америка. І ось що пише про неї Ружієро, американський кореспондент торинської «Стампа»: — «В американському суспільстві вартість людини визначається відповідно до її здатности «робити гроші». Якщо це їй не вдається, її суворо осуджують і відсуджують. Що з того, що вона має розум дослідника, з яким могла би дійти до незнаних наукових правд? Що з того, що вона відзначається тонкою чуйністю, що могла би зробити з неї рідкого артиста? Що з того, що вона визначається мужністю й витривалістю, а також ідеалізмом, гідними найвідважніших місіонерів чи піонерів? Якщо вона не вміє робити грошей, її буде поставлено нарівні з отими всілякими волоцюгами, що простоюють в довгій черзі перед добродійними установами... Та й поміж цих останніх, неспокійних духом і тілом, що їх вічно мучить якесь жало незадоволення, знаходиться чимало шляхотних, чуйних душ, чимало першорядних талантів, що не знайшли собі місця в суспільстві, яке віддається френетичній боротьбі за гроші. Багато з них, відчувши свою нездатність знайти відповідне їм місце в цій пекельній гонитьбі за грошима, кінчають самогубством, чимало примиряються й тягнуть, ніби парії, мізерне існування, — а значна частина починає волочитися й, зрештою, опинюється поміж гангстерами... Чи ж варто, в дійсності, шукати якоїсь чесної, але виснажливої праці, щоб тільки збагачувати нею якогось по-

жадливого й антиморального підприємця, озброєного всіма прикметами зажерливого хижака? Чи варто допомогти йому загрібати гроші, щоб потім бачити його в ролі тріюмфуючого низькопробного політиканта, що за гроші збирає голоси виборців і відкриває ними двері сальонів та найвищих суспільних установ?

Бо не треба забувати, що з плютократією й демократично-ліберальним устроєм нерозривно звязується парляментарний режим, що в нашу добу зробився синонімом підкупства й деморалізації. При виборах кожний депутат дає силу обіцянок, про які знає наперед, що їх не може виконати. Ця демагогія, що з другого боку виявляється в повіні брехонь і наклепів, які супроводять кожну виборчу боротьбу, не може не деморалізувати. Найпрацьовитіший і найгідніший депутат може бути усунений в наслідок інтриг і красномовного шарлатанства свойого найбільш негідного противника. Після виборів, кожний депутат, навіть із найчесніших, з тих, що хотять перевести й закінчити якусь реформу, мусять зважати, що мають у своїому розпорядженні тільки кілька років, і тому мусять дбати про те, щоб відновити свій мандат. Звідси знову — обіцянки, фаворитизм, зацилляння. Деморалізуючись особисто, депутат деморалізує й усе своє оточення, і особливо деморалізує державний апарат, урядовці якого поволі переконуються, що політична підтримка звільняє від потреби сумлінної праці, і що навіть ціле життя чесної й методичної праці не може служити захистом для людини, яка мала нещастя викликати гнів якогось політиканта.

IV.

XIX. століття й новіші часи характеризуються перш за все розвитком техніки й машинізму. Подібно до того, як в економічній системі, що виникла в наслідок кальвіністично-пуританських концепцій праці, здобуте багатство, заробіток негайно вкладається в нову працю, для поширення самого поля праці й для здобуття все нових багатств, — і так до безконечности, — так і в модерній техніці одна машина породжує другу, все більш досконалу, все могутнішу, що все краще й краще опановує матерію — і так теж до безконечности! Кожна модерна машина — це наслідок вдосконалення тисячки попередніх машин, і ціль її — переробити світ в одну величезну лябораторію, що в ній людина почуватиме себе мало не рівною богові, бо пануватиме над природою й вироблятиме продукти самої природи, але особливим, своїм власним шляхом. Що більше, вироблятиме навіть такі нові продукти, яких сама природа досі не знала, і протиставлятиме таких чином світові природи свій власний світ, чисто людського походження.

Звідти випливає поширена в минулому столітті ілюзія безконечного поступу, що відбувається шляхом науки й техніки, — ілюзія, що її не знали ні клясичні часи, ні середньовіччя. Під впливом науки й знання, під впливом цієї ілюзії вічного поступу, народжується цілком новий тип людини — так звана «економічна людина». Відносячися з призирством до всякої рутини й традиції,

«економічна людина» намагається використати «останнє слово техніки», завжди готова до найвідважніших реформ, і, вірячи в усевладну силу розуму, намагається нічого не залишати на призволяще випадкові та непередбаченим обставинам. Для неї не існують «імпондерабілія». Найменшу дрібницю економічного процесу вона віддає під контролю розумових розрахунків, що скеровуються на отримання можливо більших здобутків із витратою можливо найменших зусиль та видатків. Технічно-економічна раціоналізація й кальвіністичний активізм зливається в економічній людині в одну цілість і витворюють цілком модерний тип підприємця машинової цивілізації, витворюють Тейлора й Форда.

В безнастанній боротьбі між підприємствами, конечна життєва умовина кожного — необхідність все більшого заробітку, що давав би можливість все дальшого розросту, здобуття все дальших позицій. Натурально, що в цій безоглядній конкуренційній боротьбі капіталістичного світу, в підприємцеві розвивається нестримна спрага діяльности, спрага праці, що перестає вже бути погонею за багатствами й втіхами, але стає самоціллю. Мусоліні так схарактеризував цих промисловців, промовляючи в Сенаті в 1928. році: — «Модерні капіталісти — це капітани промисловости, великі орґанізатори, люди, що мають і повинні мати високо розвинене почуття громадської й економічної відповідальности. — люди, що від них залежить доля, платня й добробут тисяч робітників. Що можуть хотіти ці люди? Успіх їх промисловости — це успіх цілої нації. Може особистих насолод? Але ж існує закон, що багатства можна накопичувати до безконечности, але можливість насолоджуватись ними дуже обмежена...».

Справжню винагороду за свою гарячкову діяльність підприємець починає знаходити в ритмі все більш інтенсивного життя, що переймає підприємство й надає тон й забарвлює життя всіх, що в ньому працює, обєднуючи їх в один суспільний орґанізм. — в відчуванні отого життєвого пориву, що примушує підприємство поширюватися в просторі й часі. В задоволенні отієї волі до влади, що опанує особняка й робить із нього аскетичного й суворого раба своєї власної пристрасти, що з ранку до вечора, і навіть по ночах безустанно працює для свойого підприємства. Накопичуючи багатства, він навіть не має часу, щоб з них мати якусь особисту потіху, — та зате ж він потоками розливає життя навколо себе: та зате ж він відчуває майже божеську радість творця й гордовите задоволення впорядчика та дисциплінатора великих сил і енерґій.

Витворюючи в капіталістові-підприємцеві відчування своєї панівної сили; породжуючи в ньому пянке почуття влади, така праця зрештою приводить до того, що людина, як вірно зазначає Тілґер в своїому «Гомо Фабер», починає знаходити в самому собі джерело всякої радости й втіхи. Для неї поволі починає робитися байдужим самий наслідок роботи, але важливою — радість осягнення цього визначеного наперед наслідку. І так виникає й стверджується поволі в модерному світі концепція **праці для праці, чину для чину.** Так поволі праця перетворюється в **спорт,** в гру,

що в ній не так важливе осягнення, як виявлена при тому осягненні зручність грача. І не можна не погодитись із Тільґером, що спорт, так розвинений в наші часи, — це тільки фізіологічна й біологічна відповідь на те волеве напруження, що його вимагає сучасна праця. «Праця й спорт, — каже він, — це дві сторони однієї й тієї самої богині: Активности. Діяти, чинити, — ось категоричний імператив сучасної душі. Діяльність, акція, ось справжня богиня наших часів. Якщо до цієї діяльности й її наслідків поставитися поважно, то ми матимемо — роботу, працю. А якщо до цієї діяльности і її наслідків поставитися неповажно, і задовольнятись самою грою, звільненою від усякої практичної цілі — то ми матимемо спорт. Бо спорт, що йому віддаються з такою пристрастю сучасні молоді покоління, це ж та сама праця, тільки позбавлена всякого конкретного змісту. Спорт в наші часи, це ж — не розвага для відпочинку, це — праця. що, як така, вимагає суворої дисципліни й дотримування цілої низки різних правил. Модерний спорт все менше липається на волю й смак осібняка, і все більше раціоналізується, так само як і праця. Модерний спорт прагне до осягнення все нових рекордів, так само, як і праця. Модерний спорт намагається вихопити осібняка з первісної самітности й включити його в зорганізовану ґрупу, як слухняного й здисциплінованого співробітника, що своїми зусиллями повинен намагатися здобути спільну перемогу, — цілком так само, як і в праці...».

Але, якщо для одної частини вищого суспільства праця дійшла до того щабля, що зробилася навіть самоціллю, яка вже сама по собі породжує радість життя й перероджується в спорт, як в свою антитезу, — і це вказує, що така концепція праці не має справжньої моральної підстави, — то в нижчих клясах суспільства, а особливо серед робітництва. вона саме в ці останні часи великого розвитку капіталізму й великої промисловости набрала все більш одіозний характер накиненої згори несправедливости, від якої треба якнайшвидше при першій нагоді звільнитися.

V.

Принцип лібералізму — залишати повну свободу економічним силам, що нуртують в державі. Внаслідок цього принципу, демократично-ліберальні держави байдуже приглядалися до того, що робилося на так званому ринкові праці. — а на ринкові праці панували жахливі відносини; внаслідок винайдення й введення в текстильну й іншу промисловість машин, маса робітників опинилася без роботи, бо там, де треба було раніше 10 чоловік, при машині вистачало одного, або двох. Таким чином зросло кількість вільних робітничих рук, і що більше вона зростала, тим менше за них підприємці хотіли платити. Дійшло до цілковитого зубожіння робітничої кляси, що опинилася мало не на становищі колишніх рабів-невільників.

Але не вмішуючись сама в економічні відносини, ліберально-демократична держава не могла заборонити своїй інтеліґенції за-

цікавитися долею пригнічених. В XIX. віці починають з'являтися один за другим різні проєкти й теорії, що намагаються розв'язати в той чи інший спосіб так зване соціяльне питання, — себто, конкретно кажучи, питання про те, як поліпшити долю робітничої кляси. Перші спроби цього роду, що характеризують так званий утопійний соціялізм, довгий час залишалися в вузькому колі літератів і практичного значення не мали. Але з появою марксизму, чи так зв. наукового соціялізму, вони виллялися в могутній соціялістичний рух, що, користуючися здобутим правом страйків, почав поважно загрожувати не тільки капіталістичній клясі, але й цілому суспільству. Бо якщо спочатку боротьба за визволення робітничої кляси від визиску підприємців обмежувалася на чисто економічні вимоги зменшення годин праці та збільшення платні, — то досить скоро, під впливом марксистських теоретиків й агітаторів, ця боротьба з економічного ґрунту перейшла на ґрунт політичний: опанування влади пролетаріятом для переведення соціяльної революції.

Намагаючись у цій новій політичній боротьбі здобувати якнайширші симпатії й підтримку робітництва, що завжди тяжко працювало, соціялісти відразу почали вмовляти в робітника, що його праця — головна причина всіх його злиднів. Впродовж багатьох десятиліть соціялісти не робили нічого іншого, як тільки сіяли та розпалювали в мільйонах робітників ненависть до праці, як найбільшої соціяльної несправедливости. Немає чого й казати, що та форма й ті умовини, в яких робітництву цю працю підносилося, були виявом соціяльної несправедливости, але сама праця ніколи соціяльною несправедливістю не була, бо й бути не може; праця — це ж знаряддя панування людини над природою, це знаряддя для творення цивілізації, це підстава життя й розвитку суспільства, — отже працювати **треба.** Зрештою й марксизм, у своїх теоретичних працях, що, звичайно, не доходили до широкого загалу, стояв на тому, що в новому суспільстві, утвореному після революції, кожний **мусітиме** працювати, а большевицька революція, що була пристосуванням марксизму до життя, навіть проголосила: — «Хто не працює, той не їсть». Та в своїй демаґоґічній пропаґанді, скерованій на знищення існуючого режиму, марксисти проповідували й сіяли справжню нехіть до праці. Зрештою, ось яке красномовне свідоцтво цьому ми знаходимо в харківських «Вістях» від 30. липня 1931. року:

— «Боротьба з **старою звичкою — дивитись на міру праці,** на засоби виробництва з погляду поневоленої людини: **якби звільнитися від зайвого тягару, щоб урвати хоч шмат у буржуазії,** — ця боротьба потрібна. Цю боротьбу вже почали передові, свідомі робітники, що дають рішучу відсіч тим приходькам до фабричного середовища, що їх особливо багато з'явилося підчас війни, і що вони тепер хотіли би ставитися до народньої фабрики, до фабрики, що перейшла у власність народу, як і раніш з погляду єдиної думки: — «Урвати шматок побільше й втекти...».

Ось яку науку сіяли соціялісти, згідно з авторитетним засвідченням харківських «Вістей»: — «Урвати і втекти...».

Треба вважати за один із найбільших здобутків цивілізації те, що вона привчила людство працювати. Без сумніву, ця наука далася людству дуже дорого: щоб її опанувати, прийшлося перейти через невільництво, злидні, винискування, різні тортури, — але зрештою для кожної здорової людини праця зробилася необхідністю, якій вона підлягала перше з примусу, а потім і з приємністю. Бо кожна праця — це перше за все фізичне й розумове **зусилля.** Немає праці, щоб була **тільки** фізичною, чи тільки розумовою, бо кожна розумова праця вимагає деякого мязового зусилля, і кожна фізична праця вимагає уваги, себто розумового зусилля. Сильні, здорові люди не бояться зусилля, вони його шукають, бо воно дає їм приємне відчуття власної сили, власних можливостей. Для нормальних людей, найбільша насолода звязується завжди з доконаним фізичним зусиллям.

Те саме відноситься й до розумових зусиль, з тим тільки обмеженням, що, тим часом, як мязові зусилля, що їх вимагається від людини, звичайно відповідають її фізичному розвиткові, дуже часто вимагається розумового зусилля від людини, яка до нього ще розумово не доросла. Звідси поширений в широких колах людности загальний жах перед будь яким розумовим зусиллям. Відомо, що вищою формою розумового зусилля є увага, яку Рібо називає волевою, і що має регулювати хід образів та ідей, затримуючи в полі свідомости тільки те, що необхідно для кожної праці, і відкидаючи все інше. Отже Спенсер завважив, що цивілізовані народи далеко більше здатні до уваги, ніж народи нецивілізовані. Але залишається безсумнівним, що й цивілізовані народи не розвинули ще цієї здатности до дійсно потрібного щабля. «Велика більшість цивілізованих людей, — каже Рібо, — пристосувалася досить задовільно до вимог соціяльного життя: вони здатні — до певної міри — зробити якесь зусилля волевої уваги. Але дуже мало таких людей, для яких ця волева увага необхідна, — дуже рідкі ті особи, що вживають її постійно... Уважність — це покищо стан ненормальний, що викликає швидке знесилення орґанізму, бо в кінці зусилля зявляється втома, а в кінці втоми — орґанічна бездіяльність...». (Ribeau: «La psyckologie de l'attention», 1889).

З другого боку, і італійський соціолог і історик Фереро каже, що «існують цілі категорії людей, зусилля яких скеровані на те, щоб ухилитися від примусу роботи — до них належить всі злодії, проститутки, бродяги; любов до нічогонероблення — це одна з характеристичних рис, які ми завжди знаходимо в різних формах деґенеративности, бо любов до роботи належить до найновіших здобутків психольоґічної еволюції, і тому вона й найскорше зникає у випадках психольоґічного виродження чи розкладу». (Фереро «Le lois psyckologique du symbolism» 1895, 14—16).

Отже соціялісти своєю пропаґандою класової ненависти та постійними страйками, що вживаються, як політична й економічна зброя, зробили, як ми бачили, все можливе, щоб зруйнувати цей останній психольоґічний здобуток цивілізації та сприяти деґене-

ративному процесові, що виявлявся так яскраво у справжніх виродженців.

Немає жадного сумніву, що соціялісти зробили свойого часу й послугу людськости, виступивши в оборону визискуваних на ринкові праці робітничих мас, — але, замість піти шляхом конкретних реформ і суспільної революції в лоні окремих націй, для знесення демо-ліберального режиму, що виявляв повну байдужість до суспільних і економічних проблем і тим ішов на руку плютократії, соціялізм пішов шляхом інтернаціональної клясової боротьби, проповідуючи, ніби німецький робітник був ближчий і рідніший для французького робітника, ніж до німецького інтелігента, чи підприємця. Життя як виказало, що для існування й процвітання націй, а з ними й людськости, потрібні однаково й робітники, і підприємці; робочі руки й творча духова ініціятива. Життя виказало, що робітники, щоб поліпшити своє становище, повинні не відрікатися від батьківщини, як вони робили за марксівською пропаґандою, а «здобувати її», як навчали фашистівські синдикалісти.

Головна й принципова облуда марксистівської пропаґанди полягала в хибному змалюванні значення зиску. Ціна продажу речі включає в себе, як відомо, не тільки вартість вкладеного в ту річ матеріялу, капіталу, робочих рук і так званих загальних видатків, але також і чистий зиск. Отже для Маркса цей чистий зиск — це частина праці робітника, яку ніби вкрав промисловець. Звідси походить розпалення ненависти робітника до працедавця, як до «грабіжника», звідси й означення власности як «краденого», звідси також облудна проповідь боротьби клясів та повернення «вкраденого» робітничим масам.

Маючи на увазі лише фабричне робітництво, (щоб потім з його допомогою захопити владу), марксизм під поняття праці підводить спочатку саму тільки фізичну роботу, вважаючи ввесь інтеліґентний пролєтаріят, що так само, як робочий — руки, мусить продавати на ринкові праці свої розумові здатности, за неробів і буржуїв. Для грубо матеріялістичного марксизму, праця набирає так само грубо-матеріялістичне значення, що могло зявитись, як вірно зазначає Тілґер, тільки в збольшевиченому пролєтаріятові, що з одного боку мусить зробити з праці обовязок («хто не працює, не їсть») і вищу гідність людини, яка відкриває їй доступ до влади та керування долею цілого суспільства, а з другого боку мусить обмежити це поняття праці до праці чисто фізичної, щоб виправдати виключення від влади інших клясів суспільства, які так самє працюють, але головою, а не руками.

VI.

Марксистівській концепції праці, що деморалізувала робітництво, привчаючи його «урвати якнайбільше й втекти» та поділяла працівників однієї і тієї самої нації на ворожі табори (на радість Інтернаціоналові, що надіявся захопити владу над цілим світом), — повстала націоналістична концепція праці. 24. січня

1922. року, фашистівський Конґрес у Болоньї так визначив своє відношення до праці:

— «1. Праця — це суверенний титул, що узаконює повне й корисне громадянство в суспільстві.

2. Праця — це наслідок зусиль, гармонійно скерованих на витворення, вдосконалення й збільшення всього того, що формує матеріяльний, моральний і духовий добробут людини.

3. Треба однаково вважати за працівників усіх тих — не роблячи між ними жадної різниці — хто в будь який спосіб застосовує й присвячує свою діяльність для осягнення вище визначених цілей, і тому синдикалістична орґанізація... повинна приймати їх усіх без жадного демаґоґічного остракизму.

4. Нація, як найвища синтеза всіх матеріяльних і духових вартостей народу, знаходиться понад особами, категоріями й клясами. Особи, категорії й класи — це тільки знаряддя, що ними послуговується нація для осягнення своєї більшої величі...».

На цих самих принципах побудовано й славнозвісну фашистівську Хартію Праці з 21. квітня 1927. року:

— «Праця, — зазначає ця Хартія. — це — в усіх своїх інтелєктуальних, технічних і фізичних формах, — суспільний обовязок. І тому, — і тільки тому, — вона знаходиться під охороною держави...».

Для націоналістичної держави праця — це суспільний, себто **моральний** обовязок, що його кожний має виконати в міру своїх сил і свойого розуміння, на користь загалу, себто нації. І оскільки ця праця служить нації й є виконанням того морального обовязку, держава нею опікується, не тільки забезпечуючи працівника на випадок можливого нещастя, але й у випадку хвороби та старости. Визнаючи за працедавцями їх якість розумових робітників, націоналістична держава визнає за ними й право на певний зиск, що є законною винагородою за виявлену творчу ініціятиву й за те розумове зусилля, що, як ми бачили, іноді далеко важче за зусилля фізичне. Проте націоналістична держава слідкує за тим, щоб цей чистий зиск не переходив нормальних меж, поза якими приходить арбитраж держави, яка визнає, що, з уваги на потреби поліпшення стану відповідної галузі промисловости, всі ті, що в ній працюють, мають право на поліпшення свого життєвого рівня. При такім становленні справи, робітник робиться **співпрацівником** даного підприємства, зацікавленим в його розвитку на користь цілої нації. Замість боротьби клясів, виступає їх тісне співробітництво, яке знаходить своє здійснення в так званих корпораціях, себто представницьких органах, де працедавці і робітники, разом з представником від держави вирішують всі ті справи, що відносяться до відповідної галузі промисловости. Представник держави дбає про те, щоб постанови якоїсь однієї корпорації не відбивалися відємно на розвитку інших галузів промисловости та служили загальним інтересам нації.

Цікаво підкреслити принципові різниці між стимулом до пра-

ці, що виявляються в трьох головних, співіснуючих у сучасному світі, режимах. В демократично-ліберальному, істотно індивідуалістичному, режимі, стимулом до праці служить піднестися **особисто** над загальним рівнем, поліпшити своє й своєї родини суспільне становище, здобути, завдяки праці, якщо не багатства, то бодай заможність, що давала би комфорт і дозволяла би зуживати життя в найрізноманітніших його виявах. В соціялістичному суспільстві такого **внутрішнього** стимулу не може бути, бо в ньому, як кажуть, (теоретично!..) не повинно бути ні багатих, ні бідних, — всі мають бути рівні щодо умовин життя. Отже в такому знівельованому суспільстві не може бути внутрішнього стимулу до особистого — та своєї родини — піднесення, — немає куди підноситися, а якби й було, то чи не виглядала би спроба такого піднесення злочином супроти існуючого політичного суспільного ладу? Тому залишається тільки **зовнішній** примус влади: якщо не працюватимеш, то й не їстимеш. У націоналістичному ж суспільстві, стимулом до праці служить бажання не тільки самому піднестися над загальним рівнем, але й спричинитися своєю працею до піднесення цілого суспільства й нації.

Якщо великі промисловці — ці «капітани промисловости», як їх назвав Мусоліні, захоплені пристрастю до все більшого поширення, до все більшого розросту своїх підприємств — цілковито забувають, що робітник, який працює у них, це жива людина, з відмінними потребами й відмінними психольоґічними нахилами, а не якась бездушна машина, що нарівні з іншими машинами, повинна давати в кожну одиницю часу завжди однакову одиницю праці — то, з другого боку, й марксизм, як це ми бачимо з «Капіталу» Маркса та «Комуністичного маніфесту», а особливо з живої совєтської дійсности, завжди трактував робітничі маси, як складову частину машино-промислової продукції, а не як живі істоти, що думають і відчувають. Саме тому марксизм дуже довгий час (себто аж до часу, поки він не зрозумів **пропагандивно-аґітаційної** вартости національного моменту), зовсім не брав під увагу національно-психольоґічного моменту. На самім початку свойого існування, марксизм усякі національні рухи вважав за «реакційні». Підкреслювати свою національну приналежність — це була для нього реакційність: оборона національних прав — шовінізм, а боротьба за них — «історичний пережиток». І, натурально, що робітничі кляси, які йшли за марксизмом, відривалися від нації, та нераз виступали, як несвідомі слуги ворогів власного народу. Зокрема наше українське робітництво, через загальну невелику свідомість української нації, дуже легко підлавалося облудливій дематоґіці інтернаціоналістів.

Українські робітники, як і робітники Німеччини та Італії, повинні зрозуміти, що тільки служба для нації освятить і облегчить їх важку працю та звільнить їх від партійного поневолення: — поневолення чужій державі, поневолення чужому капіталізмові, і поневолення чужому робітництву, — бо хіба ж таки й український робітник уже зрозумів, що робітник панівної нації все бу-

де паном в порівнанні з робітником нації поневоленої, який далеко тяжче знаходить собі працю й має її гірше плачену.

Ні, батьківщини не відкидається, — її здобувається! Але батьківщина — це не проста собі географічна одиниця, що її населює відповідний нарід. Батьківщина, як каже італійський фільософ Орестано, — це дуже скомпліковний організм, історичний продукт діяльности великої спільноти творчих одиниць, що творить світ людських вартостей і проектує його та матеріялізує в нашому фізичному світі. І тому батьківщина — це синтеза духу й території; це синтеза всіх національних вартостей, що їх витворив за час свойого історичного життя і що ними живе народ, який заселює ту територію. Отже батьківщина, синтеза, що може збагачуватися все новими придбаннями, відповідно до розвитку творчости даної нації, то зменшуватись, коли зменшується й занікає процес творчости і розвиток власних національних вартостей. Не можна збудувати батьківщину самим розподілом географічних та політичних кордонів. Бо, як ми бачимо з багатьох прикладів, народи, нездатні продукувати людські вартості, або що продукують їх неначастачально в порівнанні з обсягом своєї території, мусітимуть зрештою втратити свою територію на користь народів більш енергійних, більш працьовитих і більше талановитих. Батьківщина може щоденно вмірати в серцях тих, що її покидають, дезертуючи в табор іншої національности, або тих, хто зраджує її дух і стиль, або тих, що не вчаться її духової спадковости, або тих, що намагаються піддати її під духові впливи інших народів. І саме тому батьківщина існує тільки тоді, якщо існує духово; коли служить стимулом до діяльности й праці; коли її відчувається й чинно переживається. Батьківщина не знає штучних кордонів, вона не розвивається разом із територією, і може жити навіть далеко від неї, — на мості якогось корабля, серед пісків пустелі й серед снігу льодовиків, на далеких, залюднених чужинцями суходолах, — по всіх усюдах, де тільки люди, перейняті її істотними суто-національними вартостями, збіраються в її імені, навколо її символу-прапору, для вшанування її в обрядах любови й жертви. (Орестано «Пенсіері» 1936., с. 237).

З такого духового розуміння батьківщини, як синтези діяльности, себто взагалі всякої праці, з територією, випливає й той релігійний змисл праці, як **місії, як післанництва, як етичної підстави суспільства,** що відзначає добу націоналізму, яка народжується на руїнах демо-лібералізму та соціялізму.

І в цій новій концепції праці, що збирає в собі досвіди попередніх тисячиліть, знаходять своє покликання не тільки націоналісти, не тільки містики, (бо в самому націоналізмі чимало містики), але навіть індивідуалісти та утилітаристи. Індивідуалісти також уже розуміють, що не можуть осягнути високого особистого рівня без суворої дисципліни праці. Бо тільки праця, перетворює нас у людей, в характери, робить нас незалежними. Тільки працюючи пізнаємо свою силу, пізнаємо себе, чого ми варті і на що ми здатні. Людина, гідна цього йменння, сама себе формує. Ні-

який зовнішній примус («Хто не працює, той не їсть»), не може виробити в людині послідовности в думанні, твердости в дотриманні своєї лінії, сміливости в своїх ідеях, витривалости в волі так, як їх виробляє постійне зусилля над собою, що його приносить праця з ясно освідомленою ціллю. І саме тому великий індивідуаліст Ніцше писав: — «Коли великий мисленик погорджує людьми, то він погорджує їхніми лінощами: бо ніщо, як лінощі, роблять з людей ніби фабричні вироби, що їх можна заступати один одним, бо вони не мають ніякої власної особистости... Великі діла вимагають великої й довгої праці, вимагають колосальної витривалости. Справжнє національне життя, те, що творить, каже Орестано, Батьківщину, те, що творить націю, гідну зайняти місце в світі поряд з іншими культурними націями, відбувається в безнастанному зусиллі щоденної роботи та виявляється на зовні в творах національних геніїв, що збирають і синтезують у них неймовірну суму колєктивних і інтелєктуальних зусиль. Беклі казав, що він завдячує свої твори тільки хіба в четвертій частині своїому талантові, а в трьох частинах тільки своїй працьовитості. Ще більше ваги надавав працьовитості американський винахідник Едісон, — він уважав, що в успіхах так званих геніїв, до яких треба й його самого зачислити, треба тільки 2% приписувати талантові, а 98% — їх працьовитості, що базується на суворій і безнастанній моральній дисципліні, яка безнастанно контролює й обмежує зайві забаганки. Кажуть також, що праця ушлихотнює людину, але італійський філософ Орестано справедливо зауважує, що треба вже належати до моральної аристократії, щоб вміти працювати без примусу кожний святий день Божий.

В одній із своїх промов, фірер німецької держави й націонал-соціялізму сказав: — «Одна з найкращих молитов у нас — це праця...» І в цих словах виявилося містичне розуміння праці, таке характерне для нашої націоналістичної доби. Бо ж справді, в молитві людська душа підноситься до Бога, і для націоналізму людина найбільше наближається до Бога, коли працює, коли творить. Своєю працею вона співділає з доброчинними силами всесвіту, спричинюється до витворення й організації нової людськости, нового й кращого світового ладу. Вищі релігії дивляться на життя святих, як на уподібнення Бога. Для нас неможливо уявляти собі Бога інакше, як вічну чинну Силу в боротьбі проти зла й неладу. Отже єдиний спосіб уподібнитися Богові, — це співпрацювати з ним, це — присвятити себе творчій праці. Почування, що наша праця входить, як складова частина, в вічну творчість, в вічне співділання з Найвищим Добром, надає душі такого пориву, такої сили, що перед нею, як перед незломною вірою, яка зрушує гори, найбільші труднощі зникають, як дим... Найкращий приклад тому являє сучасна Німеччина, що тільки завдяки тому розумінні праці, як молитви, могла відзискати все, що втратила, і придбала знову величезний престиж у цілому світі.

І тому для нас, українських націоналістів, що маємо перед собою ще тяжчі завдання, ніж мав їх перед собою Гітлер — може

бути для оцінки тієї чи іншої особи, тієї чи іншої національної ґрупи насамперед один критерій, тільки одна мірка — **праця.** Не голосні фрази, не деклямування про націоналізм і любов до батьківщини, але тільки — праця, бо той, хто віддано й жертвенно працює, самою своєю роботою дає вже запоруку найвищих суспільних чеснот: він не має часу віддаватися ґонитьбі за нездоровими емоціями, що отруюють душу. В щоденній боротьбі з усе новими труднощами, його інтеліґентність розвивається, воля гартується, і при кожній перемозі зростає запал та завзяття. В щоденній зустрічі з законами, що керують світом, душа працівника ніби переймає щось від їхньої зрівноваженості, і навчається спокою в витривалому терпінні. І вірно зазначає французький соціольоґ Пайо, що в житті працівника немає місця для божевілля, бо його життя — це життя досліду й досвіду, що ставить душу віч на віч з дійсністю й не дозволяє віддаватися тим психічним копирсанням, які з часом розвиваються в справжні душевні хвороби. Не дурно всі психіятри зазначають, що неробство особливо небезпечне для всяких виродженців, і, навпаки, вимірена дисциплінована робота відновлює та розбудовує порушений душевний лад.

Як добрий військовий провідник вміє використовувати небезпечних авантюристів, вживаючи їх для ризикових і відповідальних місій, так і в праці ми можемо використовувати навіть вади характеру, як наприклад заздрощі або хворобливу амбітність, перетворюючи їх в бажання зробити більше й краще від інших. В могутньому єднанні всіх душевних сил, що виявляється в зосереджуванні уваги, потрібної для переведення будь якої праці, немає місця в душі також і для насожитних, небезпечних рухів.

Демо-ліберальний режим, внаслідок своєї байдужости до проблеми праці, в великій мірі сприяв розвиткові психічних хвороб, цієї справжньої суспільної ґанґрени; соціялістичний режим, зогляду на свій матеріялізм, що позбавляє наше життя усякого психічного світла, усякої віри в кращий світ високих ідеалів, а також зогляду на режим зовнішнього примусу, який забиває і нищить особистість — сприяє розвиткові психічних хвороб у ще більш застрашливій мірі. І тільки режим, що будується на розумінні праці, як етичної підстави суспільности, як внутрішнього **морального** обовязку перед нацією, відкриває перед ментальним зором людини неосяжні країни безмежного світла, що заливають душу радістю.

«Щасливі ті, що знайшли в праці ціль свого життя, — їм не треба ніякої іншої благодати...» Недурно навіть такий матеріяліст і натураліст, як Золя, промовляючи в 1893. році до французької молоді, закликав її працювати: «Я пропоную вам теж віру, я благаю вас знайти в собі віру в працю... Я знаю, якою банальною видається вам ця рада. Але я прошу вас зупинитися над нею. Праця, панове, це ж єдиний закон світу, це — регулятор, що скеровує органічну матерію до її мети... Радіку вам зайняти своє життя якоюсь величезною працею, що її й кінця ви би не бачили,

Праця, це зерно, кинене розумові на те, щоб він його молов і робив із нього щоденний хліб із задоволеною свідомістю виконаного обов'язку ... Я переконаний, що одинока віра, яка може вас урятувати, це віра в доверщене зусилля ...»

І Золя мав рацію, бо дійсно тільки праця, яка дає задоволення виконаного обов'язку, може порятувати суспільство від морального розкладу й дати ту глибоку радість, що її зазнає справжній творець-працівник, і що повинна відзначити нову націоналістичну цивілізацію. А найголовніше, тільки така радісно-творча праця зможе знаралізувати вплив машини, яка встає примарою перед провідними людьми капіталістично-машинової цивілізації. Бо ця цивілізація сприяє витворенні концепції «праці для праці» і «чину для чину», з другого ж боку несе величезній масі робітництва безпросвітну монотонність праці великих фабрик, де кожний рух мусить відбуватися відповідно до розрахованих систем найменшої затрати часу, — систем, що трактують людину нарівні з машиною; а решті прищеплює любов до вигідного життя. Бо ж і справді роботу рук по всіх усюдах заступає машина: замість довгих листів — пішли в моду поштові картки та листівки, а то навіть й уже наперед виготовлені друковані тексти на найважніші моменти життя. Телефон заступає особисті відвідини, автомобілі касують ходження, а ліфти позбавляють потреби видряпуватися на високі сходи ... І — що найголовніше — паралельно і поряд із прищепленням звички до вигідного життя, що сприяє демобілізації фізичних сил, — відбувається така сама демобілізація й сил духових. Ми вже бачили, що для осягнення великих наслідків, необхідно **витривалої й довгої** праці. Людина, вихована в умовах машинової цивілізації, не вважає можливим віддаватися праці, що може забрати роки й роки. Вона хоче **негайного** успіху. І не знаходячи в собі самій засобів і сил для осягнення успіху, не маючи можливости застосувати замість себе якусь машину, застосовує інтриги, вживає родинних чи яких інших звязків, не погорджує підкупством і іншими подібними методами.

І це дає нам ключ до зрозуміння, чому наприклад т. зв. великі демократичні країни, що їх природа й колишні войовничі предки щедро наділили величезними багатствами, хиляться до занепаду. Зацитуємо в цій справі ще раз Пайо:

«Великі й плідні реформи, — каже він у своїй книзі «В пошукуванні щастя», — не мають такого широкого й негайного розголосу, як руйнування й знищення. Вони полягають у реорганізації вже існуючих установ, в зосередженні зусиль для всіх потрібних поліпшень. І така реорганізаційна робота вимагає довгої підготови, що тільки пізніше дасть свої плоди. Отже треба підшукати перше за все вмілих співробітників і переконати їх зайняти відповідне місце — бо дуже важно, щоб кожний мав саме те місце, яке йому найбільше відповідає — для підготовки реформи. Треба мати довіря до них, не забуваючи, що більш енергійні з них, залишені без контролі, можуть піддатися спокусі влади, щоб використати її для власного «плану». Ці перші провідники повинні

бути перше за все вихованками для другорядних провідників, які сформуються в їх школі й працюватимуть безпосередньо над здійсненням реформи, над здійсненням спільного ідеалу. Ця праця виховання, активної контролі й розумного керування повинна відбуватися без галасу. Вона вимагає великої терпеливости, і тому вона робиться неможливою, якщо бракує часу й спокійної, терпеливої, незмінної напрямної енергії. Вибір людей — головне завдання провідника — завжди трудний. Тимчасом, як кращі й більшвартісні люди працюють, меншвартісні мають час на відвідини й розпочинають зручку облогу провідника, який призначає, та тих, що знаходяться в його оточенні й можуть вплинути на ці призначення. Вартісні люди, занадто гідні, щоб ужívати цих засобів, залишають таким чином вільне поле інтриганам. Отже, коли ми говоримо, що провідник великої вартости може переводити свою акцію тільки завдяки людям, яких він обирає й які щиро погоджуються допомогти йому в його акції, — то цим виявляємо, що несталі умовини праці в нашій демократії ніколи не дають можливости й радости перевести плідну роботу, бо творча акція вимагає років і років зусиль, скерованих усе в одному й тому самому напрямку, до однієї і тієї самої цілі; — що, нашим міністрам все бракує істотна умова кожної великої й успішної праці, бракує часу, без якого не може збудувати нічого. І тому ніяка глибока радість, ніяке щастя неможливе в політичному житті демократії . . .».

Але те щастя й глибока радість успішно доконаної роботи мусять і повинні бути в добре зорганізованому націоналістичному суспільстві. Необхідно перше за все, щоб кожний працював відповідно до своїх природних нахилів і здатностей, щоб беручи на себе переведення якоїсь праці, він міг би віддаватися їй усією душею й усім тілом, — бо тільки така праця дає глибоку радість і задоволення; бо тільки в такій праці людина може відчувати себе співробітником великого процесу творення Батьківщини, що одночасно є й роботою над будовою Всесвіту.

Памятаєте, як писав наш Г. Сковорода: «Яка солодка для працівника праця, якщо вона природня! З якою радістю гонить зайця хорт! Яке захоплення, коли дано знак до полювання. З якою насолодою збирає бджола мед! За мед її вбивають, але вона не перестає працювати, поки жива. Солодка їй, як мед, і солодша від щільника праця. Для неї вона народилася . . .». Таку саму радість відчуває й мистець, що перемагаючи відпорність матерії та перебороючи спротив і ворожнечі суперників та критиків, кидає в світ, використовуючи досвід довгих років студій і спостережень, свій архитвір. Таку ж саму радість відчуває письменник, що намагається надати своїм думкам ясности й ладу, щоб викласти їх у гарній і приступній формі, і нарешті осягає свій намір; таку ж саму радість відчуває й лікар, що опановує хворобу й слідкує, як тіло хворі поволі повертаються до сил і здоровля; таку саму радість відчуває музика, що божеськими звуками свого інструменту ніби розбудовує чарівну гармонію сфер, що про неї стільки мрі-

яли класичні поети; таку ж саму радість відчуває й простий робітник, що знаходить у машині продовження себе самого, знаходить неймовірне збільшення своїх особистих сил, а в колективній праці — задоволення суспільного інстинкту, особливо сильного в людях з невеликою духовою культурою; таку ж саму радість відчуває й селянин, що, викорчовуючи кущі й каміння, здобуває собі новий клаптик орного поля, або споглядає його, коли на ньому вже хвилюють жита; таку саму радість відчуває й працьовита господиня, впорядковуючи затишний куток для своєї дружини та родини. По всіх усюдах, де точиться боротьба проти неладу, розгардіяшу, хаосу, де дух опановує матерію, де думка перетворює хаос у космос, — народжується глибока й чиста радість, що виявляє справжнє призначення людини: працювати, творити, організовувати.

Нажаль, ця велика правда видається великій масі люду, як ми вже вказували, великою брехнею, бо в дотеперішніх умовах нашої цивілізації так багато людей уникають всілякої роботи, що справжні працівники мусять працювати подвійно й потрійно, і зрештою, замість знаходити радість у роботі, знаходять перевтому й знесилення; замість ставати панами машини, замість знаходити в ній знаряддя для поліпшення своєї праці, знаходять у ній ворога й пана, що нераз позбавляє їх і самої праці.

Дві революції — соціялістична й націоналістична — намагалися направити цей стан річей і, на зміну цивілізації вільного капіталу, поставити цивілізацію організованої праці. Перша революція, внаслідок хибних засновків, цілковито збанкротувала в своїх первісних намірах і, звільнивши робітництво від визиску приватного капіталу, віддала його в далеко жахливіший визиск капіталу державного, та, надавши праці значення лише **правного** обовязку, випорожнила її від усякого морально-етичного змісту. Націоналістична революція продовжує постійно розвиватися, простуючи єдиноможливою дорогою — виправлення соціяльної несправедливости шляхом співробітництва клясів, під суверенною контролею держави, що дбає про виховання в усіх колах громадянства загального розуміння праці, як суспільного морального обовязку.

М.

Гієрархія

I.

Існують очевидні істини, що їх, мимо того, треба раз-у-раз повторювати, або й доводити наново. До таких очевидних істин належить **конечність гієрархії.** І то конечність загальна, універсальна. Найбільш яскраво й очевидно виявлена вона у війську, де первень гієрархії виявляється на кожнім кроці й у кожній дрібниці. Тим то гієрархію у війську беруть, як щось натуральне й самозрозуміле, і наявність її там не викликає заперечень, навіть

у найбільше занархізованих індивідуалістів, чи найбільш вивертих аматорів безвідповідальности.

Але первень гієрархії просякає також кожне органічне явище життя: нарід, суспільність, природу, людську творчість та її продукти, отже й державу, інституції, і тд. Це зокрема той необхідний **кістяк,** без якого годі уявити собі якусь **постать.** Це та необхідна **будівна** розчленованість, без якої немає живого довершеного **організму.** Це те, без чого немислимою стає всяка **форма,** бо тільки аморфне тіло позбавлене гієрархії, а тому й являє собою лише **матерію,** в якій не видно — де «верх», де «низ»; де «праве», де «ліве»...

Поки існування має статичний характер, аморфне тіло може собі безкарно **тривати** далі. Трагедія безгієрархічної аморфности настуває тоді, коли статика існування переходить в динаміку, коли вдаряє час **чину.** Тоді то, позбавлена гієрархічного, отже формуючого первня, маса — з одвертою очевидністю — виявляє своє **внутрішнє безсилля,** свою цілковиту неспроможність ставити якийсь **опір;** коротше: свою **нежиттєвість.**

І наслідком цього, й або 1) **розчавлюють** довкільні тверді, скристалізовані сили, або 2) **поглинюють** живі, жадібні життя, чужі організми.

II.

Довершену гієрархію ціхує **очолювання** — вершок піраміди, шпиль вежі, вицвіт рослини, голова організму.

Скептичний, тай либонь озлоблений, хоч, безсумніву, гострий розум ренеґата XVII. ст. назвав колись нарід наш «бестією без голови» — bellua sine capite. Як кожна формула, і ця далеко не покривається з дійсністю. Але — треба це признати — схоплено в ній найістотніший трагізм в історії нашого народу.

Справді, момент очолювання в нашій історії рідко мав характер закономірно-організований і раціональний. Національне тіло народу породжувало собі «голову» спорадично, виняткову, ірраціонально-«чудесно», чи то був Богдан, чи Шевченко. Історичний процес, неперервний, неперебудований за даних, **таких,** а не інших обставин буття народу — позбавлений був ритму неперервної **тяглости** та органічної періодичности фаз квітнення й овочування. Історичний процес був раз-у-раз підтинаний та зрізуваний (часто — при корені), внаслідок чого національний організм тратив спроможність — в даний історичний момент — **вирощувати** собі «голову».

Коли ж, завдяки т. зв. сприятливим обставинам, чи силету ірраціональних причин, скрита, потенціяльна енергія народу врешті вибухала й у тім вибусі породжувала персоніфікацію очолювання, тоді «голові» тій приходилося, в безтрадиційних і безпам'ятних обставинах, часом, по довгім інтервалі безісторичности — тратити дорогий час на переконуванні народнього «тулуба», що «голова» таки справді є «головою».

Фатально представляється механіка династичности Київської Доби, що не дала в результаті ані короля-цісаря, ані цементованої держави-імперії, хоч, здається, всі дані для цього були. Фатальний збіг нещасть (випадкова смерть сина-наслідника, психічне заломання батька та упадок фізичної його сили) не дав Богданові створити династії родової, ані конституційно-урядового її еквіваленту (Виговський).

З того часу проблема **Наступника** вирастає в нашій історії до потворно-трагічних розмірів, дає Руїну, детермінує (в певнім сенсі) полтавські наслідки, і, нарешті, приводить до історично-національної анабіози XVIII—XIX. ст. ст. Віддавна нагромаджена потенціяльна енергія «приспаного народу», вибухнувши року 1917, по упадку імперії Петра І. та Катерини II., конвульсійно шукала оформлення й очолювання. Але, позбавлена віддавна органічного виходу, енергія та, як ми бачили, проявлялася окремими зґустками, ґрунтувалася на окремих теренах, врешті — анархізувалася, роздрібнювалася й вироджувалася в специфічну **отаманщину,** з махнівщиною включно.

Романтична концепція **Маса-Вождь,** коли ми піддамо її ближчій аналізі, значно тратить на своїй привабливій простоті й ніби легкости реалізації. Широка громада (як то громада) завжди памятає лише два мальовничі епізоди: як то наначатку була, мовляв, скупа жменька людей — троє, пятеро, семеро, і як то на кінці були мільйони, фанфари, смолоскипи... Але складна **ґієрархічно-організуюча** чинність, що тривала **між** цими двома епізодами, тривала з великим напруженням і драматизмом (часом і криваво) роки, а то й ціле десятиліття — ця чинність, цей видаток енергії, звичайно залишається для громади непостереженим і тому **неоціненим.**

Кожен, хто має щось спільне з організаційними справами у нас, добре знає, що то значить — створити ідеольоґічно-моральну чи світоглядово-культурну єдність з семи, пяти, чи навіть трьох земляків!

Якої ж обачности, опіки й чуйности мусить вимагати від нас факт існування Орґанізації, що впродовж довгих і трудних років вміла заховати в собі кістяк ґієрархічности, щоб — при перших можливостях — стати готовим кристалізаційним осередком для майбутніх мільйонів!

Що ж дивного в тім, що ворог концентрує всю свою незрівняну підступність і політичну зручність, талановито використовує, наприклад, момент зміни очолювання та кожну найдрібнішу помилку, вже не кажучи про нашу політичну невидючість та психоісторичні недомагання.

III.

При розважаннях на тему ґієрархії, у нас приходиться ще неуникнено зупинятися на моменті специфічно-українськім і у нас хіба найголовнішім. Це — момент **оцінки особистости** взагалі, а **особистости провідної** — зокрема. А цей момент оцінки є тим

самим, моментом визначення **ієрархічного відношення до особистости,** зокрема — момент **підпорядкування** їй.

Наслідком такого, а не іншого, перебігу історичного процесу, те, що у інших народів є живим, автоматичним у своїй чуйности **інстинктом** ієрархічности — у нас находиться в стані спаралізованім. І тому, замість блискавичного ділання інстинкту, маємо так багато змізкованих дискусій, термінольогічних (**не** істотних) суперечок, «листів до редакцій», недбало написаних брошур різних графоманів, і часу ... якого досі теж не вміємо цінити.

Провідну особистість не дається зробити механічно-синтетичним способом, ані за допомогою традиційних зборів, чи голосувань. За тисячоліття нашої історії, тієї міри особистості зявлялися у нас у більш ірраціональний, аніж у інших народів, спосіб. Річ ясна, що особистості ті не становлять якогось стандартного типу. Святослав Завойовник і Володимир Мономах, Богдан і Мазепа, Дорошенко й Виговський — то все постаті, що різняться й скалею, і відвагою, і долею, хоч то все — постаті провідні. Так само представляються й ближчі до нас, розуміється, менш суцільні, аніж там-ті (більш характеризуючі для сучасного їм стану нації) Грушевський, Міхновський, Петлюра.

Момент оцінки провідників «масою», момент «визнання» їх за тих, чим вони були й чим стануть в історії — то велика у нас проблєма, варта спеціяльних досліджень історика, соціольога, психольога.

Ми не знаємо, чи Богдан мав своїх Кочубеїв. Певно мав, тільки вмів їх унешкідливити так своєчасно, що вони й до історії не вспівали потрапити. Але ми знаємо, що їх чимало мав Мазепа: Василь Кочубей був не випадок, лише видима **синтеза** вже й тоді розвиненого «кочубеїзму» — раніщньої стадії пізнішого малоросійства.

Саме Мазепа, що його так вихваляємо тепер на академіях та панахидах, залишив нам цікавий документ — причинок до нашої теми. В обличчі близького Зриву, може напередодні Полтави, старий гетьман благально повчав «єнералів» та «полковників», що

— Не всім дано все знати
І річами керувати.

Він зворушливо наводив приклади й про «нчулку бідну», і про «стерника» (капітана) на кораблі, що хоч там і «много люду налічимо» —

Єднак стерник сам керує
Сам корабель управує.

Приходиться думати, що того роду аксіоми треба було вбивати в голови частини козацької еліти вже й тоді. Біда, може, була в тім найбільша, що Мазепа повчав вже занадто благально-ліричне ...

Від того часу славетна формула «чому він, а не я?» — набирала у нас усе більшої популярности й, нажаль, все частіше застосовання. В результаті, кожен, хто з волі історії, чи за голосом власного покликання, брав на себе **страшний** у нас тягар провідництва, отже **відповідальности,** зазнав на собі надто докучливо всю гіркість влади в лоні розїдженого застарілими хворобами, півневільничого й політично-наївного суспільства.

Атжеж у суспільстві тім навіть не домисловиться, що Провідник — то не чарівник-маґік, лише **вогнище інтеґральних зусиль суспільности,** що провідництво — то не штукарство й паради, **лише гармонія сучинних енергій** Провідника, та — через Орґанізацію — згієрархізованої «маси»; головне ж, що від Провідника не лише вимагається, але й Провідникові повсякчас неперервально **дається . . .**

І лише, коли паризькі кулі, або ротердамська бомба — гуком і кров'ю — оголосяться та окреслять велич провідної особистости власним же землякам, тоді щойно протираються оспалі очі (що зараз же сумлінно починають сльозоточити . . .), тоді починається серія академій з патетичними промовами та численні панахиди, на які у нас так багато некрофілічних артистів.

Тільки тоді, коли вже по Нім! Коли вже — zu spät.

Др. Ю. ВАССИЯН

Життя, як ідея

1.

Сучасна війна дала вже багато прикладів химерности людських обрахунків і надій. Обличча історії є відбитком **портретом,** одної **людини,** окремої **спільноти,** ідейного **руху** чи політичної **програми.** А проте всякий **висновок** історичного діяння був вкінці тільки перехресним проником і синтезою всіх діяльних у ньому сил. І залежно від **якости** їх і ступня переваги між собою, **авторство творення історії признавано** тій силі, яка **заставила** середовище себе признати. Дарма, що доля незбагнута, вона прихиляється до того, що збагнути та прихилити її **хоче** й **уміє.** Знаємо, що змаг цей проходить кордоном **життя й смерти** найбільших потуг світа, і втягає у крутіж війни орґанізовану силу цілих народів — їх **майно, кров і дух.** І ще щось більше знаємо з досвіду дотеперішнього перебігу воєнних дій. А саме надсподіваний оборот справ, що був недавно для декого можливістю **найменшої ймовірности,** а то й певної неймовірности — здійснився на наших очах в постаті несподіваного **чуда,** що могло заскочити навіть тих, які його свідомо творили. Від кількох сильних ударів меча

обернулось в руїни декілька держав. Зараз осереднім предметом уваги є **сила,** від якої вони розсипались скоріш, ніж це уявляли собі навіть самі переможці.

Тією силою, що в кожному відношенні заслуговує на увагу й подив, є **зорґанізований нарід,** який зумів поставити свою **тотальну життєву снагу** та ціле своє політичне й духове вміння в площину **збройного чину.** Тим своїм великим **внутрішнім** досягненням, цей нарід здобув собі вирішне **право почину,** і відважно приступив до величньої гри за творення історії, а може й за перше місце серед народів. Докази тієї його **внутрішної** переваги **наявні** й не прокидають ніякого сумніву щодо їх **вирішального** значення для успіху у великому **зовнішньому** світі. Низка світлих перемог на боєвищах — це в першій мірі могутня маніфестація **духа,** з якого почалося моральне оздоровлення переможеного народу, відродження й скріплення його творчих сил, орґанізація себе внутрі й назовні та, вкінці, безприкладний подвиг зброї. Знаємо добре, що цілий цей процес росту звязаний із почином і діяльністю одного чоловіка, але теж неменш ясно розуміємо, що горнилом, з якого він вийшов, є нарід.

2.

Національна природа ґенія-провідника найшла в добі націоналізму свій найяскравіший вияв, як з погляду самого його родоводу, так і його посланництва. Ніхто так безпосередньо не вяже своїм життям моментів походження й призначення своєї рідної спільноти, як вождь нації. Він найскорше врастає моральною й творчою силою своєї особовости в орґанізм спільноти й витискає на ній своє духове обличча. Тайна його незвичайного впливу міститься в способі його звязку зо своєю нацією. Ґеніяльний вождь появляється саме в такій історичній ситуації свойого народу, що вміє не лише переконливо зясувати суцільність життєвих його потреб, але й творити зовнішні умовини для їх здійснення. В цьому значенні він найповніше висловлює життєвий стан спільноти та визначує напрям, засоби й форми її дальшого розвитку.

У наші дні скріпленого орґанічного відчування історії, появу вождя супроводить глибокий світоглядовий рух і непримирима боротьба за його повну й рішучу перемогу. Без неї не обійдеться ніякий, навіть найбільш орґанічний світогляд, тому, що життя національної спільноти не вирівняне настроєне на один тон, але має в собі зародки різних можливостей. І треба великого руху, зродженого й наєлектризованого світоглядовою динамікою, щоб сколихнути до основ життям спільноти та провести його серединою напрямну метову вісь. Нераз напруженій праці цілого людського покоління ледве вдається зломити силу спротиву й установити бажаний стан нової внутрішньої рівноваги. В процесі цього змагу цілий час вирішно важить сама **провідна ідея,** що її першим носієм, речником і здійсником є завжди **вождь руху.** В ньому находить ідея своє

найповніше втілення, і коли природнім способом її життя й перемоги єборотьба — тоді він — перший її воїн — мусить мати в собі найбільшу її силову напругу й бути головним джерелом її прямого ділання.

Формуюча сила ідеї осягає в особі геніяльного провідника свій найбільший життєвий засяг, себто завдяки йому стається життєва, здійснима. Звязку ідеї й конкретного чоловіка не можна, як видно, виявити інакше, ніж як уосіблення ідеї. Тут відбувається перша маніфестація її життєвої вартости, і, звичайно, цей перший вияв залишається для даного часу критерієм і напрямом. Зрозуміло, які моральні й духові якості є передумовою такого життєвого виразу ідеї. Це завжди будуть ті самі, вічні прикмети, якими життя виявляє свою творчу силу й моральну велич. Ні багатство знання, ні навіть його глибина не творять самі собою рушійної основи ідеї, бо силою, якою вона перемагає, є її **творча снага й моральна самопевність.** Як не можна сумніватися в безумовну життєву правдивість своєї ідеї, щоб бути її вірним ісповідником, так треба почувати свою велику моральну здібність і післанничу силу, щоб бути провідником ідейного руху й запорукою перемоги ідеї. Між різними можливими прикметами провідницького хисту, одна є за всяких умовин основною й рішаючою: **самопевність.** Така, що є **вислідною** цілої низки інших, що приходить після сумнівів і пізнання трудноцїв; така, що вкінці найбільше будує на собі. Цей рід самопевности — є зразком справжньої відваги — бачити ввесь спротив ворожої дійсности й уміти піти на її пролом. Моментом, що рішає про життєву перемогу ідеї, є саме особа, що в дану хвилину її найбільше втілює. Моральна особовість провідника, це безпосередній доказ живучости ідеї та її перша **маніфестація.** Процес розгортання ідеї та її проникання в життєвий ґрунт може мати різний вигляд і часовий поступ, проте кожна велика ідея здобувала в засаді свою перемогу вже на самому початку з виступом свойого головного героя. Бо поступ ідеї на овид життя є завжди чином індивідуального чоловіка, що пересаджує її з внутрішнього потенціяльного стану на зовнішний ґрунт. Щоправда, деколи можливі значні відступи часу між основником ідеї та її життєвим здійсником, одначе справді переломові ідеї з правила входять в життя завдяки безпосередньому висловові їх істоти. Сам обявник ідеї, щоб не сказати — її творець — творить своїм виступом вирішний момент її перемоги. Одразу, першою появою зазначує ідея свою найбільшу силу, якою з місця підбиває широкі кола поклонників. В цьому випадку, зрозуміло, її обявник мусить бути чимсь значно більше, ніж натхненим речником, чи мистцем завороженого слова. Висловити ідею — для цього замало думки, уяви, або почуття. Цими, по собі вартісними й для висновку конечними засобами, можна осягнути нераз великий успіх, однак вартість тривкого успіху ідеї лежить не так у мистецькому вмінні вислову, як скорше у вислові живої слушности ідеї. Всяка ж сутнота проявляється безпосередньо й суцільно. Бо ж ідея потребує більше, ніж самого розуму, почуття, чи волі,

щоб прокинутися в своїй життєвій повноті. Ціла душа живого чоловіка, як неподільна єдність, є для неї споконвічним органічним ґрунтом її народин, життя й росту. Де такого підмету немає, неможливий ніякий здвиг ідеї.

3.

Людська думка звикла класти виразну межу між чоловіком та ідеєю, і залежно від прийнятого світогляду, підпорядковувати одну форму другій і навпаки. На ділі, відношення між цими має глибоко внутрішний характер і його далеко не вичерпує риса споріднення. Якщо зайде потреба виявити собі істоту наймогутніших ідей в людській історії, тоді не поможе ніякий систематичний виклад про історичне підложжя, життєве середовище й найближчий родовід ідеї, про умовини й форми її розгортання та дальші реальні наслідки її перемоги. Все те буде тільки багатою мережею різноманітних чинників, спонук і висновків, з яких так довго у висліді не зрине пластичним образом сама ідея, **доки в уяві не стане жива постать її героя.** Його прикра перерішує з місця проблематичність домислів і починів конструкцій тим саме, що усуває всяку непевність і саму можність сумніву. У викладі ідей можна вилучити їх **одноразове виділення й уосіблення** та обмежитися відірваним логічним поступом, одначе при цьому не вільно твердити, що дійсно пояснюємо істоту ідеї незалежно від її людського особового джерела. Бо взагалі воно було колись в тій чи іншій формі сприйняте навіть найбільш послідовним поборником спекуляції чистими функціями і закономірностями, вільними від усякого суспільного й особового підкладу. Наслідки внаслідок того роду бачення й викладу віддалює ступневою абстракцією від самого джерела життя, виявляється із реакції душі, яка не може кормитись ні поняттями, ні функціями, але шукає того, що лежить в основі всяких взаємин і швидко входить назад у зв'язок із силами і потугами, які живуть, творять і родять. Відтворений історичний краєвид життя виповнюють людські постаті, в яких душа відчуває вирішні чинники історичного діяння. Бо для встановлення правди минулого ніколи не вистарчить саме пізнання чинних у ньому ідей, світоглядів і духових рухів.

Історія, відтворена в аспекті причинової закономірности неособових потуг, не матиме живого обличчя. Фізіономічний вираз дає їй лише діяльність конкретних одиниць. Тому в питанні живучости ідеї, відповіддю і наявним доказом є образ її втілення, **уосіблення.** Не пересуджуючи доцільности питання про метафізичну основу дійсности, чи вона ідеальна чи реальна, не можна не ствердити, що життєвий успіх ідеї більшає з її завойовуванням **унутрішнього** чоловіка. Чим важче віддалити ідею від чоловіка, тим наглядніше й безпосереднішою є її життєва вартість. Ідеальний стан взаємного проніку між ними був би саме фактом сповнення, з якого зникнула би всяка віддаль і відношення. Чоловік, як такий, себто конкретний історичний чоловік, був би

безпосередньо ідеєю, і нічим іншим. На далі, ідея ніколи не осягає такого ступня своєї конкретизації й навіть у випадках свойого найреальнішого втілення — все ще сягає поза й понад чоловіка у будучий час. З другого боку, чоловік мимо напряму цілого свойого життя згідно з ідеєю, не може цілий врости в її краєвид, і залишається в певному відношенні тільки формою життя, обмеженого в просторі й часі. Щоб чоловік знайшовся цілком внутрі світового пляну ідей, мусіла би бути тільки єдина ідея, що містила б у собі всяке буття й усяку можливість буття. Зрозуміло, що ця абсолютність ідеї може бути в найкращому випадку **останньою** вимогою думки й поза чисто постурярну форму не сягати. Взагалі важко перенести ідею, наголощену абсолютно, на внутрішній ікяи історичного життя й установити до неї відношення його поодиноких чинників, сил, прямувань. В питанні життєвого взаємновідношення між ідеєю й чоловіком не йде саме про **єдину** ідею, але про **дану** ідею, яка виринула в житті в означеному часопросторі. Можливо, що кожна ідея якого роду вона не була б, є в своїй істоті часовим виявом тієї самої абсолютної ідеї, одначе це ствердження в нічому не зміняє образу реального історичного світу, в якому ідеї родяться, чи зринають в певний час, розгортаються, поборють себе, перемагають та западають у сумерк. Таким чином, на ґрунті загальної історії можна кожну з них розглядати, як своєрідне явище, що виринає на овиді життя, і сильніше, або слабше проявляє свою формуючу силу. В істоті ідеї лежить **духова снага розгорнутися життєво до найдальших меж;** ідея є завжди **максимальною проєкцією життя,** що переростає всякий його фактичний звершений стан. Немає звершальних ідей — все звершене не є вже ідеєю. Життєва нездійсненість ідей не свідчить проти них і не доказує їх нежиттєвости; вона, навпаки, найосновніше їх потверджує.

4.

Безумовність, як неспірний сутнотний знак всіх ідей, саме собою, не є підставою засадничої рівновартности ідей. Ідея **рівности** мала не тільки в історії сприятливу собі життєву обстановку, щоб виринути й стати нормою та метою людських діянь, але рівнож у життєвому процесі поодинокого чоловіка вона находила, і може ще нераз найти, сприятливий ґрунт для своєї актуалізації. Є багато способів доказувати розумово засаду рівности, як дійсну й моральну. Не виключені теж спроби її практичного здійснювання. Немає рівнож сумніву, що поставлена раз у вогнищі життєвої уваги, ідея рівности стається абсолютною засадою формуючих зусиль — щоправда, тільки механічних. Вкінці також ясно, що найбільші розміри успішного її здійснювання, її основно не завершують; вона надалі залишається вимогою для всіх тих, що працюють нею, як своєю метовою максимою. Автім ідея рівности, не зважаючи на всі згадані ознаки своєї абсолютности, не має в собі творчої сили, є внутрішньо немов би рівнодушна, а тимсамим морально безглузда. Як тільки начинає чоловік в середовищі жит-

ти працювати максимою рівности, ідея зникає, як жива сила, і зникає, як привид, або як формальний знак без усякого внутрішньо-органічного відношення й звязку з життям. Рівність, додумана до кінця — виходить формальною тотожністю без усякого змісту. Вона порожня й мертва.

На прикладі рівности вимовно проступає характеристичний усім чисто розумовим ідеям формалізм і схематизм. Рівність, як ідея, внутрішньо порожня й заступає свою життєву вбогість ригоризмом чистої норми, який в певних умовинах може статися деспотизмом мертвої букви над творчим життям. Тоді роля ідейної норми не тільки спиняє життя, але послідовно його ломить, калічить і розкладає. Протижиттєві намагання рівности, очевидно, не є помилкою її визнавців у процесі її здійснювання, але **конечністю** основного світоглядового становища своєрідного типу людей, що, згідно зо своїм пересадним інтелектуалізмом, можуть в рівності найти ідею, яку безоглядно хочуть здійснити безпосередньо в самому житті. У випадку рівности важко оправдувати її доречність наявністю лінії найбільшого опору життєвого середовища, мовляв, сила опору супроводить всі великі ідеї. Пробоєвість, переломовість і загальність — це без сумніву головні моменти динамічного виміру ідеї, одначе вона опановує життя органічним формованням його, а не панує над ним механічним втисканням його в аморфну рівність. У першому відношенні спротив є природним явищем безвладности фактичного стану й триває тільки до хвилини зустрічі й проніку ідеї в середовище, після чого наступає спонтанний процес розгортання, росту й розквіту. Ідея засягає внутрішній стан життя своєю вибуховою енергією й дає йому не тільки рухову спонуку, але й форму, обличчя. В другому випадку ідея не має з життям унутрішнього звязку, тому відказана на зовнішнє відношення до нього. Вона не може **врости** в грунт і статися формальною засадою, отже мусить панувати над життям насильними засобами. Відношення між життям та ідеєю отже або має форму скріпленого розвитку життя, завдяки щораз сильнішому взаємному проникання, або гострої боротьби й постійно поглиблюючої прірви між ними. Усіх свойого розвитку завдячує життя ідеї, яка пориває й здобуває його своїм життєвим динамізмом і сама глибоко входить в його організм, як засада й напрямна.

Супроти органічного злиття обох, виринає оправдане питання про їх остаточну природу й відношення. На перший погляд ідея є тільки похідною життя, його виразом, чи вірніше способом саморозвитку: скріпленням. Це в своїому роді його об'єктивація, і проекція своєї досконалости, що одначе набирає суверенности й повертається обличчям назад до нього та владно начинає його творити й формувати. Тут може повстати спокусливе питання щодо пріоритету життя перед ідеєю. Одначе доходити безумовного походження ідеї в основі тожсаме з питанням появи життя. Можна в однаково сильний і переконливий спосіб «доказати» раз апріорність життя, а другий раз — ідею. Віталізм і ідеалізм мають свої

льогічно незбиті становища, а проте важко стає душі рішитися на дві правди, і вона пробує найти вихід з дилеми в той спосіб, що шукає спільної правди віталізму та ідеалізму. Найінтенсивнішим є життя у стані ідеї; з другого боку найбільшу силу має ідея тоді, коли вона є сутнотною. Намагання визначити сутноту обох потуг так довго стоятиме під льогічним тиском дуалізму, як довго братиме на увагу появу й ролю ідеї на ширшому від неї тлі життя. Тоді воно мусить бути з конечності подумане супроти ідеї, як предмет її уваги й матерія її формотворчих починів. Відношення підмету — предмету, як основа остаточного означення, устійнює засадничий дуалізм життя й ідеї, при чому ідея є постійно творчим принципом, а життя постійно пасивним матеріялом.

Автім всі пізнавчі почини з непоборною детермінацією стремлять до внутрішньої єдности обох, бо безумовна дійсність виключає можливість двох правд «життя та ідеї», і змушує **вибрати** одну з них — в тому випадку ідею, як надрядний принцип. Черговим висновком тієї постави є послідовний спад життя до ролі пасивного предмету — його деґрадація в гієрархічній системі світу. Та досвід подав наявні дані порядку річей і змушує відмовитися від діялєктичного способу бачення та розвязки проблеми. Життя не може бути тільки матеріялом і тілом, коли ідея — його формотворча засада, є жива. Найближча думка потвердить в ідеї не що інше, як суть життя і тим проляє світло на найглибшу його природу. Воно не буде вже ні якимсь гетероґенним тлом, ні масивним матеріялом, але абсолютною сутнотою, в якій є всі можливості й способи ставального впливу.

Різкий поділ між життям і ідеєю буде недійсний, як тільки йтиме про остаточне спільне означення; натомість методичне значення такого розрізнювання їх буде витримане всюди там, де виявиться доцільною потреба пояснювати окремі (своєрідні) процеси дуалізмом життя та ідеї. **Ідея — це життя у найвищому стані своєї волі ставання; життя це кожночасна можливість ідеї.** З огляду на ставальний характер життя не є зазначена однородність буквальною тожсамістю змісту, бо ідея є життям у значенні його ростової волі й духової снаги, а не у значенні його матеріяльного змісту. Цю ідею у відношенні до життя наглядно передає образ: з безмежного морського плеса вулканом підпімаються гори хвиль. Подібно зринають у вічному струмі життя ідеї, і тоді стоїть ціле воно в аспекті їх творчого діяння та приймає подобу одуховленої стихії.

Ідеї не мають ні роду, ні імені, ні обличчя, коли вони не вийшли з життя й не живуть для нього. Життя ж не має ні глузду, ні будучности, якщо воно не вміє бути ідеєю й творити образу своєї світлости. Бо замало лише жити! Щоб втриматися у світі, треба його постійно здобувати найліпшою зброєю. Нею завжди була й є **ідея найглибша й найвища творча сила життя.**

Проф. Др. С. НАРІЖНИЙ

Українська пісня закордоном

(Продовження). *)

Українські хорові групи виступали з українськими піснями також і в чеському радіо. Ще частіше в останніх роках українські хорові продукції висилала радіова станція в Моравській Остраві. Для останньої в 1934 р. українські пісні виконував м. інш. і моравсько-остравський хор під орудою Й. Бартля. В цих роках час до часу чеські радійові стації висилали також і солові співи окремих українських співаків, найчастіше братів Самойловичів. Останні користалися значною популярністю за свої виступи на українських а потім і чеських концертах у Празі й інш. містах Чехії.

Досить інтенсивною була діяльність українських хорів у Франції. В 1923 р. в самому Парижі було аж три українських хори. З них кожний мав назву „Український Національний Хор". З мистецького та й національного боку найвище стояв кол. хор Т-ва ім. М. Леонтовича — що склався властиво з групи хористів Української Республіканської Капели, які залишилися у Франції після того, як хор Т-ва ім. М. Леонтовича під орудою самого Ол. Кошиця виїхав до Америки, де з великим успіхом виступав як в Північній так і в Південній її частині. Новоорганізований у Парижі хор почав свою діяльність в 1921 р. Диригентом його був учень проф. Ол. Кошиця — Кирило Миколайчук. Цей, пізніше — Український хор „Прометей", провадив свою працю в національними українськими завданнями. В 1925 р. від відбув турне по Франції, де концертував у 18 місцевостях. Другий „Національний" український хор у Франції був організований в 1923 р. під проводом Ю. Кириченка та Лучинського. Цей мішаний хор складався з 25 осіб. В його діяльності грали ролю й комерційні моменти. В 1925 р. він давав духовний концерт в англійській посольській церкві в Парижі. Третій український хор у Франції сформувався в 1923 р. під орудою Петра Стеценка (композиторового брата); в діяльності цього „національного" хору виявлялася залежність від московських чинників. В останніх роках значну діяльність виявив у Парижі мішаний український хор під орудою Андрія Чехівського. Цей хор був зорганізований при українському співочому товаристві ім. О. Кошиця. Свої концерти він улаштовував в 1936. і піз. роках. Українські хори були також і при деяких провінціяльних організаціях у Франції. Так напр. в Греноблі український хор під орудою С. Червонецького виступав 1932 р. з концертом для французького радіо.

Значно менше відомостей було досі публіковано про діяльність українських хорів на Балканах. В Болгарії ще на початку 1920 р. організувався у Варні чоловічий український хор з 18 чл. Диригентом його був І. М. Сеславин. Пізніше цей український хор, що виступав і в національних одягах, перетворився в словянський хор. В Югославії від часу до часу відбувалися радіо-концерти в Білгороді й Загребі (в 1928, 1929 й інш. рр.). В Бухаресті ще в 1923 р. повстало співоче Товариство „Думка" з Миколою Бойченком на чолі, але своєї діяльности воно не розвинуло. В 1926 р. на українських академіях в Бухаресті виступав український хор під орудою Д. Розумієва.

Крім хорових організацій, українську пісню за кордоном після Світової війни пропагували також і окремі співаки-соліста. З цих останніх треба насамперед згадати такі знаменитості як М. Менцинський, О. Мишуга, О. Носалевич, Голинський, С. Крушельницька, М. Липовецька й інш. Покійний Модест Менцинський останні роки проживав у Швеції. В грудні 1933 р. за його участю відбувся вечір української пісні в Стокгольмі. В Італії значним успіхом користувалися концерти Млади Липовецької. В Сполучених Державах Північної Америки на концертах в 1933 р. виступав баритон П. Ординський (з капели Ол. Кошиця); він же насівав в Америці кільки українських пісень на грамофонові плити. В концертове турне по Канаді виїздила зі Львова разом з своїм чолові-

*) Гляди „Пробоєм" ч. 6/41.

ком композитором Ант. Рудницьким і оперова співачка з Наддніпрянщини Марія Сокіл, яка виступала також і в деяких осередках європейської еміграції. В Голландії 8. лютого 1937 р. відбувся український радіо-концерт співака М. Вайди. Прибуток з цього концерту М. Вайда призначив на відновлення українського хору Ол. Кошиця.

Та не дивлячись на бажання відновити український хор Ол. Кошиця, що так сильно виявлялося і в Чехії, і в Голандії, і в інш. місцях, — до здійснення цього так і не дійшло. Українська еміграція ні в Європі, ні в Америці не спромоглася мобіліаувати кошти потрібні для забезпечення такого підприємства. Сам проф. Ол. Кошиць перебуває ці роки в Америці. Від часу до часу виступає він там як диригент (напр. 17 жовтня 1926 р. в Нью-Йорку, а 19 жовтня 1926 р. в Філадельфії); бере він там участь в різних національно-мистецьких підприємствах, але найбільше виявив себе як аранжер і композитор. З цієї його американської творчости були видані десятки аранжованих ним українських пісень в перекладі на англійську мову, а також багато композицій богослужб і окремих церковних співів для церковних українських хорів. Проф. Ол. Кошиць впорядкував для видання деякі твори А. Веделя, Л. Калішевського й інш. українських композиторів. В признання великих національних заслуг цього майстра Філософічний Факультет Українського Університету в Празі наділив його титулом почесного доктора філософії.

В справі Ювілейного Кобзаря!

На числені запити відповідаємо цією дорогою всім зацікавленим:

Ювілейний Кобзар, який заповіло видати УНО, під редакцією професора університету Д-ра Леоніда Білецького, а в мистецькому оформленні професора Академії Мистецтва Роберта Лісовського, ще не вийшов.

Кобзар, що вийшов перед місяцем з друку і який видавці охрестили теж «ювілейним» не має з вище наведеним Ювілейним Кобзарем, крім тексту, нічого спільного. Він складається тільки зі Вступного Слова і коротеньких приміток до тексту.

Тимчасом **Ювілейний Кобзар,** якого І. том за короткий час появиться друком, містить докладну наукову працю про **Життя й творчість Тараса Шевченка,** обширні статті до поодиноких **циклів Кобзаря** й вичерпуючі примітки до всіх віршів Тараса Шевченка.

З чистою совістю можемо сказати, що **Україна,** такого видання Шевченкового Кобзаря **ще не мала.**

В-во «ПРОБОЄМ» в Празі.

Рецензії

„РІДНЕ СЛОВО", вибір з українського письменства для молоді. Зладив: д-р Є. Ю. Пеленський. Українське Видавництво, Краків 1941, 8°, стор. 240.

Величезної ваги завдання лежать на всіх, що взялися творити українське життя в Ген. Губернаторстві. Своєю працею повинні вони скласти й показати, що вміють щось більше, ніж складати лояльні протести в бувшій Польщі. Адже ж ні для кого не є тайною, що деякі ідейні сили не використовуються тому, що „покликані на відповідальні становища люди з дипломами й громадським стажем", отже, наче б то ставка ставиться на фахові сили. Добре, нехай буде й так, хоча ми самі іншої думки й думаємо, що не всяка фаховість є корисною та що за великою „фаховістю" все ж криється політичне й ідеологічне обличчя, характер якого не є нам байдужий.

В Ген. Губ. є терени заселені найбільше переслідуваним за Польщі і найбільше занедбаним населенням; це населення рветься до знання, хоче надолужити втрачений час, а тут . . . як то й є урухомлений владою цілий ряд шкіл то браку в тих шкіл підручників. Є рівнож величезна скількість „Укр. Освіт. Т-в", але й вони не мають найконечніших книжок. Зокрема немає книжки, яка могла б знайомити населення з творами рідного письменства, в тім, що протягом віків створив у слові український нарід. Пройшло більше, як півтора року, поки нарешті з'явилася читанка др. Є. Ю. Пеленського під назвою „Рідне слово". Книжка ця, як на ній подано, є призначена „для молоді" — отже це не є підручник, а праця популярна, чи такою бути мала.

Написати справді популярну книжку не менш важко й не менш важливе це завдання, як і написання наукової праці. Щоб написати таку книжку автор повинен: 1) сам добре знати й розуміти (на підставі поважних наукових праць) все те, про що він має намір писати; 2) те, що знає, повинен вміти ясно й врозуміло розповісти, вияснюючи вичерпуюче всі порушені питання; 3) повинен розмістити матеріял так, щоб він самим розміщенням не увасаднював розуміння написаного й, нарешті, коли мова йде спеціяльно про читанку з літератури, повинен вибирати ті твори, які справді найбільше характерні для творчости даного автора, а оцінку їх мав робити виходячи з якогось одного принципу. Так мало б бути — одначе праця не відповідає поставленим умовам!

Подамо коротко перегляд найголовніших „відкрить" (очевидно невідомих жадному історикові укр. літератури) і доконаних несподівано автором щойно згадуваної праці.

Читав колись, певно, десь п. др Пеленський про те, що деякі колядки дуже давнього походження, що в деяких збереглися ще мітологічні і дружинні мотиви з дохристіянської доби, читав і вирішив, що: „Дружинна поезія частинно збереглася в устному переданні (колядки) . . . завдяки тому, що ці пісні набрали обрядового значіння вони не вабулися за той довгий час, хоч співають їх раз на рік". Отже на думку автора колядки це — дружинна поезія, яка набрала обрядового значіння десь згодом (коли, то автор не вказує). Далі без всяких застережень пише др. Пеленський „колядки відбивають у собі дохристіянський світогляд" — не пошкодило б, як би так в „Нова радість стала" або в „Христос родився" вказав нам автор, де є той дохристіянський світогляд. Але читаємо далі: „Колядки змальовують давній княжий побут" (очевидячки всі?), а „слово господар" значить стільки, що „пан", „володар". Після вичерпуючих пояснень на ст. 9 подана колядка під заголовком „Князь" (очевидячки заголовок вмайстрував автор), а князівський побут представлений, очевидячки, в словах колядки „На стіжку сидать господаренько" (про жадного князя, в колядці не згадується).

Про літописи автор на ст. 18 категорично твердить, що „Найдавніших українських літописів є три" та що „Початковий літопис написав Нестор, один з найвизначніших наших письменників того часу". Очевидячки не лише для Шахматова, але й для Пархоменка чи навіть Кордуби це все було б відкриттям! Наука досі не знала такого „найвизначнішого письменника", а Нестора уважала за одного з можливих пізніших редакторів „Початкового літопису".

На стор. 16 читаємо про „Паломника" ігумена Данила „деякі місця опису написані не науково, а з чуттям, поетично" — цікаво чи можна уважати „Життя й ходження" за твір „науковий" — і чи не може взагалі науковий твір бути писаний з „чуттям"?

Особливо з „Слові про похід Ігоря" — з поясненнями, з якими ніяк не можна погодитися. Тут говорячи про дружинну поезію й її творців, „надворних поетів", які чомусь обовязково мали б брати участь в походах — називає Митусу, яко одного з таких . . . „надворних поетів". Пишучи про ролю природи в „Слові" пише автор дослівно: „В дії бере участь природа немов як жива істота. Є властиво дві природи: одна українська, що співчуває українському війську, а друга половецька — для українців ворожа". Всі численні т. зв. „темні місця" (як інші) пояснює п. доктор безапеляційно й часто . . . оригінально. „Сліди Трояні" в для др. Пеленського безсумнівну „слідами" римського цісаря Трояна, „тула" пояснена так „сагайдак, мішок на стріли" (хоч сагайдак це одне, а тула що інше і, врешті, ані одне, ані друге не є жадним „мішком", який, як каже Ярославна, „тулою затче"). Загадковий Див став у автора відразу „половецьким божком" — очевидячки, після нашого пояснення пропав увесь зловіщий чар слів „Див кличе верху дерева" і т. д.

На ст. 31 представляє автор упадок письменства, як наслідок „наїздів татар у XIII віці", тоді як вже „наїзд" Андрія Боголюбського зруйнував культурне життя. Примітки до дум також є деякі дуже недокладні, зокрема на думку Пеленського оспівується в них „мало-відомі герої — Хведір Безрідний, Олексій Попович". Наука взагалі нічого не знає про існування Олексія Поповича.

„Їзбарвє окличен" — не значить „дуже славний" тільки „широко відомий" „шлик" — це зовсім не „висока шапка", як пояснив автор, а лише звисаючий верх козацької шапки. Добір дум і козацьких пісень також не конче щасливий і певно такі пісні, як „Виїзд козака на війну" (ст. 53) нічому доброму молодь не навчають. На ст. 62 читаємо такий загадковий заголовок розділу: „Невідомий автор — Вертеп". На 64 ст. автор, певно не знаючи, що значить слово „подвижник", назвав гетьмана Мазепу „подвижником української культури", а найцікавіші місця з віршу Мазепи зникли, бо автор читанки, замість подати такі напр. слова, як „нехай вічна буде слава, же пред шаблю маєм права", зробив з вірша Мазепи умілим вирванням кількох рядків якесь миролюбиве казання на тему „де згода в семействі".

Пишучи про Сковороду автор висловився так: „Сковорода багато пережив на самоті, коли став навчати філософії. Це „пояснення" виглядає досить таки загадково. Про Котляревського читаємо: „Найбільший твір Котляревського „Енеїда", наслідування „Енеїди" латинського поета Вірґілія, але перенесена на український ґрунт". „Цей твір замикає українське письменство XVII—XVIII віку так своєю героїчною темою, епічною формою, як і наслідуванням латинських зразків замикає добу, що її називають класичною". Дивно чути: 1) Енеїда є „наслідуванням", бо ж сам Котляревський назвав її „перелицьованою" і кожному віддавна відомо, що тоді не лише в українців була мода поглузувати, як в античних героїв, так і в „поем", а привабливо і зі свого оточення, і 2) що „героїчною темою" вона замикає „класичну добу" якогось „наслідування латинських зразків" — навпаки віддавна всім було відоме, що цей твір власне висміював т. зв. псевдо-класичний напрямок.

Треба дійсно цілком не розуміти „Енеїди" Котляревського, щоб щось подібне написати. Звичайно й що до твердження наче б то саме „Наталка Полтавка" розпочинає добу романтизму — можна зробити багато застережень. Слово „бриденьки" пояснив автор словами „глупа річ", замість „сміховинки", а пінінери — стали у Пеленського „стрільцями".

Про Квітку-Основяненка читаємо, що він „був предсідником дворянства" (чому не головою?), „написав кількинадцять оповідань", з них найкращі „Маруся", „Щира любов", „Сердешна Оксана" і „Перекотиполе". Цікаво чому напр.: не „Козир-Дівка"? Чому не згадав п. др Пеленський, говорячи про його комедії, наших популярних „Денщика Шельменка" і „Шельменко волосний писар"? До романтиків зачислив Основяненка за „Мертвецький великдень" (коли б було так — було б надто мало!). Шкода, що автор не подав гумореску Квітчиної „Підбрехач".

Не мало дивовижного довідуємося й про Шевченка (ст. 92), а саме, що „в 1841 іменували Шевченка професором малярства на київському університеті, але скоро потім арештували за приналежність до українського визвольного

товариства. Шевченка за те засудили на заслання" (отже, ані згадки про те, що засудили його аж настільки саме за поезії!). Далі читаємо: „Ранні поезії Шевченка — романтичні. Все те Шевченко зразу ідеалізував. По повороті в Україну 1843. р. став Шевченко реалістом, цеб-то, малював життя таким, яким воно було справді, не цураючися малювати навіть чорними красками" (очевидячки поминаючи навіть „реалізм" Шевченка, навіть саме опреділення, що таке є реалізм доводить, що сам автор слабо в тому орієнтується). Але правдоподібно Пеленському було мало зробити з Шевченка реаліста, бо читаємо тут таке: „Під кінець життя наблизився до клясичного напрямку, писав спокійно й зрівноважено, переважно на клясичні, цебто старогрецькі й староримські теми". Думаю, що ні один українець ніколи в світі б не додумався, що цитоване речення може торкатися Шевченка — але автор відважився й на таке „відкриття".

З віршів Федьковича автор подав „Довбуша" і в примітці: слово „грань" з поданого нижче речення:

„Як розкажеш — і до грани
Ти капітан в Чорногорі,
а ми твої, капітане". — пояснив так:

„до решти, до краю". Спробуйте вставити це пояснення до вірша і вислів набирає спростаченого характеру. А вираз „грань" в розумінні жаріючого вогню, жару, дуже часто зустрічається і у Франка і в інших західньоукраїнських письменників, отже його слід було б п. докторові знати. До слова Ладо дає автор катеґоричне й коротке пояснення — „світлиці", хоча його треба б перекласти словом „палати", бо „чертог" відповідає слову „палац".

Про Глібова довідуємося, що він „писав ліричні поезії, надихані сумом (песимізм), драматичні сцени, поезії для дітей та найцікавіші з його творів це байки". Радили б ми хоч тепер прочитати п. докторові твори Глібова й пошукати за тим песимізмом та не переконувати читаючу молодь, що настрої ліричні творів Глібова це щось подібне до „Пливем по морі тьми" Карманського, чи „Листів Якова Ортіса".

На ст. 146. певно для тих читачів, що їм говорив п. Пеленський і про ренесанс (без пояснення) і про інші подібні речі пояснює слово... „організм" словом „тіло". На ст. 154. українське від віків уживане слово „жерло" пояснює автор... московським словом „дуло".

Говорячи про Франка автор заризикував написати між іншим таке: „найбільшу літер. вартість мають Франкові лірики... великою силою поетичного слова відзначаються Франкові поезії на патріотичні теми („Пролог", „Каменярі"). — Де знайшов автор хоч натяк на патріотизм в „Каменярах". Адже ж сказано виразно, що „давить всіх один якийсь тягар", що „слави" „каменярам" не буде, що прорубаним шляхом мають іти взагалі „люде", що шлях той має вести до „поступу" взагалі, а за „каменярами" має прийти „нове життя" добро нове у світ", бо „каменярі" рівняють загальній кривді путь, якою прийде „щастя всіх". Де ж тут побачив п. доктор патріотизм? Чи може „патріотизм" розуміє автор так, як і „реалізм" чи „клясицизм", чи „романтизм"? Подобається також п. Пеленському й „повість з минулого України", а саме „Захар Беркут" не зважаючи на її комуністично-соціялістичні тенденції й виразне пофальшовання на користь цієї тенденції цілого „минулого". Серед вибраних укладачем віршів, навіть того „прологу" до „Мойсея" не знайшлося, зате потрапили вірші, що пропаґують різні гасла й погляди інтернаціонального соціялізму, лібералізму і т. п. Тут починаються з „ходить вітер по полі", а далі знайдемо усправедливлювання любови до України перед обличчям „цеї другої" „святої любови до всіх: що ллють свій піт і кров, до всіх, що їх тиснуть окови" та урочисте запевнення, що Україну не може навіть любити той, „хто не любить всіх братів зарівно, як сонце Боже всіх нарівно" (словом „пролетарі всіх країн..."). Займається автор і творенням нових слів — маємо такий дивогляд, як... „власноруччя"!

„Ориґінальне" пояснення слова „резиґнація" знайдете на стор. 166. — словом „бездушність"! „Піл" на думку автора на „причі", а „рід ліжка". Речення „Прядка тихо торохтить" видалося укладачеві незрозумілим і він його так пояснив: „це б то пряде веретеном" — певно кожна баба на селі могла б

вясувати, що коли мова про „прядку" — то нема мови про жадне веретено, а слово „торохтить" значить „стукотить" (порожній віз „торохтить" по дорозі).

На ст. 174. пише укладач, що „найважніші новелі Коцюбинського, це „Пятиволотник", „Для загального добра", „На камені", хоч саме ці новелі не є найхарактеристичніші для творчости Коцюбинського. Зате про найкращі твори Коцюбинського, які можуть займати почесне місце в нашій і світовій літературі, згадав п. доктор так: „Крім того написав дві повісті „Фата моргана" та „Тіні забутих предків"... і тільки!

Про Кобилянську сказав автор, що вона „показувала" в повістях і оповіданнях переважно пересічні жінки. „Це переважно артистки" каже укладач — лише біда, що в літературній українській мові „артистка" значить те, що „акторка"!

Про Лесю Українку читаємо: „В своїх пригарних драмах і драматичних поемах не обмежувалася до українських тем (Лісова пісня), але змальовувала теж постаті й події в інших країн".

Для ознайомлення читачів з творчістю Лесі Українки вибрав звичайно укладач кілька її слабших віршових творів. Зі ст. 194. може дізнатись читач, що Б. Лепкий написав „кілька збірок оповідань та кілька повістей, між якими найзамітніша з б і р к а історичних повістей про „гетьмана Мазепу"!

На ст. 200. автор слова Олеся:

„Степ весною — наче килим:
Сонце кидає чітки,
Вишиває виверунки
То розводи, то квітки". пояснює так:

„виверунки" — „образи", а „розводи" — „мережки". На це слід зазначити, що в українській, (а не в польській мові) слово „образ" може бути вжите лише коли мова йде про с в я т і образи, або в переносному значенні, „образ людського духа", але ніколи в значінні малюнок. Слова ж „виверунок" по-українськи значить не „малюнок", а „орнамент"; тому Шевченко „мережав виверунками в хрестами" свою книжечку для віршів! Далі: мережка — все є мережка, а розвод — розвод! Розводама звуться при вишиванні рослинних орнаментів „виведені" вибагливо гнучкі лінії стебел, прикраси, які повязують окремі рослини в цілість. Підставте у вірша пояснення п. Пелевського і побачите, що образи поета стануть штучними, незрозумілими. Також основні й неправильні пояснення знайдемо про Тичину, Рильського, Хвильового і інших. Приміток неправильних рівнож є ще досить („вітрина", „істик", „суфлер", „процедура" і т. д.).

До всього попереду сказаного мусимо додати, що властиво авторські пояснення й примітки займають лише яких 30 стор. на 230 стор. — бо коли б їх було більше, то треба було б написати цілу грубу книжку, яка б кожне десяте слово виправляла чи спростовувала.

Про добір матеріяла за таких обставин взагалі говорити не доводиться.

Але мусимо сказати все ж кілька слів про самі тексти творів. Природно, що „пояснення" автора у вистарчаючій мірі баламутять всякого читача і ширять такі погляди, що одиноке корисне, що міг би якийсь аматор рідного слова зробити — це знищити цілий наклад, або принайменше позамазувати всі „примітки й пояснення", бо з ними книжку слід би звати не „Рідне слово", а „Своєрідне слово"! Але не слід думати, що хоч тексти врятувались від редакторського олівця п. доктора. Я на жаль не мав ані часу, ані змоги звірити текстів, але й от так, випадково перебігаючи оком, натрапив на речі, котрі змушують припускати, що н а в і т ь, яко недокладна збірка уривків з творів ця книжка не надається до вжитку, бо не можна бути певним за жадний тут видрукований твір!

Так напр. у відомому вірші гетьм. Мазепи (якого можна було знайти в „Ілюстр. Історії України" (Грушевський) стоїть так:

„На корабель поглядімо,
Много люду полічимо
Стерник один всім керує
Весь корабель управує".

П. Пеленський подав так це місце:

„На корабель поглядімо
І як много, полічимо
Люду, однак сам керує
Стерник і сам управує".

У вірші п. Тичини „Там тополі у полі" замість: „Йду в простори я, чулий, тривожний" — видруковано: „Йду в простори я, чужий, тривожний". Далі замість: „хилить вітер жита понад шляхом" — видруковано „Мчить вітер жита понад шляхом", що в обох випадках і зміст і форма пішли в кут — це п. Пеленського, мабуть, не журить.

У вірші „Скорбна мати" замість „обніжками" — видруковано „обіжками", замість: „не буть ніколи раю" — видр. „не будь ніколи". Така неохайність в текстами творів і так невідповідно цілком добраних (чи може краще сказати „насмиканих") ще збільшують наш справедливий жаль за таке відношення до праці.

Адже ж така читанка в рідної літератури, як вже сказано на початку, дійсно є потрібна, більше того — просто необхідна! Чому було не доручити справлення такої читанки одному з численних письменників і поетів (був. груп. „Вісника"), що тепер мовчать, певно не маючи змоги займатися літературною працею?

М. Н.

Кость Вагилевич: УКРАЇНА НЕПОБОРНА, вірші. Книгозбірня Пробоєм ч. 15. Накладом Українського Видавництва „Пробоєм" в Празі. Прага 1941, стор. 111, 8°.

Відрадне явище в нашій небагатій тепер літературній продукції: письменники перестали бавитися в чисту поезію, в „мистецтво для мистецтва", зійшли з п'єдесталів „творчости для вибраних", а намагаються давати читацькій публиці речі, що не тільки довволяли б на естетичне уживання, але також служили певним ідеям, зн. родили ті ідеї, наближували публику до них і в висліді впливали б на таке чи інше позитивне формування національної духовости. Поезія починає ставати лицем до подій дня, давати й спонукувати, переживати недавне минуле чи навіть сучасне й заставляє призадумуватися над тим, що буде, не затрачаючи при цьому всьому своїх прикмет як поетичної творчости, артистичних вальорів.

Такі думки насуваються всякому, хто прочитає чепурно видану книжечку одного з нащадків пробоєвика західньо-українського національного відродження Костя Вагилевича. „*Україна непоборна*" це замітна поява наших днів.

На перше місце в цій різнородній тематикою збірці висуваються поезії на загально національні проблеми: „Ахіллеву п'яту" сучасного українства нарікання на обставини („Обставини"), „п'яту колону" нашого руху: вождівство („Провідники"), продажність („7×8=?"), віру в демократичні гасла „братерства, рівности й волі" і — в „стару брехню, що всіх за носа водить" („Політичні моди"), партійництво („25 партій") та ін. Та вірав непоборність Україн, як непохитного моноліту просякає цілу збірку й стоїть в автора на начальному місці. Тут і там зустіне читач і історичну тему („Скити", „В гетьманськім шатрі"), а проте така тема не без алюзій до сучасности. Окрема частина збірки присвячена Карпатській Україні й словакам (*„Закарпатські сонети"*) і є в мистецького боку та своїм ідейним підходом одна з найкращих у збірці.

Та є тут і такі речі, що не тільки потрафлять захопити своєю тематикою, але й в мистецького боку багаті в експресію, переконують свіжістю відчуття. Коли прочитаємо й вглибимося в зміст таких віршів як „Чужина", „По високим по Бескиді", чи описових лірик „Вечір", „Ніч", „Світанок" „у горах" і ін., то мусимо признати, що збірка Вагилевича — це нова! цінність в українській ліриці останніх літ. Ось, на пробу, вірш, що під ним мав би шану підписатися неодин із великих лириків:

Глуха, німа, жорстока, без сумління.
Простір як льох удушливий, важкий.
На деревах не листя, а каміння.
Мов з олова між віттями пташки.

І сонце і зорі й місяць не такий,
В чужій непривітній для нас країні.
Як лід холодне сонячне проміння,
Без запаху сади, поля, квітки.

І хліб чужий, бодай його не їсти!
І від чужих колюче недовіря.
І міркою усяк своєю міря . . .

І віднесу свій жаль, свій біль сповісти.
І в глибини душі, мов в вирву вирина
Важке, як камінь, слово: чужина! („Чужина").

Ecce poesia! Так потрафить описати еміграційне життя тільки поет із глибоким відчуттям довкілля, так передати настрій і характер чужини той, хто сам її переживав, так підійти до „чужого хліба", тільки той зможе, хто ще не втратив почуття смаку свого власного й не перестав його хотіти.

Мова й стиль збірки заслуговують на окрему увагу, не тільки на увагу, але на окрему студію, тимто про них іншим разом. Відмітимо тільки з великим вдоволенням, що автор подбав про „Пояснення менше відомих слів та виразів" при кінці книжки, що гарно свідчить про його настанову до читача й дбайливість коло самої книжки.

В цілому треба ствердити, що Вагилевич дав нам незвичайно цінну літературну річ, доарілу замислом, живу й актуальну ідеями, не важку формою й по мистецьки вартісну. Історія літератури занотує, що подекуди внуки зуміють перевищити дідів, хоч здебільшого це бувало навпаки.

Яр. Рудницький.

Р. О. КЛИМКЕВИЧ: ВІТРИ З ДАЛЕЧІНІ, лірика. Книгозбірня Пробоєм ч. 7. Прага-Відень, 1941 р. Стор. 159, 16°.

Збірка лірики Ромава-Оріона Климкевича *„Вітри з далечіні"* вражає багатством та різноманітністю змісту.

Автор у своїй ліриці — апостол українського державництва й імперіялізму, зокрема ж — традиційного поширення на степ, на море, на схід:

Не першим нам шепоче мрійно
Розспівана гірка трава,
Не тільки нас стискає рвійно
Ця далеч сива, степова.

Як довго степ цвіте та в'яне,
Снимо про трав вали гіркі,
Пітво степу, старе, духмяне
Опянює нас від віків.

Тут предок наш лежав на чатах,
Задивлений у теплу синь,
Прочанин тут стояв спочати
Йдучи із Київських святинь.

Тут смерті заглядав у вічі,
Всміхаючись, козацький рід
І гинув у кривавій січі
Обличчям звернений на схід („На схід").

В іншім місці автор говорить:

Нехай дістануть Азії простори
Від нас ім'я Нової України,
Нехай Хрест Півдня нам горить, а море
Не сміє бути нам уже чужина.

Войовничість — одна з найвиразніших рис Климкевича. Поет сприймає світ під знаком войовничости. Наближення бурі йому видається неначе вступом до бою:

Усе чомусь таке ударне,
Таке неспокійне і тверде,
І небо стало грізне, хмарне
І вітер дикий гимн гуде („Перед грозою").

Так само войовниче й наставлення самого поета. Згадуючи свої ранні літа, він зазначає:

Кому із нас не мріялось, що будем
Стоять із крісами на варті край сосон,
І буде лящить нам у спраглі груди
Холодний вітер з поза мрякових заслон („На чатах").

Поета цілком виразно вабить

Лиш у вогні добута слава
Серед хороброї товпи
На побоєвищі кривавім.

Перші два розділи цієї збірки, в яких ми брали повищі наведення, носять назви „*Горять вітри*" та „*Морська далечінь*". Дальший розділ — „*Вітри з чужини*" — свідчить про досить глибоку гуманістичну культуру автора. По цьому йде розділ, присвячений Україні, п. н. „*Свята Земля*".

Автор інколи сприймав українські краєвиди не ізоляціоністично, а медитераніїстично, середньоземно-морсько. Його соковите й пишне „Поділля" вгучить так:

Горить рубінами розкраяний кавун
І кукурудза наче золото старинне,
Соболями міниться
Звій овечих рун,
Янтарями блистять на сонці лози винні.

Вином із Хіосу ллється овочевий вар,
Як срібло мерехтять серпів широкі леза,
Тобі здається: ти могутній володар
І що у тебе незлічимі скарби Крева.

Переконавшися, що жде тебе врожай,
Сідаєш на снопах у римському вдовіллі
І з гордістю глядиш на свій коханий край,
На казкову країну — золоте Поділля.

Натомість його „Волинь" замкнена у видноколі суто-українських обріїв та історії, починаючи з доби князя Романа Великого:

Пригадую існов стару Волинь,
Гріані ліси з Романових віків,
Стави в завоях голубої млі
Та журне лопотіння вітряків.

Зелена далеч, голубий обрій,
Почаївських дзвіниць широкий тон,
У зимнім небі линуть у вирій
Дзвінкі качки знад Прип'ятних багон.

Пригадуються лісові вогні,
Кривавe Берестечко і вали . . .
Старі казки розказує мені
Романова задумана Волинь.

„*Дух степу*" — дальший розділ збірки, в якому автор переконує не уникати, не боятися степу, а освоїтися в ним, полюбити його й оцінувати ним,

більше того — нагадує, що з степом звязані й блискучі доби в минувшині України, й кілька світових імперій було також степовими:

Нам духа степового не боятись,
Не закривать од нього спраглих вух.
Нехай орлом влетить над нашу хату,
Як довго жар у грудях не ущух.

Неправда, що в степу горить безладдя,
Що кожний — сам для себе отаман;
Там дужа, сповна вогнем громада,
Вгорі ж всевладний вождь — грізний гетьман.

Степи зродили Київську Державу,
В степах добув могутність Джінгіз-Хан,
Аттилю степові зродили трави,
Державу ж віднови в степу Багдан.

Тому нехай приходить буревійно
Та загуде понад заляканим селом,
Нехай охопить нас гаряче, рвійно
Та понесе широким степовим шляхом!

У вірші „Ігор І" автор устами князя Ігоря промовляє, що саме існування української держави нерозлучно звязане з духом поширення на степ:

І довго так стоятиме держава
Та в Києві сіятиме тризуб ясний,
Як довго нас у степові вправи
Манитиме щороку вітер веснянний.

У пізнішій, козацькій добі існування Запорозької Січи забезпечувало Україні степи. Образово дуже влучно схоплює це автор майже гоголівським вивертнком у віршові „На Січ"

Як тільки небо стало синє
І розлилась в степу імла,
Старий отець коня сідлав:
— Пора тобі на Січ, мій сину!"

В степу пашів сліблистий ранок,
За ними гинув зимовик
І чайки очайдушний крик
Вітав життя нове, незнане . . .

Гули косматі очерети,
Проскочив заляканий сугак,
Допитливо глядів юнак
В незнані ще, далекі мети.
. . . . . .
Цвіла ця степова країна,
Гніздо несплутаних орлів,
Як довго юні ждали слів:
— „Пора тобі на Січ, мій сину!"

Степові мотиви й загалом історіософічна лірика Юрія Дарагана та Евгена Маланюка не прозвучали для Климкевича надаремне.

„*Вогненний міт*" — назва дальшого розділу цієї книги, де автор виступає співцем української державности:

Вогненна пісня лебединна,
Відвічний невгасимий міт . . .
Горіш, старинна Україно,
Іржавим золотом століть.
. . . . . .

Для тебе далеч ця безкрая,
Бо не поржавів меч, ні серп
І рвійним запалом палає
Освячений державний герб.

Нехай святий вогонь Держави
І дальше в вічності горить,
Хай оджиє старинна слава,
Бо ми — це проминальна мить!

З імли віків сіяє Київ,
У давнім блиску княжий трон,
В степу ж суворий вітер виє
Одвічний боротьби закон.

Непоборима сила крови
В промінну далеч нас несе
Та дзвонить спиж святого зову:
„Для Тебе все і над усе!"

На закінчення мушу ще сказати кілька слів, хоч і дуже нерадо це роблю, про деякі наголосні хиби. Оскільки тепер значно поширюється коло читачів українських книжок, мусимо по можливости уникати занадто незвичних для східніх земель України наголосів, форм тощо. Закінчення деяких ніби римованих рядків Климкевича (Чехії-обрії, кіннотчиків-горбків, житті-захопленні, борці-республіці і т. ін.) не є жадними римами, але в деяких випадках, на жаль далеко не у всіх, можуть бути сприйняті вухом, як приблизна співзвучність, асонанси.

Але вже значно гірше з довільними наголосами. Звідки взяв автор наголос на другім складі у слові парус? До того ще часто в збірці уживаним словом. У Шевченка, щоб не посилатися на інших, наголос цілком нормально припадає на перший склад:

Готово! Парус розпустили,
Полинули на сині хвилі.

Треба рахуватися з вразливістю нових, непризвичаєних до таких екстранаголосів читачів, з яких не одна із-за кількох довільних вражаючих слух наголосів може відкинути інакше цілком витриману й цікаву збірку.

Читач.

Хроніка

В 25-річницю смерти Івана Франка вийшли накладом „Українського Видавництва" в Кракові „Вибрані поезії" Івана Франка за редакцією Б. Романенчука. — За його ж редакцією вийшли раніше „Вибрані поезії" Б. І. Антоновича.

Українське Видавництво „Пробоєм" в Празі видало в „Книгозбірні Пробоєм" поезії Оксани Лятуринської „Княжа Емаль" з обгорткою М. Михалевича.

Там же вийшла траґедія Ґ. Е. Лесінґа „Філотас" в перекладі на українську мову Софії Будкової, з обгорткою А. Лисянської.

Галя Мазуренко виготовила до друку „Двадцять баляд", що їх видає Українське В-во „Пробоєм" в Празі.

У в-ві Юрія Тишенка вийшла, в черги третя, збірка поезій Івана Ірлявського п. заг. „Вересень" з обгорткою Р. Лісовського.

Іван Ірлявський докінчує нову збірку поезів „Брості" та поему „Послідній з роду", що вийдуть друком у В-ві „Пробоєм".

В „Книгозбірні Пробоєм" виходить перша збірка молодого поета Івана Савчура під заг. „Голубінь".

Українське В-во в Кракові випустило в останньому часі такі повісті й

оповідання; „Проклятий камінь", повість із ковацьких часів, за В. Лозинським переробив на українське М. Ценевич; „Пригоди запорожців", істор. оповідання В. Будзиновського; „За родинне гніздо", лемк. оповід. Юрія Тарновича.

Улас Самчук виготовив до друку роман „Юнацтво" з життя учнів кремянецької гімназії, як теж плянує роман з життя Волині з доби, що попереджує його роман „Волинь". — Одно гамбурське видавництво має видати Самчукову „Волинь" німецькою мовою.

Федір Дудко написав оповідання „Війна" з часів облоги Львова німцями в 1939. р. і приходу в Західню Україну большевиків. Уривок цієї праці був друкований в „Крак. Вістях" п. з. „Орда йде . . ."

В „Літературній бібліотеці" Українського В-ва в Кракові перевидано віршовану повість для молоді „Лис Микита" Івана Франка, з числ. ілюстраціями Е. Козака.

*

Українське В-во в Кракові перевидало драму Б. Грінченка „Степовий гість" з режисерськими заввагами.

*

Українське В-во в Кракові випустило такі діточі книжочки: „Казка про князенків і крилатого змія" — Ірини Наріжної; оповідання з часів татарських нападів „В обороні рідних" В. Переяславця (ілюстр. Е. Козак); істор. опов. „В поході на Крим" М. Середи; „На шляху до освіти", опов. В. Богацького.

Тамже появилась „Квітиця квіток для чемних діток", збірник пісень, забав, гор, віршів для дітей в укладі Богдана Даниловича.

*

В „Народній Бібліотеці Наступ" В-ва „Пробоєм" в Празі вийшли: Л. Костарів-Чорноморець „Війна на морі" та І. Мазепа: „Україна під червоною Москвою".

Юрій Тарнович, відомий дослідник і діяч Лемківщини, видав в „Українському В-ві" в Кракові чергові свої праці про Лемківщину: „20 літ неволі" (про польське панування на Лемківщині) та „Матеріяльна культура Лемківщини".

В „Самоосвітній Бібліотеці" В-во „Пробоєм" в Празі випустило „Шоферський підручник" інж. А. Сікорського та „Короткий курс радіотелеграфії" інж. Е. Кульчицького-Гута.

В серії господарських брошур Українське В-во в Кракові випустило: „Цукрові буряки" — проф. В. Доманицького, „Кріпики" — В. Королева-Старого, „Садок коло хати" — Леоніда Бачинського, „Порадник пасічника" — інж. М. Боровського.

Як 7 зшиток „Причинків Українознавства", виданих Українським Науковим Інститутом у Берліні появилась праця проф. І. Горбачевського п. з. „Теперішній стан української номенклятури неорганічної хемії", що мала вийти друком у збірнику матем.-природ.-лік. секції Українського Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові ще перед зайняттям Львова Совєтами.

Накладом Музею Визвольної Боротьби України вийшла відбиткою з „Пробоєм" праця проф. С. Наріжного „Українська пісня в світі" з доданням кількох світлин Української Республіканської Капели.

*

„Українсько-німецький словник" дра Ярослава Рудницького вийшов другим накладом у В-ві О. Гаррасовіца в Ляйпціґу.

Там же вийшов другим справленим накладом „Німецько - Український словник" Ганни Наконечної, як також і праця цієї авторки „Німецька граматика для українців" І. Л. Отальмпі та Б. Кентржинський виготовили антологію українських новель фінською мовою, що вийде в фінському в-ві „Отава" в Гельсінках. Переклад новелі „Мати" В. Стефаника в цій антології появився вже в журналі „Суомен Кувалегті" того ж фінського видавництва.

В Берлінер Локаль Анцайґер" з 17. 7. ц. р. поміщена новеля В. Стефаника „Нужда" в перекладі Марії Мірчук, що виготовила також антологію українських новель німецькою мовою.

В XVII. томі за 1941. р. журналу „Zeitschrift für Namenforschung" появилася розвідка доц. дра Ярослава Рудницького про історичний та етимологічний розвиток назви столичного города Західньої України.

В серпневому зшиткові журналу „Die Aktion" Kampfblat für das Neue Europa, вміщені праці дра І. Мірчу-

ка „Україна — посередниця західньої культури" та дра З. Кузелі „Українська народня культура.

*

В травні ц. р. почав виклади і вправи в німецькому Карловому Університері в Празі новоіменований лектор для української мови, історії, літератури й культури — наш співпрацівник др Ярослав Рудницький.

*

Дня 21. липня 1941. р. несподівано помер у Кракові поет, письменник і визначний громадянин Богдан Лепкий, автор кількох збірок поезій, повістей (найвартніша „Трилогія Мавена") та багато наукових розвідок. Громадянство Кракова влаштувало Покійному гідні похорони та жалібну академію. — В честь Покійного на українських окраїнах Ген. Губернії, як також на еміграції влаштовано було чимало жалібних академій В. Й. П.!

Дня 15. липня 1941. р. померла у Львові п-ні Ольга Франко, дружина Івана Фрашка.

*

Дня 22. червня ц. р. німецька армія на наказ свойого Фірера розпочала наступ на Совєтів, на фронті від Льодового океану до Чорного моря. До боротьби з москво - большевизмом станула одностайно майже ціла Европа, висилаючи свої добровольчі відділи чи регулярні армії.

По освобожденні Західньо-Українських Земель з большевицького ярма, українське культурне й господарське життя поволі повертає до нормального русла, в якого його вибила московська навала.

Дня 5. липня появилось 1. число українського щоденника у Львові „Українські Щоденні Вісті", орган міського управління Львова. Крім цього щоденники виходять ще у Львові „Львівські вісті" за редакцією Ґустава Андрашка та Євгена Яворівського.

В інших провінціональних осередках появляються теж українські часописи: „Українські Перемишлянські Вісті", „Рогатинське Слово" (двічі в тиждень, ред. Угрин-Безгрішний), „Золотий Тризуб" у Калуші, „Самостійна Україна" (ред. проф. Дм. Ґреголинський) і „Українське Слово" (тричі в тиждень, ред. Іван Чепіга) в Станиславові, „Воля Покуття" в Коломиї (двічі в тиждень, ред. колегія, відп. ред. Я. Христич), „Вільне Слово" в Дрогобичі, „Стрийські Вісті", „Самбірські Вісті" (відп. ред. Іван Филипчак), „Жовківські Вісті", „Українські Вісті" в Сяґалі (щоденник, ред. Нестор В. Ріпецький), і ін.

У Львові зачали свою діяльність такі нові установи:

1. Спілка Українських Журналістів (Коперника 42 і Підвалля 3, ІІ). Голова — М. Голубець; заст. голова О. Боднарович; секретар — Е. Яворівський; скарбник — Мих. Яцків (Одолян).

2. Спілка Українських Письменників (Підвалля 3/II). Голова — В. Пачовський; заст. гол. — М. Матіїв-Мельник; секретар Я. Цурковський; скарбник — Вол. Шаян.

3. Український Літературно - Мистецький Клюб у Львові, що обединює всі мистецькі сили Львова (Академічна 13). Голова — М. Голубець; 1. заступник голови — Вол. Бланацький (театр); 2-й заст. голови — Василь Витвицький (музика); 3-й заст. голови — Іван Іванець (пластика); 4-й заст. голови — Василь Пачовський (письменники); організац. референт — Вол. Даїль; секретар — Яросл. Цурковський; справник — Ярослав Шавяк; скарбник — Мих. Яцків (Одолян); член правління — Вол. Дорошенко.

4. Видавнича Кооператива „Українська Книга" (Костюшка 1-а II і Підвалля 3/II). Склад правління: Голова — Мих. Яцків (Одолян); заст. голови — Евг. Яворівський; секретар — Конрад Степан; скарбник — Лев Сеник-ший.

5. Спілка Українських Мисців-Пластиків у Львові (Марійська 9/I). Провідник: Волод. Ласовський.

6. Союз Дівчів Українського Театрального Мистецтва у Львові (Театр Опери й Балету). Голова — Вол. Бланацький; містоголова — Ів. Гірняк; секретар — Сорока.

7. Радіокомітет (Підвалля 3). Склад Правління: голова — Мих. Голубець; література — М. Матіїв-Мельник; інформація — Богд. Нижанківський; пропаганда — Яр. Шавяк; мова — Петро Кострубa.

*

В звязку з війною на Східньому фронті та з тими переміпами, що вона несе в взаємовідношення народів Східньої Европи, помітно зросло зацікавлення Україною. Україна не сходить зі шпальт світової преси, тому годі тут подати всієї України. Обмежимось тільки на книжкові видання.

Заходами Українського Інформаційного Бюра в Берліні появилися в німецькій мові дві брошурки про Україну: перша в них дає загальне висвітлення української проблеми, друга представляє боротьбу України проти комунізму й большевизму.

Додатком до органу Українського Національного Обеднання „Український Вісник", що виходить від 22. червня щотижня, появилась друком кількасторінкова брошурка про Україну в німецькій мові.

В Берліні підготовляється Збірник праць про Україну, що обійматиме праці з історії, економіки, культури, господарства, промислу і соціяльних проблем України.

Праця інж. М. Сціборського „Україна в числах" віддана до друку у перекладі на німецьку мову. Цяж праця появилась раніше в Америці в англійській мові.

Виготовляється переклад на німецьку мову праці проф. В. Кубійовича „Географія України", друк цієї праці вже розпочався в Берліні. Водночас „Атляс України й сумежних земель" проф. В. Кубійовича має бути перевиданий з німецьким текстом і транскрипцією на мапах.

Український Науковий Інститут в Берліні підготовляє низку німецьких українознавчих видань, між ін. дві праці проф. Щербаківського.

Мілянський Інститут для Студій Інтернаціональної Політики видрукував і пустив в продаж (в серії „Проблеми дня") інформаційну книжку двох авторів пп. Л. Айо та С. Поццані під заголовком „Україна. Історичні та економічні нариси". Цей же Інститут прийняв до друку цікаву працю Коваченка (псевдонім) про „Українську проблему в недавній Польщі" (заголовок ще не устійнено).

Мілянське видавництво Корбаччо випускає невдовзі в друку друге видання книжки Бонджолі „Україна. Страдальницька й непогамовна країна". Книжка вийде в цілком новому оформленні, збагачена передмовою Е. Інсабата та передруком всього того, що орган Мусоліні „Іль Пополо д'Італія" писав в 1919. р. в українській справі.

Інститут для Культурних Зносин з Закордоном (в Римі) вже віддав до друку збірку перекладів з Т. Шевченка М. Липовецької та Ц. Меана, з гарною передмовою Меана. Цей переклад мав вийти ще двадцять років тому, але мусів ждати аж теперішніх подій. Його збагачено перекладом однієї частини з „Гайдамаків".

Видавництво „Паравія" перевидало переклад „Марусі" Марка Вовчка. Перше видання було в 1921. року. Це нове видання вже мало кілька гарних відгуків в пресі.

Видавництво Гаранте, в співробітництві з проф. Л. Сальвіні готує до другу збірку перекладник „Українських новель", під загальною редакцією Н. Фарини. В збірку мають увійти переклади з Крезуба, Тенети та Коцюбинського, що їх зробив сам Фарина в українському семінарі проф. Є. Онацького. Крім того деякі переклади Сальвіні (з Косинки, Стефаника, Черемшини і т. д.) та інші.

Інститут для Східньої Европи в Римі прийняв до друку збірку перекладів з Коцюбинського, переведених головно в Римському Українському Пресовому Бюрі. Сюди мають увійти „Тіні забутих предків", „На острові", „Невідомий", „Інтермеццо", „Поєдинок", „На камені" та інші.

Закінчується друком і знайдеться в продажі десь в жовтні великий українсько-італійський словник проф. Онацького, за фірмою двох Інститутів — Неаполітанського та Римського для Культурних Зносин з Закордоном. Цей словник включає в себе до 130.000 українських слів і виразів і матиме приблизно 1750 сторінок дрібного друку в два стовпці.

В місячнику „Леттере д'оджи" видруковано в чч. за квітень, травень, червень „Тваринку" Слюсаренка в перекладі Л. Сальвіні. В тижневику „Мерідіано ди Рома" за 27. липня „Безробітний" Тенети в перекладі Л. Сальвіні.

Секція Мистців, Письменників та Журналістів УНО в Празі

має на складі:

1. **Погруддя** полк. Е. Коновальця, полк. А. Мельника та Гол. Отамана С. Петлюри в терракоти, висота 18 цм. Ціна за 1 шт. 10 RM.
2. **Портрети** полк. Е. Коновальця, полк. А. Мельника, Гол. Отамана С. Петлюри, Святослава Хороброго, Поляглих Героїв: З. Коссака, О. Басарабової, Д. Данилишина, В. Біласа. Величина: 35 × 25, 32 × 33 цм. Ціна за примірник 1 RM.
3. Шкільні стінні **гасла** з гарною оздобою. Ціна за 12 шт. 2 RM.
4. **Листівки:** мужів української історії; **О. Басарабової;** Героїв Городка і **Карпатської України;** шкільні; **фольклорні.** Ціна за шт. 0·10 RM, за **кольорові** 0·15 RM.
5. **Книжки:** О. Ольжич: „Вежі", ціна 0·60 RM; В. М-к: „Городок Ягайлонський", ціна 0·50 RM; **А Дад: „Чотири в тисячі" (В дворіччя Береэня Карп. України) з ілюстр. Ціна 0·50 RM; О. Лащенко: „Культурне життя на Україні" (відб. з кал. „Сурми"), ціна 0·60 RM; „Оформлення домівок" (відб. з кал. „Сурми"), ціна 0·60 RM; Др. Л. Білецький: „Шевченко і Ґонта"**, ціна 0·50 RM; **Д. Кардаш: „Евген Коновалець"**, ціна 0·50 RM; Збірник Українського Наукового Інституту в Америці. Ціна 5·— RM; Альманах „Сурми", ціна 3·— RM.
6. **Нотодруки:** „Ой гордопишний пангосподарю", вибір колядок і щедрівок, ціна 1·— RM; „Ой, Див, Ладо", вибір веснянок. Ціна 1·— RM.
7. Інші видання. На бажання висилаються каталоґи.

Книгарням і кольпортерам дається опуст.

Замовлення в Німеччині й Протектораті адресувати:

UNO, Praha III., Josefská 2/II, Protektorat, з дописко ю: „Бібл".

Гроші пересилати: в Протектораті та Німеччині на вищеподану адресу, або залученими складанками.

Замовлення в Ґенерал-Ґубернаторстві адресувати:

Hauptpostamt, Krakau, Fach 221.
а гроші пересилати:

Ukrainbank, Krakau, Gertrudestr. 12/II.

з дописко ю „Виховна Бібліотека", Конто ч. 121, або складанками Українбанку з тією ж дописко ю.

УКРАЇНЦІ!

Передплачуйте,
читайте,
поширюйте
видання Українського Видавництва

„ПРОБОЄМ“

I. „НАСТУП“ — український націоналістичний тижневик, що приносить вісті зі всіх українських земель та інформує про життя українців цілого світу і про світову політику. Чвертьрічно 3 РМ. В цій сумі є і за „Націоналіста“ і „Техніка“.

II. „НАЦІОНАЛІСТ“ — часопис українознавства, виходить двотижнево.

III. „ТЕХНІК“, двотижневик, часопис технічного знання.

IV. „ПРОБОЄМ“ — Український журнал культури, політики, суспільно-громадського життя, мистецтва й літератури. Місячник. Чвертьрічно 3 РМ.

V. „КНИГОЗБІРНЯ ПРОБОЄМ“ — в ній виходять найкращі твори українських і чужих письменників і поетів.

VI. „НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА НАСТУП“ — приносить популярні книжки й брошурки на різні теми.

VII. „САМООСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“ — приносить наукові книжки й підручники різних фахів, що допоможуть Вам поглибити Ваше знання.

VIII. „ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА“ — містить публіцистичні твори.

X. „БІБЛІОТЕКА ВІДВАГА“ — випускає книжки для юнацтва.

XI. „ДІТОЧИЙ СВІТ“ — приносить книжечки для дітей.

XII. ВИПУСКИ: портрети ветеранів України, трибуни, листівки, гасла, відзнаки, тощо.

Гроші засилайте виключно нашими чеками: Число конта Поштової Щадниці в Празі: „ПРОБОЄМ“ 201.699, або „НАСТУП“ 9.028, в Німеччині: Postscheckkonto Nr. 122.124, Berlin, Zeitschrift „NASTUP“ in Prag; в Ген. Губернії: P. Sch. A. Warschau Nr. 10.020. „Nastup“ Zeitschrift in Prag; в Словаччині: Poštová Sporitel'na v Bratislave č. 5835 Časopis „Nastup“ v Prahe.

Замовлення слати на адресу:

„PROBOJEM“, Prag XIV-65, Postfach 3.